

III.

A BÖLCSÉSZETI KAR.

A modern korszellem teljes erővel hatolt be a bölcsészeti karba, amely tanárokkal igen gazdagon ellátott fakultás. Főleg magántanárok vannak itt nagy számban képviselve, akik várományosak a jövő iránt, s akiknek legtöbbször ezért jó ideig ingyen kénytelen a magyar kulturát szolgálni, mert Magyarország szegény megfizetni mindazokat, akiknek szolgáltatásra utalva van.

Egyáltalán korlátlanul uralkodik — egy-két tanár kivételével — az a modern korszellem, amely „tevékeny semlegeséggel” foglalja el álláspontját a kereszténységgel szemben. A filozófia előadói Kant és a pozitívizmus hálói között vannak, s a keresztény bölcsületről annyit tudnak, mint amennyit német professzorok jónak láttak számukra közvetíteni.

Az eszterika egészen céhbéli, s külföldön készített racionalista mankókon sántikál.

Az irodalomtörténet előadását protestáns tanárok monopolizálják; a világtörténelem is ilyeneknek kizárólagos uralmához tartozik. A természettudományok is be vannak sorozva a külföldi eszmeáramlatba, amely legújabbán tudvalevőleg halvány filozófiai stampigliával látta el a fizika és vegytan alapelveinek bölcsületi magyarázatát.

14. A filozófiai előadások, szellemük és osztályozásuk.

Legmósbábban bánnak el a tanárok az ugynevezett „bölcsészeti előadásokká”, amelyeken előadnak egy kevés logikát, pszichológiát, nagyon kevés etikát, ném véve tekintetbe a nevelést, amelyben nagy versenyt

fejtenek ki a tanárok. Feltűnő, hogy épen a pedagógiát kultiválják első sorban a tanárok, mert kilenc pedagógiai előadást tartanak; pedig e tantárgyat tudvalevőleg nem is lehet a szorosabb értelemben vett filozófiához számítani. Emellett a szerény logikának heti két, (mert a modern filozófiának félnie kell az alapos, a scholasztikus dialektikától), a még szerényebb pszichológiának heti egy, (mert ignoramus-ignorabimus, s ezt heti egy órában is szépen el lehet mondani), és az etikának (egy tanár előadásában) heti négy órával (mert ennek hallgatására a jogászság is van kötelezve, s ezért a legrentábilisabb előadás) kell megelégednie. Az esztetikának jut három, illetőleg öt óra; nehéz azután megérteni, hogy miként áldozhatnak egy órát a „bölcseleti előadásokból“ a „történetírás és a történet filozófiája“ című kollégiumra.

Négy óra jutott hetenkint az ujkori filozófia történetének, s amint látjuk, az előadásnak ezen berendezkedése teljesen megfelel T r e f o r t azon filozófiai hitvallásának, amelyt az akadémia 1888. évi nagygyűlésén fejtett ki. Itt mondotta el, hogy az ugynevezett filozófiai szellem megteremtésére nálunk elég a bölcelet történetének előadása, és melleleg a többi tudományok művelése. A miniszter e meggyőződését vagy nagyon későn alkotta meg, vagy nagyon későn adott neki kifejezést. Mert a külföldön r é g e s-r é g e n sokan hódolnak ugyanilyen meggyőződésnek. Tudtunkkal eddig ennek nem adott kifejezést a miniszter; s mégis csodálatos, hogy a tanárok, mintha előre megérezték volna, lassan-lassan a Trefort ohajtásaiba terelik be a magyar filozófiát, s ekkép működnek közre hatékonyan a magyar filozófiai szellemnek megteremtésében. Öntudatlanul működő bizantinizmus hatott itt közre, vagy Trefort csak akkor vesz tudomást a filozófia előadásának ilyen történeti irányáról, amikor a külföldi meggyőzések nyomása alatt már jó ideje futnak a bölceleti gondolkodásnak és termelésnek ezen legkényelmesebb útján?

Heti szerény egy óra jutott továbbá a „pszichologia problémáinak“. Nagyon könnyű problémák lehetnek ezek, melyeket 18—20 órás előadásban lehet megoldani, mert egy

félévre annál több óra alig jut. Tartanak továbbá e karon „filozófiai szemináriumot“ is, a hallgatók tudományos dolgozataival, és pedig haladottak számára; ilyen Kant prolegomenáinak magyarázata heti egy órában, ami épen elég arra, hogy a hallgatók bölceleti alapfogalmai kezdetlegesen, de a jövőre nézve eléggé kihatóan konfundáltassanak.

Ezekkel azután ki is vannak meritve a bölceleti előadások.

A tulajdonképeni bölcselkedést tehát elhanyagolva a tanárok első sorban a pedagógiára vetették magukat, s hatalmas versenyre keltek, amennyiben szinte tulteng e tantárgynak előadása; s nyilván tanárjelöltek kiprepalására céloz e berendezkedés; a speciális filozófiai tantárgyak el vannak hanyagolva; s az egésznek világosan azon irányzata van, hogy valami kevés filozófiai mázon kívül alapos okoskodást és erős bölceleti alaptanokat ne vihessen magával az életbe azon tanárjelölt vagy jogász, aki arra van kárhóztatva — tisztelet a nagyon kevés kivételnek — hogy eme fakultáson rakja alapját filozófiai világnézetének.

Nem nehéz azonban kitalálni, hogy miért fektetik a fősulyt „a bölcsészeti előadásokban“ a neveléstanra. A tanárjelölteket s a joghallgatókat, akik gyorsan kívánnak minősítettni az életre, a filozófia kérdései és problémái rendszerint nem háborgatják s a kötelező bölceleti tantárgyakat végig hallgatják a minimális óraszámban, a legtöbbre nézve teher lévén ezen filozófiai ballaszt a szaktantárgyak mellett. És a sok pedagógiai előadás a tanárjelöltek kedvéért van; a tanárok mindegyike tehát utravalóul a maga szisztemáját akarná adni a jövődő tanárnak.

A számos pedagógiai előadással a rendkívüli és magántanárok apró serege a kitünően katolikus tanárnak (dr. L u b r i c h Ágostnak) hatá sát akarná paralizálni, mikor egyesült erővel, egy-két órai heti előadásban a pedagógiának külön részleteit veszik részletes megdolgozás alá. S nem haszontalan munka a bölceletnek ezen applikált ágát művelni. Legtöbb esetben a neveléstanból visz magával a tanárjelölt komplét bölceleti életnézleteket; az előadások is ugy lévén beren-

dezve, hogy e tárgyra van a főszűly fektetve; a h é t p e d a g o g i a i e l ő a d á s (főlszűlyes megjegyezni, hogy a pedagógiai tanárok nagyrészt S p e n c e r H e r b e r t és B a i n nachbete ei közé szegődtek) pedig gondoskodik, hogy teljesen kereszténytelen irányban történjék ezen kistaffirozás. Zsidó és protestáns tanárok vetélkedtek ebben megfeszített versenynyel. Mostanság dr. Lubrich jelenlétével még ellenszűlyozva van a veszedelmes verseny; de tekintetbe véve, hogy idővel e tanárok fognak uralkodni kizárólagosan a pedagógia fölött, a jövűre nézve szomorú jelentűségűnek tűnhetik föl e körűlmény. Azt mondják, hogy darvinisztikus szelekción szerint történt a fiatal tanároknak ezen kiválódása — áll a szelekción szerintők az emberi lét küzdelseire is — azonban itt az egyesült judaizmus és protestantizmus rendezte egyűtt az ostromot, s felekezetenküli létjogi címnek vették föl a szelekción.

Tűlságos fontosságot azonban, különösen több magántanárnak, szűkségtelen volna tulajdonitanunk; mert nagyon kényelmesen veszik előadásait. Rendszerint bekövetkezik, például a második félévben, március eleje, és nem egy tanár négy-öt előadásnál az ideig többet nem tartott.

A bölcselkedésre különben sincs eléggé kicsiszolva az érett, tizennyolc évesész; a tanár urak pedig rendetlen megjelenésőkkel még inkább elősegítik a hallgatők elkedvetlenezését, s így nagyon könnyen megesik, hogy néhány tanárnak kettű-négy-hat hallgatója van; ha pedig ezek vizsgálatra készűlnek, akkor egyszerűen beemlézik a vizsgáló tanár kézi könyvét, ha van; és ha nincs, akkor fogyatékosnál fogyatékosabb irott jegyzetek szaporitják és terjesztik a bölcséleti konfuzión. Ekkép történhetik meg az a furcsaság, hogy a bölcsészeti előadások csak az emlékező tehetségre támaszkodva, kereszténytelenítik el az ifjúságot; a memoria az arzenál, amely egy nagyon homályos vallásközűnyös meggyűződésnek szolgáltatja az anyagot és a fegyvereket. Az előadások látogatása pium desiderium marad. Legszánandóbb azonban azon tanárjelöltek helyzete, akik a bölcselkedésből különösen készűlnek tanári

vizsgálatra. Végig hallgatják az előadások egész repertoárját, amelyből a logikára, pszichológiára jut a legkevesebb óra. A kellő alap nélkül azután neki mennek a gyakorlati bölceletnek, az ethika és pedagógiának. Mindegyik tanár rezervál magának egy-két ugynevezett nagy filozófust; ezeket magyaráztatják nagy pietással, mintha csak forrástanulmányból állana a bölcselkedés; s mindegyikök megegyezik abban, hogy a kereszténységét s azon bölcselkedést, amely végső eredményben erre utal, meghaladott álláspontnak tartja. A tanítás eredménye azután az a modern zagyvalék lesz, amelynek fő jellemvonása a dekrisztianizálás, és minden olyan tannak szives és akaratos elfogadása, amely a keresztény alapelvekkel ellenkezésben áll. A cél tehát, amely felé törekszenek, el lesz érve kitűnően. A magyar középiskolák jövő tanárai elidegenedtek a kereszténységtől, mert nem is ismerték becsületesen, s mert őrizkedtek őket a katolikus egyetemen az alapos megismerésnek részleteibe bevezetni.

15. Dr. Lubrich Ágost.

1870-ben dr. Lubrich Ágost neveléstudományi munkáját az akadémia a nagy díjra érdemesítette.

E munka tudvalevőleg keresztény szellemben van írva, ami fölött vállalat vonhatnak és nevelhetnek az ifju pedagógusok, akiknek azonban eddig nem volt idejük és türelmük, hasonló terjedelmű és hasonlóan alapos munkával amazt ki-szorítani.

Mi a különbség tehát 1870. és 1883. között?

Akkor, az alkotmányos korszak kezdetén, a klikkuralom csirájában volt. Akkor még lehetett remélni, hogy elvű katolikus tanszéket kap az egyetemen. Akkor még nem volt importálva a maga csöndes vehemenciájával a keresztényel enes irány.

Szóval akkor a protestáns és zsidó szövetkezet a térfoglalás kezdetén állott.

A dijon is fölbuzdulva dr. Lubrich folytatta a keresz-

tény irányt a neveléstudományban. A hallgatóság nagy számban kereste föl előadásait. Igaz, hogy e hallgatóság a keresztény fölfogásnak mind szűkebb méreteit hozta magával a középiskolákról, s mind kevesebb érzéket a keresztény elvek iránt. S ez növelte a tanítás nehézségeit.

Azután következett a Streberek korszaka. Magántanárrok jutottak az egyetembe, fiatal fejjel és sok szédelgéssel, s megkezdték aknamunkájukat.

Olyan hallgatóságnál, amelyet az egyetemen kell kinnevelni keresztény fölfogásra, s ennek csaknem elemi igazságaira oktatni, nem volt nehéz dr. Lubrich tekintélyét, s evvel elveinek tekintélyét aláásni. Könnyű a tekintély ellen az ifjúságot föllázítani. A küzdelem tehát megkezdődött.

Egy zsidó magántanár — ingratus cuculus, a kiről különben alább lesz szó — vette föl a harcot, és szerencséjére a mind hatalmasabbá váló protestáns térfoglalás segítségére jött. Az ex-zsidó tanító-jelölt lépésről lépésre haladt. Eljutott a közoktatási tanács jegyzőségére, majd e tanácsban állandó tag lett, végre a mintagimnáziumot vette kezei közé, a honnét Magyarország számára középiskolai tanárokat liferál. S e n k i s e m találkozott a tanártársak közül, vagy más forumokból, akik Lubrichot e harcában támogatták volna.

Az antiszemita mozgalom Lubrichban támogatóra talált. Mint keresztény maga előtt látta a zsidóságnak kétségbeejtő hatalmát, s mint az elvek embere, nem tekintett arra, hogy antiszemita meggyőződésének nyílt bevallása érdekeinek kárára válnék.

E mozgalom ellen a kormány kezdettől fogva dolgozott kézzel-lábbal. A hatalmas zsidóság követelte az eszmeáramlat legyurását, s ha a kormány keze ügyébe estek, azon férfiaknak leigázását, akik bátrak voltak meggyőződésük egész hevével mutatni a zsidóság üzelmeire. Ettől fogva Lubrichnak helyzete mind nehezebbé vált.

A bölcsészeti kar sohasem tisztelte meg magát avval, hogy Lubrichot dékánjává választotta volna meg. Ennyire még dr. K e r é g y á r t ó t sem ignorálták, aki ha nem rektor,

de legalább a fakultás dékánja volt. Dr. Heinrich, az ez idei dékán, aki a tanári kart addig piszkolta a napi sajtó útján, és addig erőszakoskodott, amíg kebelébe föl nem vette, most a dékáni széken ül, s lutheránus mosolylyal látja maga körül régi ellenségeit, akik vele, illetőleg sikerével megbarátkoztak. És milyen változása az időeknek, hogy az egyetlen magyar nyelven írott társadalomtudományt — Lubrich írta — sikerült aeyonhallgatni, elfeledtetni! És az akadémia kimulna szégyenében, ha e munkát valami csekély figyelemben részesítette volna.

Ekképen izolálták és megtörték Lubrich befolyását. Nem kimélték a hazugságoktól sem, s szemenszedett rágalmakkal még azt is elakarták róla hitetni, hogy semmiféle felső-iskolát sem végzett. A harc eredménye arányban állott azon hatalommal, amelyet a kormány az antiszemitizmus ellen kifejthetett. Mikor a zsidók szükségtelennek tartották a meghunyászkodást, s ismert faji tulajdonságukkal mertek föllépni: akkor nagyot lendítettek a küzdelmen, és ennek gyümölcse a zsidó magántanárnak hullott ölébe. Tudjuk, hogy milyen gyorsan siettek örvendezni a zsidó lapok azon álhír fölött, hogy a pedagógiának egyetlen, katolikus elveknek hódoló tanára a dekaftolizáló rendszernek és a zsidó uralomnak esik áldozatául. A jók örömére a második félévben még tartott előadásokat. Ő képviseli egymagában ezen egyetemen a katolikus pedagógiát, innét az általános zsidó és liberális öröm afölött, hogy az ő távozásával a neveléstan is kizárólagos, kereszténytelen monopolium tárgyát képezné.

De ki tudja meddig marad és meddig maradhat?

A zsidó lapok ama hiréből igen könnyű következtetni, hogy a magasban miként éreznek iránta; s nem valószínűtlen, hogy onnét nyugdíjaztatása iránti konziliumot is kapott.

Ez eddig nem történt meg, de bekövetkezhetik legközelebb.

Közbeszéd tárgya a tanárjelöltek között a körülmény, hogy dr. Lubrich egy idő óta nem examinál a tanári vizsgálaton. Okát ennek nem tudjuk, de következményeit föl-

értjük. A brodstudium és vizsgálatokért lelkesülő ifjúság nem jár az olyan tanár előadásaira, akinek examinálása elől biztos.

Lubrichnak tehát, és vele a keresztény pedagógiának nincs hallgatósága; míg a többi tanár, mint említettük, valóságos vásárt csap a neveléstudományi előadásokból, amelyekben keresztény szellemet föltalálni nem lehet.

Mi az oka tehát annak, hogy dr. Lubrich nem examinál? Egyszerűen félretolják és ignorálják? S ez nagyon könnyen történhetik meg.

Vagy belátva a küzdelem sikertelenségét, ő maga mondott le ebbeli jogáról, amint ezt a tanárjelöltek is gyanítják?

Bármelyik eset is álljon fenn, a hallgatóság érezni fogja, hogy terrorizmus alatt áll, s kerülni fogja dr. Lubrich előadásait, s számba véve, hogy minden módon üldözték és diszkreditálták, — föltehető, hogy fázik e tanártól és szellemétől, amely reá nézve biztos bukást jelent.

És cvvel Magyarország tanárjelöltjei a keresztényellenes pedagógiának vannak kiszolgáltatva, p a p i, v i l á g i é s s z e r z e t e s t a n á r j e l ö l t e k egyaránt. P a u e r, a katolikus, M e d v e c z k y, a lutheránus, B i h a r i, a kálvinista, K á r m á n, a zsidó, és B o k o r, a pozitivista veszik át osztatlan uralmukat.

Ime egy fejezet az ugynevezett katolikus egyetem történetéből!

Sorsa a katolikusnak, hogy, aki künn van, az most már nem juthat be, s csak a régiebb időkben juthatott be; aki pedig benn van, azt félretolják, ignorálják és kiszorítják.

Személy esik itt áldozatul; de ki tudja, mennyi időre, a keresztény elvek is, amelyek a magyar közéletből s tudományból egyaránt vannak száműzve.

S épen e körülmény biztosítja dr. Lu'richnak számos volt tanítványainak és az elvű k a t h o l i k u s o k n a k köztiszteletét!

16. Dr. Medveczky Frigyes, a magántanárok eszményképe.

A „bölcészeti előadásokon“ három rendes, egy rendkívüli és öt magántanár osztozik meg. A három rendes közül kettő protestáns, a rendkívüli tanár katolikus; a magántanárok között van három zsidó, vagy legalább zsidó eredetű, egy kálvinista; míg az utolsó, a legfiatalabb is nyilván protestáns. A filozófiának jövő sorsa tehát a budapesti egyetemen semmiképen sem irigylésre méltó; nagy többségben zsidók és protestánsok fogják idővel a rendes tanárszékeket is betölteni.

A magántanárok különben testületileg irigykednek dr. Medveczky Frigyes (protestáns) fölött, aki öt-hat év előtt, még mint szerény magántanár tartozott körükbe, s most második helyen áll a rendes tanárok sorában. Sőt az új középiskolai törvény óta lutheránus gimnáziumokba jár, mint lutheránus ellenőrizni az érettségi vizsgálatokat, az államhatalom reprezentálásával. A fiatal tudóst a kultuszminiszterium az 1887/8. tanév második felében Párisba és Franciaországba utaztatta a közép- és felső oktatás tanulmányozása végett.

Hogy milyen fölösleges dr. Medveczkynek jelenléte a filozófiai fakultáson, bizonyítja a körülmény, hogy teljes félévig nélkülözhatték őt az egyetemi hallgatók és a tanári vizsgálatok. E félévben tehát előadást nem is tartott, a többi tanár pedig egyenkint is képes lesz a pszichológiai problémák, meg a filozófiai magvetőnek pótlására. Nem is szomorkodunk tehát afölött, hogy a fiatal tudósnak elutazásával kárt vallana a magyar bölcselet; bár a sok pihenő kultuszminiszteri hivatalnok közül is ráért volna néhány előkelőbb ugyanazon tanulmányutra, amelyet még meg is lehetett volna takarítani, ha valaki itthon vállalkozik a francia közoktatásügyi miniszterium jelentéseinek és ama közoktatásügynek tanulmányozására; bár a hely színén, s különösen a Párisban való tanul-

mányozás sok amenitással van összekötve. Utazási napidijakra a kegyenceknek, fényes paloták építésére kormánypárti építéseknek mindig jut pénz; csak a tanítók fizetésének emelése vagy pontos kiszolgáltatása kénytelen pusztá igéretekkel, a melyekkel szintén fukarkodnak, és papiroson maradó rendeletekkel megelégedni.

Dr. Medvezky tanulmányainak jó részét német egyetemeken végezte, s innét ritka doktrinákból összerakott elméletet hozott magával haza; Berlinben csak Hartmann iránt nem tudott rokonszenvezni; ezzel azonban el nem kerülhette, hogy az Uebewusst ne működjék életében; mert rendes tanári székét ezen világhatalomnak tulajdonítja. Irt ő németül is dolgozatokat; ez utóbbiak azonban az „*Unsere Zeit*“-féle nagytudományu szakfolyóiratban jelentek meg. E folyóirat hoz közleményeket politikáról, szépirodalomról, szocializmusról, kisasszonyok és a művelt középosztályok számára filozofiáról, esztetikáról, szóval de omni re scibili, és még azonfelül ad novellákat és színházi kritikákat. Ama németnyelvű dolgozatok különben külön kötetben is megjelentek, érdekes álnév alatt, amelynek valódi viselője iránt azonban a német tudós világ megfélekezett érdeklődni.

E megjegyzésekkel nem vonjuk kétségbe Medvezkynek nagy készültségét, akinek a terméketlen filozofia mellett volt ideje a közgazdasággal is foglalkozni, s különösen a szociális problémával; s valószínűleg e körülmény imponált Trefortnak, aki közgazdasági ismereteivel és felfogásával nálunk még mindig a primitiv liberálizmust képviseli a negyvenes évekbeli Cobden és Bastiat szellemében. Azonban politikai érdekem is szerezhetnek bölcséleti tanszéket.

Volt ideje azután az utopikus államelméletek történetével és ismertetésével is foglalkozni, s ebbeli tanulmányainak eredményét legujabban emésztik meg azok, akik az akadémia könyvkiadó hivatalának buzgó hivei. Agyonsévelt és agyondolgozott témája a társadalmi elméletekről szól, Mo-

rus Tamás és Plató utópiáiról, Campanella bolondozásairól stb.

Tudomásunkkal dr. Medveczkynek ez az első munkája, amely magyar nyelven jelent meg. A téma irodalmunkban kétségtelenül hézagpótló. A filozofia tágas birodalma mellett talált tehát a fiatal tudós helyet az általános társadalmi tudományokban, sőt a közgazdaságtanban is. Széles vállak kellene azonban e birodalmak bekalandozásához.

Egyébiránt a második félévben heti négy órában az újkori filozófia történetét, heti két órában a 18. és 19. század pedagógiai elméleteit (mert a sok neveléstani előadásból is részt akar venni), ezután heti egy órában pszichológiai problémákat (szegény Arisztoteles, meg aquinói Tamás!) adott volna elő, ha el nem utazik; végül filozófiai szemináriumot tartott volna, mely magvető gyakorlatok „a hallgatók tudományos (sic!) dolgozataival” lesznek vala egybekapcsolva, s remélhetőleg magyar filozófiai iskolát alapítanak, ha a Franciaországba való utazás csirájában el nem fojtja e szép reményeket.

Nem akarjuk sem dr. Medveczkyt, sem magunkat zavarba hozni azon kérdésnek hangoztatásával, hogy hát tulajdonképpen milyen filozófiai rendszerre esküszik a fiatal tudós? Kant, Darwin, Spencer Herbert, Comte stb. stb. stb. barátságos viszonyba állottak össze; e sok fej azután egy fejben egyesülve zavarja a türelmes magyar ifjúság fejét. Arra mérget merünk venni, hogy a keresztény filozófiát csak híreből ismeri dr. Medveczky; a német professzorok informálták őt arról, hogy aquinói Tamás, meg a skolaszticizmus meghaladott állásponttal kísértének a XIX. század végén.

Dr. Ihering, a római jognak etikával foglalkozó európai hírével tehát nagyon rosszul tette, hogy végrehaláhára alkalmat vett magának betekinteni a középkor etikájába. E betekintés fölötté kellemes csalólással járt reá nézve; mert kijelentette, hogy a filozófia történetének protestáns művelői benne ama bölcsélet iránt olyan előítéleteket hagytak, amelyek elégségesek voltak arra, hogy hosszú éveken

át szükségtelennek tartsa személyes ismeretséget kötni a középkor bölcselétének nagy művelőivel. Evvel dr. Ihering etikája — saját vallomása szerint sokat nyert. Iránta tehát minden modern ember a kellő részvétellel viseltethetik; míg dr. Medveczky közbámulatot vihat ki amaz etikájával, amely szintén szaktárgya, s amely megelégszik Kant praktikus posztulátumainak elfogadásával, és ezeknek a mester értelmében való bebizonyíthatlanságával.

17. Kármán Mór, az első magyar pedagógus.

A katolikus dr. K o r á n y i r ó l jegyeztük meg, hogy megkeresztelkedése dacára ő maradt az orvosi karon a zsidóknak leghatalmasabb protektora, s hogy zsidó magántanárokat szép számban szoritott be. A filozófiai karon ilyen erőteljes jártfogóról szó sem lehet, s mégis három zsidó, vagy zsidó eredetű magántanár jutott be az ifju generáció közé. Az első közöttük a nevezetes dr. K á r m á n Mór, aki e fakultáson csak magántanár, de mindenható rendelkező a tanárképző intézetben, ahonnét Magyarország kath. és állami középiskoláinak tanárai kerülnek ki. Nem vonhatjuk meg tőle a dicséretet, hogy a legvilágosabb fejű tanár.

Dr. Kármán heti három órában adja elő az általános pedagógiát és heti egy órában a pedagógia történetét. E tanárnak bevallottan dekrisztianizáló iránya vana neveléstanban. A többi tanár is e fölfogást osztja, de a hatásra nézve lényeges különbséggel. Dr. Kármán egyes tanár, világosan magyaráz, lelki elevenséggel rendelkezik, s hallgatóinak érdeklődését ritka talentummal képes fölébreszteni. Többi kollegája álmosan prelegál, s egyszerüen lerázva magáról az óra terhét, legfőlebb a tanulónak emlékező tehetségét tömi a modern pedagógiával. Ezért kárhozatosabb dr. Kármán működése.

Az ő pedagógiája vérré és hussá válik a hallgatóknál, és tanártársaié csak a kellő ballaszttal terhelik a lelket, de együttvéve azt eredményezik, hogy az ezen kezekből kikerülő

fiatal tanár rendszerint a kereszténytelen nevelési iránynak hódol, s csak bámulattal tekint angol mestereire: Spencer Herbert és Bainre, akiknek szellemi hatása e tanárok lelkét elbűvöli.

Két filozofus imponál első sorban dr. Kármánnak: Kant, és Lotze, s különösen az utóbbi, akinek hálától elérzékenyülő tanítványai közé sorozza magát. A filozófiával foglalkozók előtt szükségtelen bővebben magyaráznunk, hogy a kereszténységgel szemben Lotze, a lipcei professzor, milyen álláspontot foglalt el. Ő vele egyetemben sok középiskolai tanárnak keresztény meggyőződése szárad már Kármán lelkén, aki pedig, úgy szólván, monopolizálja agilis szellemével a nevelést, s akinek szinte döntő befolyása van, ennek modern irányait a fakultásra reáoktrojálni Támogatja őt, a tekintélyt az apróbb professzorok egész serege, akik akaratlanul, és talán öntudatlanul is vezéröknek ismerik el a dechristianizáló rendszernek küzdelmeiben. Ezeké az erőteljes fiataiság, az övék a jövő. És mindennek dacára fegyverletétel mellett liferáljuk ki nekik Magyarország katolikus ifjúságát.

Kármán a pedagogiában herbartista, a bölcséletben atheista. Mindkét tulajdonság annyira parancsolja a toleranciát, hogy aki csak Lubrichból készül a vizsgálatra, az bizonyosan elbukik; de neki streberkedésében még nem jutott ideje, olyan terjedelmű tankönyvet írni, amely elegendő volna a tanárjelöltek szükségleteire.

Megemlékeztünk a harcról, amelyet Lubrichchal folytatott; érdemes lesz tehát Kármánnak curriculum vitae-jével is megismerkedni.

Kármán Mór számos év előtt Lipcsében még mint Kleinmann Móríc szerepelt, ami nem akadályozta meg abban, hogy mindenfelé magyarnak mutassa be magát. Ki küldötték Zillerhez a neves pedagogushoz, s Herbart egyik legtüzeesebb követőjéhez, neveléstudományt tanulni elméletben és gyakorlatban. Akik azontájt honfitársaink közül Lipcsében megfordultak, és Kármánnal érintkeztek, nem épen kedves

emlékeik közé sorozzák a vele kötött ismeretséget. Hasonló véleményt tápláltak felőle a németek is, akiknek társaságát fölkereste. Szóval a faji tulajdonságok erőteljesen voltak benne kidomborodva. Ahol megjelent, ott első akart lenni, és nagyképűségével imponálni. Ennek eredménye pedig az lett, hogy senki sem szerette vagy tisztelte, és senki sem félt tőle. Ilyen tulajdonságok mellett tanárait sem bilincselte le; s természetesen, hogy világos, közönséges és élelmes zsidó észszel megáldva tanárainak elismerését vagy csodálatát sem volt képes kierőszakolni.

Egy kevés külföldi tudományos staffirunggal megrakodva érkezett Budapestre. Itt azután szondirozta a talajt, és tudott magának pártfogókat szerezni, akik közül nem egy sajnálhatja most, hogy vállain emelte a fiatal zsidót oda, ahova most már eljutott. Az egyetemen eltekintettek attól is, hogy a magántanársághoz szükséges kvalifikációknak hijával van. Ide tolták tehát be első sorban, s be kell vallanunk, hogy a zsidó Archimedes jól megválasztotta a pontot, ahonnet a keze ügyébe eső globust kiforgathatta.

A kultuszminiszteriumban még élénken emlékeznek azon időkre, amikor ott Kármán igen gyakori vendég volt. A tanácsosoknak, titkároknak és fogalmazóknak minduntalan nyakára futott. Keresett tehát olyan ismeretséget, amely ki nem állhatja, de kívánságát teljesíti, csakhogy megszabaduljon tőle. És az emelkedésében szükséges eszközöket sem válogatta meg. Hajlongott főpapok előtt, és a következmény bebizonyította, hogy nem eredmény nélkül. A Lipcséből hozott ismereteket pedig állandóan Bereitschaftban tartotta, s ezekkel hihetőleg nem egy felé imponált, úgy, hogy lassan-lassan megkezdhette első magyar pedagógusi szerepét, amelyet másoknak lealacsonyítása és tudományos érdemeinek kisebbitése nélkül nem vállalhatott volna el. Osztatlan bámulatunk a külföld iránt, amelyet átviszünk azokra is, akik a külföldön valamit vagy keveset tanulnak, vagy éppen csak megfordultak, és utánzási hajlamunk e tervében segítségére jöttek.

Szóval igazi szemita ügyességgel forgolódott a fiatal

tanár, akinek mozgalmasságát végre a közoktatási tanács jegyzőségével jutalmazták meg. Itt sáfárkodott ő egy ideig, s a kezébe jutott hatalmat kiméletlenül használta föl.

E hivatalkodása alatt azonban olyan dolgozók történtek — különösen a tankönyvbírálatok körül, — amelyek pártfogói előtt is világossá tették, hogy hivatalában nem tarthatják. De föltűnés nélkül akarták őt eltávolítani, s ez sikerült is akkép, hogy ugyanazon tanácsrendes és állandó tagjává nevezték ki. Így lépkedett ő fölfelé a Parnasszusra vezető gráduson, mindig szem előtt tartva, hogy il faut avilir, et puis détruire.

A legnagyobb ütközet, amit életében nyert, volt az, hogy a mintagimnáziumot, illetőleg a gyakorló-iskolát kerítette kezei közé. Kitűnő sakkhuzás volt ez részéről; mert azon fölfogást juttatta amaz iskolában érvényre, hogy pedagógiai vezető tanárra ottan szükség nincs, csak azért hogy Lubrich, a rendes tanár ne léphessen azon intézetbe szervezőnek. Mikor azután biztos volt Lubrich elleni győzelméről, önmagát nevezette ki — rendes évi fizetésre, s nem tiszteletdíjra; s Kármánnak e kinevezése sem került nagy fáradtságba, dacára hogy Lubrich javára okmányilag volt kikötve, hogy ő, mint egyetemi rendes tanára a pedagogiának, vállalja el évi 500 frt tiszteletdíjért ama tanárságot. És is mutatja, hogy amilyen arányban emelkedik Kármán, ugyanolyanban hanyatlik Lubrich befolyása. Ez utóbbi például elfogadja a közoktatási tanács jegyzőségét azon reményben, hogy a tanárképezde szervezésében döntő szava lesz; de amikor látja, hogy ezt a tanács beleszólása nélkül végzik el, egyszerű notáriusságra sülyedni nem akarván, a jegyzőségről lemond; Kármán azonban, aki mindenből tud tőkét verni, az állástelfogadja, s Szily ajánlatára Horváth Mihály püspök ki is nevezeti a zsidó pedagógust. S mikor végre a tanárképezde Kármán hatalmában volt, mikor a tanárjelöltek nagy száma kegyelmének volt kiszolgáltatva, dühösebben vette föl a harcot Lubrich ellen. Mert ő amaz intézetnek pedagógiai vezetője, ő vizsgál a neveléstanból —

mig Lubrich jó ideje, hogy már nem vizsgál. S jaj azon tanárjelöltnek, aki Lubrich könyvéből készül, s jaj annak is, aki Lubrich előadásait látogatja.

A hatalmas zsidónak e mellett középiskolai tanárságra sincs képesítése. E minősítés nélkül lett egyetemi magántanárrá, s nőtt Magyarország középiskolai tanárainak fejére. És nem volna perfekt zsidó, ha gschäftelési szellemmel nem volna telítve, s ha e szempontból állását nem tudná kizsákmányolni.

Legalkalmasabb tér gyanánt kínálkozott az olvasókönyvek gyártása. Olvasókönyveket drága pénzen oktrojálni a nagyszámu magyar középiskolára, évenként ezekből új kiadást rendezni: nem megvetendő mellékkereset. S Kármán e részben is monopoliumot akart magának teremteni. Valamint Lubrichot iparkodott diskreditálni a napi sajtó útján és előadásaiiban a hallgatók előtt: úgy indított hadjáratot a Tomor-Vári-féle olvasókönyvek ellen. Több lap ezen olvasó-könyveket — bizonyosan Kármán inspirációjára — kiméletlen és igazságtalan kritikában részesítette, s megjegyzendő, hogy éppen a kkor, amidőn a két szerző könyveit elfogadásra nyujtotta be a közoktatási tanács-hoz. Kármánnak manoeuvre-je nem sikerült; a legelőkelőbb középiskolák fogadták el a Tomor-Vári könyveket, miután a tanácsnak nem volt bátorsága visszautasítani azokat, amelyek a Kármán olvasókönyveivel szemben — keresztény fölfogás álláspontjáról is ritka előnyöket mutatnak föl. Mert a Kármáni, amelllett, hogy magyar nyelvi hibáktól hemzsegnék, és meséikben a bünök sikereit és ügyességét dicsöitik, továbbá erotikus helyzetek festésével zavarják a fiuk agyvelejét, a mithológiát tulságos részletezéssel állitják elöterbe, s a pogány világnézet aggodalmasan pontos ismertetésében vannak elfogulva, szóval tudatos következetességgel kerülük a keresztény fölfogás érvényre juttatását. Világos a tendencia Kármán olvasókönyveiben, mert mély hallgatással vonja el a tanulók figyelmét a keresztény világnézlettől. A zsidó pedagógus tehát itt sem tagadta meg magát.

És most, hogy fölkapott a hatalom polcára, s hogy senki sem meri kötelességeinek buzgó teljesítésére figyelmeztetni, valóságos the spirit of a gentleman-nel (mint Burke nevezi) hanyagolja el egyetemi előadásait. Szegény lateinereknek nézi hallgatóit, s elégnék tartja, ha csak pilulánként adja be nekik neveléstudományát. Heteken át nem tart előadást a herbartista professzor, akinek herbartizmusa és lötzeizmusa az atheizmussal határos; ez azonban nem fog akadályt képezni arra nézve, hogy minél előbb nyilvános rendkívüli tanárrá neveztessek ki, ami majd ismét nagy hasznára válik pedagógiai monopoliumának.

E tanártól függnék tehát Magyarország papi, világi és szerzetes tanárjelöltjei. S ezek kivétel nélkül kénytelenek alávetni magukat az ő keresztényellenes neveléstanának.

Küzdelemmel, de nem nagy fáradsággal jutott e hatalomhoz Kármán. A katolikus elemek széthuzása, könnyelműsége vagy bűnös konnivienciája segítették győzelemhez, amely rendkívül nehéz lesz kezeiből kicsavarni; mert első sorban minden erejével fog az ellen dolgozni, hogy hatalma tőle elragadtassék. S ebből következik, hogy keresztény érzelmű vagy felfogású tanárt nem bocsát a neveléstudomány tanítására, s ő lesz annak leghathatósabb ellenzője, hogy Lubrich esetleges távozásával gondoskodva legyen e katolikus tanárnak némi pótlásáról.

Felülről indul ki tehát a középiskolák korlátlan elkereszténytelenítése, amely ellen pedig ujabban tudvalevőleg sok a panasz.

18. Dr. Alexander, dr. Bánóczi és a Filozófiai Irók Tára.

Filozófiai tantárgyak előadására untig elég volna a kilenc tanár, aki az 1887/8. tanév második felében hirdetett előadást. Legnagyobb részök azonban heti egy-két-négy óránál több előadást nem tart, s az olyan tárgyak is, mint „a tör-

ténetírás és történet filozófiája“ a bölcsészeti előadások közé soroztatnak. Ezt dr. A l e x a n d e r Bernát heti egy órában adja elő, s ezen kívül többet be se tekint az egyetemre. Azelőtt több órányi előadást tartott hetenkint; ambíciójának azonban szárnya szakadt, mióta előadásait csak öt-hat hallgató látogatta.

E zsidó származású tanár is az ügyesebbek és eleve-nebb szelleműek közé tartozik; sajtóságon kifejezett érzéke van azonban az irodalmi svindli iránt. Kant életéről és műveiről adott ki több év előtt nagyobb munkát, természetesen „e r e d e t i t“ Aki csakmagyarul tud, az e könyvet bizonyosan nem olvassa, aki pedig németül ért, az szivesebben fordul azon német könyv^{ek}hez, amelyekből „eredeti“ munkáját a fiatal tanár lefordítva összeírta. Akkortájt 1882-ben a „P e s t i N a p l ó“ kritikusa ezen plágiumot igen épületesen mutatta ki. Sokat kívánnánk e dr.-tól, ha azt követelnők tőle, hogy a skolasztikához is értsen. Ebből a tanárok tutti quanti egy betűt sem értenek, a régi tanári generáció egy tagján kívül. Hanem azért névtelen rugdalózásokat szeret elkövetni dr. Alexander a keresztény bölcelet ellen. Uj évig ő vezette az „E g y e t é r t é s“ tanügyi rovatát, sok szószot és hig levet vezetve e rovatba, és fölényyel spékelt nyugodtságot affektálva. Történt akkor, hogy egy fiatal erdélyi pap (dr. S á n d o r f f y Nándor) skolasztikus alapon irt logikát s e kézikönyvét, jól megválasztva a bíráló forumot, az E.-nek beküldötte. A különben jeles könyv dr. Alexandert olyan hangulatban találta, mint akinek már régen nem volt alkalma nyomtatásban rugni a skolasztikán. Vagy harminc sorban tehát kegyetlenül végig huzott rajta egy modern doronggal, amelyet különféle német professzorok inspiráltak. A fiatal magántanárok természetesen helyeselték az ütlegelést; az Egyetértésnek jámbor olvasója pedig legujabbkori borzadályllyal és íszinte részvétellel vehetett tudomást olyan tanárok létezéséről is, akik a középkori bölcelet napfényre hozásán munkálkodnak. Elég legyen minderre azt mondani, hogy ne sutor ultra crepidam; maradjon tehát dr. Alexander Kant,

Schopenhauer, meg Taine kaptafájánál ; üttesse erre görbe sarku, szellemi cipőit ; most pedig, miután csak rendszerint egy-két órai előadással erőlteti meg magát, vegyen leckéket Arisztoteleszből, meg a skolasztikából, amelyre nézve a dr. Medveczkyéhez teljesen hasonló forrásokból szokott meríteni.

Dr. A l e x a n d e r Bernát és dr. B á n ó c z i József (ez utóbbi szabadkőműves is), zsidó származásu fiatal magántanárok összeállottak, és a „f i l o z ó f i a i i r ó k t á r a“ című vállalatot indították meg több év előtt. Az akadémia anyagiilag támogatja őket, mert szellemi támogatása ugy sem használna nekik sokat. Nyolc füzetnél több eddig napvilágot nem látott.

Előadásait az utóbbi is igen kényelmesen veszi. Heti egy órában filozófiai konverzatoriumot tart, és exegetikai formában magyarázza Kant prolegomenáit, amely a filozófiai írók tárának egyik részét képezi, s amelynek tehát vevőket amaz előadás hirdetésével szerezne, ha a bölcsészethallgatók nem véghetetlenül csekély számban érdeklődnének a prolegomenák iránt. Dr. Alexandernak kétségtelenül nagyobb érdemei vannak a filozófia körül, mint dr. Bánóczinak. Az előbbi legalább eredeti-fordított munkát adott ki Kant és műveiről ; sőt egy igen ügyes könyvet írt a pesszimizmusról, amelyet az akadémia a Gorovedijjal jutalmazott meg ; míg az utóbbi Révai és Kisfaludy Károly életrajzának megírásában gyakorolta filozófiai elmeélet, és mellette társszerkesztője a filozófiai írók tárának, amelyben az önálló megjegyzések szakasztott másai K i r c h m a n n hasonló irányu német vállalkozásának és a szöveg magyar fordításán is erősen megérzik a német fordításnak befolyása, míg a szöveg magában kétségkívül Kant, Taine, Descartes, Schopenhauer stb. érdeme.

Csalódnék azonban az, aki dr. Bánóczit irodalomtörténeti kapacitásnak gondolná. Irodalomtörténésznek ugyan hatalmasan imponálnak azon soronkivüli oldalrugasok, amelyekkel Révai életrajzában a skolasztikát illeti ; de másrészt C s a p l á r akadémiai tag tönkre is tette a rabbi-képzőintézet fiatal dr.-ának irodalomtörténeti reputációját, mert a

Révai életrajzában elkövetett szédelgéseket és felületességeket testes kötetekben kellett rektifikálnia. Kisfaludy Károly életrajza sem nyújt többet, amennyit az egyetemen hullani; néhány eredeti oklevélre való hivatkozás azonban történettudósi staffirunggal látja el a munkát laikusok szemében. Az akadémia elismerése e könyv iránt tisztán a klikkuralomra vezethető vissza. Az irodalmi svindli iránt tehát egyformán kifejlett érzéke van dr. Alexander és dr. Bánóczinak, a magyar filozofia e Kasztor és Polluxának.

Ez utóbbi filozófiai magántanárságának genézise tehát eléggé titokszertű; de legfőlegb a filozófiai írók tára képezheti bölcselkedő érdemeiket. Ennek megindítását azonban a publikumnak egy bizonyos szenvedélyére alapították, amelyet a punctum sexti magyaráz ki. A vállalat első könyvét, az ártatlan Descartesnak egy értekezése és elmélkedései képezik; a második könyvnek tartalmát azonban Schopenhauernek azon parergái és paralipomenái közül válogatták, amelyek a nemi ösztönnek, a szerelemnek stb. schopenhaueri magyarázatát adják. A filozófia-sóvár közönség örömmel üdvözölte a magyar bölcséleti irodalomnak ilyenén gyarapodását. Jöttek azután a fekete kávéba fuladt Kantnak prolegomenái, Hume vizsgálódásai az emberi értelemről, a jó Erdélyi Jánosnak kísérletei a magyar filozófia történetéről, Tainenek munkája a XIX. század franciásan naiv spiritualistáinak olcsódicsőségu döngetésével (Petry Jenő fordításában), majd verulámi Baconovum organumának első része, s csak egyetlen egy eredeti munka: Alexanderé a pesszimizmusról. Nem kis szerénység kell tehát ahhoz, eredeti munkával állítani be Kant, Descartes stb. társaságába, és a filozófiai írók tárába, ahol e szó: „filozófiai“ nyilván nagyon ruganyos értelemben vétetik.

Ama komoly munkákra természetesen vevő kevés akadt; és a szerkesztők is belátták, hogy filozófiai pornografiával csak csalogatni illik a közönséget, nem pedig állandóan ezzel táplálni; s azért maradt Schopenhauer egy kevés fűszernek a filozófiai írók tárában. A vállalat tehát egy kicsit

megfeneklett ; mert hét esztendő alatt nyolc füzetnél többel nem árasztották el a könyvpiacot.

És mit szólna az akadémia, ha a filozófiai írók tárába ama bölceleti cég keresztyény bölcseletvenne föl ? Nem vonná meg a vállalattól támogatását ? Egyébként a keresztény filozófia olyan kemény fa Alexander és Bánóczi számára, amelybe nem Kant, Descartes, Schopenhauer, meg Taine fejszéjével lehetne vágni. Ezt tehát az ő kezük alól szívesen nélkülözzük.

Beült tehát a két fiatal tanár az egyetemre, magántanári várandósággal, és lesi az öregek kidőlését, készítve a rendes vagy rendkívüli tanárságokra való folyamodást, amelyhez mellékelik a filozófiai íróknak diszkötésbe foglalt tárát, irodalmi működésük és a magyar filozófia bizonyítékaként.

19. Dr. Pauer Imre, a nagy filozófus.

Dr. Pauer Imre, nyilvános rendkívüli tanár, a pozsonyi jogakadémia volt tanára az 1887/8. tanév második felében a legszorgalmasabb volt heti óraszám dolgában. Nyolc órája van hetenkint, ebből négy jut „az ethikai eszmék és elméletek kritikai fejtegetésére“, két óra (nagyon kevés !) a logikára, „összefoglaló logikai fejtegetések“ címén, és végül hasonlóképen két óra a középiskolai pedagógiára, „különös tekintettel a hazai középiskolákra“. Kilenc tanár közül ő az egyetlen, aki logikát és ethikát ad elő ; de a nagyszámu pedagógiai előadásokból is részt vesz ki magának. Ennyire hanyagolják el a budapesti egyetemen a logikát, akkor, midőn Hunfalvy, a rektor alkalmat vesz magának panaszkodni afölött, hogy a hallgatókban fogyatékos a tudományos és a filozófiai szellem.

Pauer irodalmi működése összpontosul a következőkben : irt logikát, tapasztalati lélektant, pedagógiát, és megírta a filozófia történetét. A metafizikában revelálódik mindenkinek filozófiai meggyőződése és világnézlete ; elégségesnek tartjuk tehát 196 lapra terjedő metafizikájával foglalkozni, amely nem

is olyan terjedelmes és tartalmas, hogy rövid szemlében végig ne nézhetnénk rajta.

Metafizikájában Pauer sorra veszi a metafizikának, mint tudománynak magyarázatát; azután az ontológiát, kozmológiát, pszichológiát, a természetes istentant, és végül jut hely a metafizikai rendszerek méltatásának is; — s mindezt csak 196 lapon.

Érdemesnek tartjuk Pauer módszerével is megismertetni olvasóinkat. Az eredetiséget ettől megtagadni nem lehet. Mert a metafizika különböző részeiben ismertetve a spiritualizmus, dualizmus, theizmus, materializmus, darwinizmus, pantheizmus stb. stb. tanait, részletezi a maga álláspontját, amit „nézetünk szerint“, „szembetűnő“, „elfogulatlan bírálat után“ stb. szavakkal vezet be, lavírozva és balanszírozva több olyan rendszer között, ami alább fog kiderülni. A keresztény bölcsélet, és az ezzel kapcsolatos dolgok azonban sohasem feszélyezik dr. Pauer Imrét.

Szembeötlő tehát mindenekelőtt a következő definíció (11. oldal):

Mi a metafizikai tudomány sajátlagos tárgya? Minden tudománynál könnyen meghatározható a tárgy, csak a metafizikánál nem. A metafizika tárgya nem körvonalozható szabatosan. Targya az érzéki és érzékfeletti egyaránt. Minden dolog fölött lehet filozofálni (sic) . . . . A metafizikának nincs különös tárgya, épen ezért a tartalom vagy tárgy nem is szolgálhat kiváló megkülönböztető jegy gyanánt a többi tudományoktól . . . . A metafizika forrása a tiszta ész. Ha valamely ismeret a tiszta észből származik, úgy bizonyos, hogy nem merithető azon tárgy közvetlen észrevételéből, amelyre vonatkozik. Nem tapasztalás folytán nyer érvényességet, hanem a tapasztalás előtti tiszta észbelátás által. Az észismeretek tehát a priori ismeretek.

Kant reine Vernunftje itt tehát már világosan feltűnik a láthatáron. A főnti sorokat pedig Leverrier esetével magyarázza Pauer, aki tudvalevőleg a Neptun-bolygót fődözte föl csillagászati számítások alapján. És Leverriernek előleges ismerete Pauer szerint a priori sztikus (!) volt.

Továbbá, ugyancsak Kant tanítása szerint Pauer a priori és a posteriori synthetikai ismereteket különböztet meg, bár az ismerésnek nélkülözhetlen föltételeit a tapasztalásban találja föl.

Figyelmünket azután a következő mondás bilincseli le (14. oldal):

Amit a metafizikában felkutatni kell, az é r z é k f e l e t t i, ami a jelenetek mögött rejlik, s amit épen azért csakis gondolkodással lehet fölismerni. A metafizika olyan tudomány, mely nem a jelenetek értelmezésével, hanem az ezen jelenetek mögött és felett rejlő, é r z é k a l á n e m e s ő l é n y e g felkutatásával foglalkozik.

E sorokból is kiérzik Kant tanulmányozása. Ilyen előzmények után nyugodtan áttérhetünk a kategóriákra, és hallhatunk valamit a skolasztikáról (15. oldal):

Arisztoteles után különösen a skolasztikusok foglalkoztak a kategóriák tanával; azonban sz ő r s z á l h a s o g a t ó kicsinyes fejtegetéseik a tudományra nem voltak kiható jelentőségűek. S csakis Kant fellépte okozott nagyobb mozgalmat, s adott is lendületet a tannak.

Aki csak nagyon keveset is foglalkozott a skolasztikával, az tudja, hogy e bölcséleti iskola elfogadta Aristoteles kategóriáit; Pauer tehát a legutóbb idézett részletben nehezen beszél olyan meggyőződéssel, amelyet a skolasztikának tanulmányozásából meritett volna.

A kategóriákat — folytatja a 17. oldalon — nem tekintjük Kanttal pusztán szubjektív gondolkodási formáknak, melyek függetlenül minden tapasztalástól, sőt a tapasztalást megelőzőleg tisztán értelmünk kifolyásai; sem tapasztalati fogalmaknak, amelyeket az értelem tapasztalás után szerez, a l é t e z ő k t ő l v a l ó e g y s z e r ű e l v o n a t k o z á s — a b s t r a k c i o á l t a l: hanem oly általános nézpontoknak, alapfogalmaknak, melyek a tapasztalás előföltéte és közvetítése mellett é r t e l m i m ű k ö d é s f o l y t á n d e d u k á l h a t ó k.

A szegény skolasztikusok bizony absztrakció utján csinálták maguknak az általános fogalmakat, s így a kategóriákat is. Pauer nem hajol meg Kantnak formái előtt; de azt hiszi,

hogy a kategóriák „értelmi működés folytán dedukálhatók.“ Mit dedukál, ha nincs miből dedukálni, és hogyan dedukál, ha nem absztrahál az érzéki tapasztalásból vett általános fogalmaktól egészen a kategóriáig ?

Itt az ideje azonban megmondanunk, hogy miért tartjuk Pauer nagy filozofusnak. Aki Kant és Arisztoteles mellett tud kategóriákat föltalálni, az méltó arra, hogy neve a másik kettő mellett említették. Ide igtatjuk tehát minden további megjegyzés nélkül Pauer kategóriáit ; és ezek a következők : alap kategória a lét fogalma ; azután következnek a meghatározottság, a lényeg, substantia, accidens, okság, kölcsönhatás és célszerűség kategóriái. Exigit monumentum aere perennius

Ezek után áttérhetünk a metafizika többi részeire, ahol a lavirozás és balanszírozás veszi át korlátlan uralmát. Nehezen gondolta át alaposan a teremtésről szóló keresztény tant az, aki erről a következőképen nyilatkozik (43. oldal) :

A teremtési elmélet által adott azon magyarázat, hogy Isten teremtette a létezőket semmiből, csakugy érthetetlen és megfoghatatlan, mint az előbbiek (t. i. a könyvében ismertetett rendszerek) bármelyike. Mire nézve önkényt következik, hogy e kérdés megoldása túlhaladja az emberi ész határait, miután ott, hol a végtelen eszméjét bele kell vonnani a magyarázatba, értést eszközölni lehetetlen.

Egyenesen a hitre kell tehát a teremtést átutalni, mint „érthetetlen és megfoghatlant.“ Nem nehéz itt a szofizmat fölismerni. Érzékelhető, vagy a képzelem elé állítható fogalmat nem lehet alkotnunk a teremtés aktusáról. De minden szempontból érthetetlen marad az, ami logikailag levezethető ? Pauer mindent, a végtelent is megakarja ismerni, teljes tartalmában ; azt a keveset pedig, amihez abból véges eszünkkel eljuthatunk, büszkén utasítja vissza, mert nem kapja meg az egészet.

Kézzelfoghatóbb talajt találunk végre lábaink alatt, mikor az életerőről olvassuk a 69. oldalon a következőket :

Az életerőnek, mint valamely magasabb rendű hatványnak fölvétele csakugyan nélkülöz minden tudományos alapot (!) . . . Elvitázni nem lehet, hogy a természettani nézet felel meg leginkább a tapasztalati tényadatoknak, s így a tudomány mai álláspontjának.

Nem azon értelemben vagyunk mi az életerőnek barátjai, mint a milyenbeu veszi a modern természettudósok egy része. Ahogy ezt ők képzelik el, úgy lehet rajta sok kivetni valót találni. De a természettani, értsd: a lelketlen anyagból *aequivoca generatio* vagy más anyagelvi módon életet támasztó nézet nem magyarázhatja az életnek, a szerves lényeknek keletkezését, s amit szofizmákkal és vérmes föltevésekkel hoznak le természettudósok e tapasztalati tényadatokból, az nem elégitheti ki a metafizikát. Ilyen vérmes föltevés Humboldt Sándornak Pauer által idézett nézete, aki már a múlt század végén képzelte el, hogy az élet keletkezésekor a mostaniaktól különböző erők működtek közre, amintezt a materialisták még most is szükséges hipotézisüknek veszik föl.

A darvinizmussal dr. Pauer látszólag nagy kedvteléssel foglalkozik; a 196 lap közül tizenhármát szentel neki csak egy helyen, és könyvének több részében is gyakran foglalkozik vele. E kedvtelésnek tudható be a következő filozofiai világnézlete (74. oldal):

E kérdés sem tartozik még a tudományilag végleg megállapított kérdések közé. Csak annyi bizonyos, hogy állati és emberi lélek között tapasztalatilag éles különbség létezik, melyre nézve az ember magasabb létosztályt is képez: ez azonban éppen nem zárja ki a lehetőséget, hogy a fejlődés folyamában az emberi lélek is fokozatosan fejlődött magasabb hatvánnyá s azáltal egy magasabb lét-osztály életalapjává, melynek azután ép úgy megvannak a maga alakulási és fejlődési törvényei, mint a kármely más létalaknak.

A 91. oldalon pedig ezen véleményét a következőkkel toldja meg:

A tudomány mai álláspontjának leginkább felel meg a Darwin-féle elmélet. A teremtetési el-

mélet a szerves világban mutatkozó legtöbb, kivált a fejlődésre, és összehasonlító bonctanra, valamint a durványos szervekre és átmeneti alakokra vonatkozó tüneményekkel ellentétben áll.

Világos, hogy e sorokban éles ellentét mutatkozik a bölcselő és a hívő között, amelyet a tanok szempontjából nehéz volna áthidalni. És természetes, hogy ugyanő „k ö n n y e r m e g c á f o l h a t ó k n a k” tartja a darvinizmus elleni érveket. Némi koncessziót ad nekünk avval, hogy elismeri, hogy a darvinizmus nem magyarázza meg a szerves lények első keletkezését, ami világos ellenmondásban áll egyik, főntebb idézett mondásával.

Meggyőződése továbbá dr. Pauernek, hogy a darvinizmus a vallással sem ellenkezik. Valamint K o p e r n i k, G a l i l e i és N e w t o n n a k fölfödéseinek előtt meghajolt az egyház, úgy fog békét kötni a darvinizmussal, amely azután hasonlóan ama fölfödésekhez át fog menni a köztudatba. E remény azonban csekély tájékozottságot árul el a természettudományok történetében. Kopernik egy pápának hathatós pártfogása mellett terjesztette tanait, s adta ki könyvét; Newton tanai ellen egy pápának sem jutott eszébe tiltakozni, s azokat még a nagy tudós életében adták elő papi férfiak és jezsuiták egyházi egyetemeken. Galilei „E p u r s i m o v e”-jének legujabban végleg megállapított története pedig több tanulmányt igényel, mint egy Jókai-féle regény előszavának elolvasása.

Kuriozumképen ide igtatjuk az akaratszabadságnak precíz definícióját is (118. oldal):

Szabadságunk csak abban áll, hogy cselekvés előtt a felmerülő indokok fel-t t a n a k o d u n k, azokat szemközt állítjuk, s közülük valamelyiket a k ü l s ő és b e l s ő t e r m é s z e t h a t á s o k h o z k é p e s t eldöntő okká teszszük, mely szerint cselekedjünk.

Egyik gyökeres hibája dr. Pauernek, hogy n a g y o n s o k a t a k a r t u d n i. Rendkívül érdeklődik ő például a lelki működések mikéntje és hogyanja iránt; mindkettő természetesen szoros összefüggésben van a lélek lényegével;

de eddig egyiket sem sikerült „szigoruan tudományos rendszerrel“ kimutatni. Szerinte sok dolga lesz még ebben valamint „a lélek és test összeköttetésének magyarázatában“ a tudománynak, anatómiának, fiziológiának stb.

Allitson maga elé az asztalra zöldbabot Du Bois-Rey-
mond, Maxwell, Kekulé, Thompson, Wurtz vagy Wundt, és mondja meg, hogy miként vagy hogyan vannak csoportosítva abban a molekulák; és a jövő fizikusai meg fogják-e ezt mondhatni? A léleknek mikéntje és hogyanja pedig nem ér föl a zöldbabéval.

Pauer örökösen „a tudomány mai álláspontjával“ fődí magát, ha nem képes érdemlegesen tárgyához szólni. Ezen álláspont alatt pedig a materialista és darwinista természettudományokat érti. A spirituáлизmusra nyilván haragszik; érti pedig alatta könyve végén a Leibnitz-féle monadizmust, és könyve közben a theizmust, amely a keresztény fölfogásnak felel meg. De miután a lélek lényege, működéseinek mikéntje, a lélek és test összeköttetése „a tudomány mai álláspontja“ szerint előtte zavaros, írhatja a következőket:

A kívánt eredmény (t. i. a lélek halhatatlansága) megállapíthatása csak a tények szigorú számbavétele által lesz lehetséges s nem üres abstrakciók és okoskodások által, melyek egyáltalán nem vizik előbbre e kérdést, mint ezt a spiritualizmus tételei és érvei bizonyítják.

Szerencsétlen theologusok és keresztény bölcselők, akik e spirituáлизmus alapján tudjátok és hiszitek a lélek halhatatlanságát!

Majd az Isten és a világ közötti viszony ismertetésénél sorra veszi a dualizmust, a theizmust, pantheizmust, és beleszöve az anyag örökkévalóságát, a következő bölceleti hittvallást teszi le:

Nézetünk szerint teljes érvényűs tudományilag minden tekintetben megalapított és igazolt elméletül, melyben minden csak felmerülhető nehézség alapos és tudomá-

nyos megoldást nyerhetne: egyikök sem szolgálhat. Emez elméletek mindegyike egy kísérlet más és más alapon fejtegetni az Isten és a világ közti viszonyt; nagyobb vagy kisebb tudományos készültséggel és érvekkel értelmezni az összlet eredetét és kifejlődését s eszközölni tudományos meggyőződést.

Szoros értelemben vett tudást azonban egyikök sem alapít, mert mindegyiknél fordulnak elő nehézségek, melyeket az értelmi belátás világával, a tudomány mai álláspon tján még nem lehet eloszlatni. Mire nézve a metafizikának e kérdést illetőleg sem lehet más feladata, mint kijelölni amaz utat, melyen a kívánt megoldás elérhető — vagy legalább min djöb b a n m e g k ö z e l i t h e t ő l e s z e n .

Hogy azonban csak az elfogulatlan természetészlelés, s a geologiai kutatásokra, az asztronómiai és fizikai észleletekre alapított következtetések utja — az már kétségtelen. (166—167. oldal.)

S ha ez kétségtelen, akkor Pauerra, a filozofusra a jövő geologusainak, fizikusainak és asztronomusainak szükségük nem lesz. A metafizika föladata, ama tudósoknak az utat kijelölni. Azonban geologusok stb. nem szorultak Pauer tanácsára, akire nézve csodálattal lehet elmondani, hogy miért filozofál, ha nem a bölcselőknek, hanem a természettudósoknak vállaira hártítja át a terhet? Vagy csak azért bölcselkedett, hogy ujonnan föltalált kategoriáival Kant és Aristoteles mellett foglalhasson helyet?

A természetes istentanban Pauernak az a meggyőződése, hogy „vannak népek, ahol nincs nyoma az Istenről szóló tudatnak“; és hogy Kant érvei az Isten létét bizonyító argumentumok ellen „teljesen igazak.“ Ilyen alapon állithatja azután „a tudomány mai álláspon tjáról“ a következőket: (154. oldal.)

Minden tekintetben bebizonyított és tudományilag is kétségbevonhatlanul megalapított elméletet, mely által a felvetett problema, é r t h e t ő l e g lenne megoldva: épügy nem képeznek, mint ilyenül nem fogadható el, ellenkező álláspontra a theizmus . . . A tudomány mai álláspon tján tudásilag megállapítani Isten létét véges eszünknek lehetetlen.

Csak minél szorosabban kell fogni ezt a véges észrt, hogy még Isten létének bizonyítása sem foglalhasson benne helyet. Laplace nem találta meg távcsövében az Istent; dr. Pauer „a metafizika feladata és a tudomány mai álláspontjához“ képest utasítja a geológust, hogy keresse Őt a földben, a csillagászt, hogy keresse távcsövével a csillagok között, és a fizikust, hogy hőben, villamosságban, fényben, vagy a szerves és szervetlen vegytanban akadjon nyomára — de filozófia és metafizika nélkül.

Nyilvánvaló tehát előttünk Pauer bölcsészeti álláspontja, ha ugyan bölcséletnek lehet nevezni az eddig kigondolt rendszerek ismertetését, s azon véleményének kockáztatását, hogy azoknak egyikével sincs megelégedve.

Keresztény bölcselő az, aki a jövőtől várja a lét problémáinak megoldását, és bölcselő az, aki e problémák megoldásához — az új kategóriákon kívül — semmivel sem járul?

Pauer tehát nem válik ki tanártársai közül, és mert nem válik ki, méltó arra, hogy legközelebb rendkívüliből rendes tanárrá neveztessek ki.

20. Dr. Beöthy Zsolt, Greguss eszthetikája és a ker. széptan.

Az ugynevezett „bölcsészeti előadások“ tanárait egyetlen egynek kivételével méltán róhatja meg igazságos kritika. Kiemeltük, hogy három rendes tanár közül kettő protestáns, s ezek között a harmadik helyen áll a protestáns dr. Beöthy Zsolt, az eszthetika tanára. Heti óráinak száma öt; s ebből is kettőt „Faust és az ember tragédiája“ foglal le. Döntse el különben dr. Beöthy maga, hogy vajjon ezen előadás a bölcsészeti előadások között indokoltan foglalhat-e helyet? Akik e két költemény összehasonlítása iránt érdeklődnek, azoknak nem volt föltétlenül szükséges dr. Beöthy előadásaira járni; a nagyszombati főgimnázium egyik régibb

értésítőjében mi sok szépet olvastunk Góthe és Madáchnak ezen alkotásairól.

A másik előadás esztetikával, illetőleg a szép főformáival foglalkozik, heti három órában. L e m c k e, V i s c h e r, C a r r i è r e, T a i n e stb nagyon okosan tették, hogy hamarább születtek dr. Beöthynél; és végre J u n g m a n n, az innsbrucki jezsuita esztetikus sem tehet róla, hogy a budapesti egyetem tanára nem vesz tudomást alapvető és keresztény elveinek létezéséről.

Kimondhatjuk tehát bátran, hogy dr. Beöthynek a keresztény esztetika iránt érzéke nincs. Javalhatta pietás, vagy akár mi más indok Greguss esztetikájának kiadását; de az az erős meggyőződés, hogy a magyar széptani irodalom evvel gazdagodik, kimagyarazza azt, hogy Jungmannt a megvetéssel határosan lehet ignorálni. Nem emlékezünk, hogy dr. Beöthy munkáin valaha éreztük volna a jezsuita hatásait. Amit a külföld ignorál, ami ellen a külföldnek nyíltan vagy leplezetten kereszténység ellenes esztetikája ignorálással védekezik: annak mi sem jutunk tudomására itthon; és kiválólag nem a protestáns tanárok.

És ezen csodálkozni nem is lehet; mert nem egy professzor van a mi egyetemünkön, aki a katolikus tudomány vívmányairól csak annyiban vesz tudomást, hogy éppen a bevalótlan nem keresztény alapokon álló folyóiratok kicsinyelő és pnyolódo recenzioit olvassa el, és ezen recenziók után beszél és diszkreditál.

Más irányban azonban nem akarunk semmit se levonni dr. Beöthy érdemeiből. Ő a Kisfaludy-társaság titkára, s mint ilyen beleillik azon társaságba, amelynek e'nöksége és választmánya csaknem kizárólag protestáns. Ő a szorgalmas tudósok fajtájába tartozik, s szobatudósnak sem merném nevezni azt, aki a nemzeti színészetet sokáig tanulmányozta. A regényirodalom sem ismeretlen előtte; bár a közönség „léhasága“ az oka, hogy regényeit kevesen olvassák. Teljes tárgyilagossággal tehát ki lehet róla mondani, hogy céhbeli esztetikus, s mint ilyen annyiban dicséretre méltó,

hogy már mint rendes tanár — akik pedig rendszerint kinevezetési oklevelükön nyújtóznak el, — a tanszékére vonatkozó érdem bebizonyítására nagyterjedelmű munkát irt a tragikumról, amelynek hibája az, hogy a céhbeliség látszik meg rajta. Számptalan eszthetikus által végigtaposott racionalisztikus országuton sétál, s ezzel teljesen meg van elégedve; de mihelyt valaki kevesebb ballaszttal áll utjába, mint tette ezt. R á k o s i Jenő, ugyancsak a tragikumról irt kis munkájával, kénytelen kitérni az eredeti és erős okoskodás elől.

A dekhatholizáló és protestántizáló irányra nézve ezuttal is elmondhatjuk, hogy nem új keletű. Mert elég furcsaság, az eszthetikát beerőszakolni a filozófiai előadások közé, sőt a széptannak alkalmazását tragédiák magyarázására is. Még nagyobb furcsaság azonban, hogy az eszthetikai tanszék betöltésére protestántst használtak; a katholicusok tehát nem foglalkoznának eszthetikával, vagy az elhalt G r e g u s s Ágost protestáns eszthetikusokat nevelt előszeretettel a katholicus egyetemnek? Ilyen körülmények között azután bizonyos, hogy a keresztény eszthetikáról, amint ennek alapvonalait a kiváló J u n g m a n n állapította meg, szó sem lehet egyetemünkön. Főlénynyel vonnak vállat fölötte a céhbéli dölly alkalmazásával, de könyvébe nehezen tekintettek be valaha. E sorainkkal nagy derűtséget fogunk kelteni dr. G y u l a i Pál előtt, ha rendkívüli elfoglaltsága mellett ezekről tudomást venne. Mert a Budapesti Szemle kálvinista szerkesztője a jezsuita Jungmann fölötte nevet, de csak nevet; s ez elég. Nekünk pedig elég e nevetés annak konstatálására, hogy a budapesti katholicus egyetemen a keresztény eszthetikát vagy kinevetik, ami szerfölött tudományos és irányzatosság nélküli eljárás, vagy tudomást sem vesznek róla; s ha ez utóbbit teszik, akkor tudják, hogy miért cselekszik.

Az irodalomtörténet körül azonban tagadhatatlanul érdemei vannak a nagyszorgalmú dr. B e ö t h y n e k. Kézi könyvét katholicus és állami középiskolák egyaránt használják; bár az előbbieknak tankönyvválasztásához férhetne né-

bány szó. Irodalomtörténeti monografiái is a tisztességes munka eredményei s méltán válnak ki azon sok kísérlet közül, amelyekkel az utóbbi idők alatt vetődött fölszínre a fiatal tanárok egész serege. És ilyen szorgalom kifejtése mellett még sem jut ideje az esztetikának szélesebb körű művelésére, amelynek pedig rendes tanszékét köszönheti. Legutóbb azonban, miután megírta a tragikumról szóló munkáját, kiadta Greguss Ágost széptanát; hála és a magyar tudomány iránti elismerés indokolhatja ezt; bár jogos várakozás az is mindenki részéről, hogy végre fogjon hozzá ő maga az esztetikának teljes feldolgozásához, és hogy emancipálja magát azon német és francia ballaszt alól, melyet türelemmel hord magával mindenhová. Érdeklődéssel nézhetünk ezen bizonyosan el nem maradó esztetika elé, amelyre nézve ohajtjuk, hogy az a külföld eredményeinek teljes és felekezeti szükkeblüségtől ment figyelembevételével állittassék össze.

Greguss esztetikájával szükségtelen részletesebben foglalkoznunk. E könyvnek kiadása bátran elmaradhatott volna, mert fogalomzavart fog okozni, és a keresztény elvek megtántorítását az olyanoknál, akik kizárólag ama könyvnek használatára volnának utalva.

Gyökeres hibája a tökéletes tájékozatlanság a keresztény bölcsélet terén, amelyre valósággal naiv tévedéseket képes ráfogni. Evvel kapcsolatban azután Greguss tulságosan el van fogulva a német pszichologizmus tanaiban, amelyek — a modern szellemű esztetikusok szerint is meghaladott — szerintünk téves álláspontot képviselnek. És épen ez bizonyítja, hogy Greguss könyvében minimumra apad az eredeti, a produkáló gondolkodás. Sőt tisztelői vigasztalásképpen még arra sem hivatkozhatnak, hogy Greguss a magyar népnek szép-érzése alapján konstruált esztetikát, illetőleg hogy e szép-érzésnek lélektani alapjaiból indult ki.

E mellett végül a primitív darwinizmus, a magával teljesen tisztába jött és raffinirozott racionalizmus, és a keresztény erkölcsi elvekkel szemben meglepő cinizmus jut azon esztetikában szóhoz.

Pietás, vagy a keresztény széptanban való teljes tájékoztatatlanság indokolhatja tehát ezen részben idejét múlt, de a modern szellembé vágó könyvnek kiadását?

21. Dr. Bokor József és a Magyar Filozófiai Szemle.

A „Magyar Filozófiai Szemle“ egymaga áll szemben a temesvári „Bölcséleti Folyóirat t a l“, amely, minden dicsekvés nélkül legyen mondva, annak jóval fölötte áll. Indokoltnak tartjuk, foglalkozni itt az előbbivel, amely ez időszerint egymagában képviseli nálunk a modern bölcselkedő szellemet. Dr. B o k o r József, magántanár a szerkesztője, s ő az utolsóelőtti, akivel a filozófiai előadások tanárai közül foglalkozunk. A Szemle, mint ez évfolyamának első számából látjuk, céljául azt tűzte ki, hogy „a p o z i v i z m u s t rendszeresen ő ismertesse meg a magyar irodalommal“, s erre „a hazai tudomány s a közérdek szükségleteinek mérlegelésével“ határozta el magát a folyóirat szerkesztősege, amely „erőibe képest, érvényesíteni fogja a pozitivizmus alap gondolatát, anélkül, hogy a filozófia főkérdését: az a l a n y t á r g y v i s z o n y á t szemlélődéseinek sorából kizárná.“ E rendszert főleg a közoktatásra és pedagógiára fogja alkalmazni, ami szerintünk e bölcsészeti folyóiratból neveléstudományi és közoktatás politikai főklapot fog csinálni.

Nem célunk e helyen részletes kritikát mondani a Szemle fölött; csak melleleg említjük, hogy a füzetben S c h m i t t Jenő, a zombori törvényszék volt filozofus irnoka hat lapon át banalításokat ír Schopenhauerről. Berlin tudvalevőleg utolsó menedékhelye és vára a hegelizmusnak, amelyet csak elültöltő puskákkal védelmeznek. A bölcselő irnok ugyanitt egy hegeli mu kájával pályadíjat nyert; s miután e filozófiai rendszer Németországban is divatját multá, föltehető, hogy benszülöttek nem igen törték magukat a pályázat után. A nyertes munkára a berliniek nem akartak nyomdafestéket pazarolni. Utoljára is imponáló marad, ha valaki a XIX. század utolsóelőtti évtizedében Hegellel foglalkozik, s még

inkább kuriozum, ha ilyen férfiu Magyarországon akad. Trefort tehát kezébe vette Schmitt neveltetését, aki azonban a bölcsellettal való foglalkozásában be fogja látni, hogy Hegel osztatlanul a kulturtörténeté egész világ-dialektikájává! A Szemle ez év folyamának első füzetében] továbbá franciából van fordítva az értekezés, melynek címe: Az idő eszméjének kifejlődése az öntudatban; Zala Györgynek aradi emlékszoibráról és a pedagogiumról ír maga a szerkesztő; míg „a gazdaszat fogalmának kifejlődése az ujkorban“ című értekezés a Szemléből egy társadalomtudományi folyóirat után kiált, amelyben inkább találna helyet, mint egy filozofiai szemlében. R á t h Arnold L. végül a khemiáról ír a pozitív filozófia rendszerében. Ezekkel azután könyvismeretéseken kívül ki van merítve a Szemle tartalma, amely alig nevezhető névre szert tett filozófusaink találkozó helyének.

Joggal tételeztük tehát föl, hogy a Szemlének második füzete hoz majd érdekesebb bölcséleti értekezéseket. Hatszor jelenik meg egy esztendőben, öt ives füzetekben; azt gondoltuk tehát, hogy harminc ivet a magyar filozofia is képes esztendőnkint termelni.

E várakozásunkban csalódtunk annyiban, hogy a második füzet első értekezésének címét ilyenformán találtuk: „államigazgatási elvek és rendszerek.“ E dolgozatot egy pozsonyi jogtanár írta, s az öt ivből kettőt foglal el. „Mit tesz az: megismerni“ cím alatt B a l á z s y Dénes ír, s „a lélekre vonatkozó elméleteket“ dr. B u d a y József állítja össze a folyóirat pozitívisztikus programjának megfelelőleg. A füzet többi részét folyóirat-szemle és könyvismertetések foglalják el. A Szemle, amint ez magától értetődik, az akadémia támogatása mellett jelenik meg; de ugyanazon tudományos intézet, amely még saját kiadásu fordításaiért sem meri elvállalni a felelősséget, nem felelős a Szemle irányáért és tartalmáért sem.

Szóval ezen bölcséleti folyóiratunk szerény csónakját modern szellők mozgatják a magyar filozofiának sekélyes vizein.

E rövid kitérés után áttérhetünk a Szamle szerkesztőjének bölcséleti álláspontjára.

Dr. Bokor filozófiai világnézetét dr. Öreg János „erkölcsiség szabad akarat nélkül“ című 1880-ban Debrecenben megjelent munkijának ismertetésében revelálja; s ez elég nekünk, hogy valamiképp világossá tegyük magunk előtt bölcséleti álláspontját. Dr. Öreg az induktív, a természettudományi módszert akarná alkalmazni a szabadakarat nélküli erkölcsiség beigazolására. A nem föltétlenül és nem teljesen pozitivistá dr. Bokornak nézete tehát az,

hogy a természettudományi vizsgálódás még oly eredménydus sikereiben sincs kezeség arra nézve, hogy ugyanazon sikereket fogjuk elérni akkor, ha e módszert nem a természeti tárgyakra, hanem a tőlük konstitutív alapjaiban különböző szellemi tárgyra fordítjuk.

Ezen örvendetes és sokat ígérő kijelentést még a következőkkel toldja meg:

A módszernek fölvilágosításai kizárólag a szellemi tárgyak saját beltermészetéből származhatnak, s ennek magyarázásában jut bő helye a spekulációnak.

Van valami skolasztikus mellék-iz ezen állításokban, s aki örömmel hatolna tovább az ismertetésben, azt reményeiből fölrázza a burokjából előkerülő pozitívizmus;

Ahhoz, hogy az erkölcsi világ összes intézményeivel, elveivel egyetemben kielégítő magyarázatot leljen, az a legelső teendő, hogy meg kell szabadulnunk attól a babonától, mintha magyarázásának útja az elcsépelet determinizmus és a vele ellentétes liberum arbitrium indifferentiaetanában volna keresendő. Mindkettő megszűnt önálló elven nyugodni. Az utóbbit természetesen a természettudományi vizsgálódás tette tönkre s ma már nincs is számbavehető védője. Az előbbit, tudnillik a természetvizsgálódás új köntösébe öltözködött hajdani — s jelentőségét csupán az ellentétes liberum arbitrium indifferentiaenek köszönő determinizmust el kell ejteni s felnyitni az utat az erkölcsiség sa szellemi élet tényeken nyugvó tanulmányának.

Epedve kellene most már valami „t é n y e k e n n y u g v ó u j u t r ó l” olvasni az ismertetés további folyamában. Ez azonban elmaradt. Kíváncsiságunk nem lesz kielégítve, s kínos várakozásban vagyunk arra nézve, hogy vajjon dr. Bokor megtette-e már az első lépést azon az uton? Vigasztalódhatunk azonban azzal, hogy az erkölcsiséget szabad akarat nélkül paradoxonnak tartja. Előbbi kijelentéseiből következik, hogy a deduktív módszertől sem irtózik; de ugyanaz, aki a szellem beltermészetéből készül spekulálni, elveti a keresztény filozófia álláspontját, s ujat kíván, ujat vágy alkotni. E gyöngye ellenmondást s kisebbszerű filozófus büszkeséget némi hódolattal elismerjük valami nagyobb bölcselő ingeniumnál, például a magába vonuló Descartesnál vagy a Stadt der reinen Vernunftban működött K a n t n á l s nem dr. B o k o r n á l.

Mit jelentsen továbbá az a „szellemi élet tényein nyugvó tanulmány?” Pusztá abstrakciókból okoskodik a keresztény bölcsélet, mikor éppen a szellemi élet tényeit, az öntudatot s belső világunkat tanulmányozza?

Az ő álláspontjára ráillik, hogy: Etwas dunkel zwar — Aber es klingt recht wunderbar. Az akarat szabadságát tehát dr. Bokor szerint egészen újból kell magyaráznunk, elismernünk, bizonyítanunk. Tudományával azonban éppen ő, aki e merész követeléssel lépett a bölcselő világ elé, nagyon keveset járult amaz új utnak kövezéséhez és alapozásához.

Mi azonban azt hisszük, hogy jobban teszi, ha valamivel több időt fordít a liberum arbitrium alaposabb megismerésére; rázza le magáról Comte előítéleteit, mint Cartézius tette, mikor csak a „cogito ergo sum” maradt lelkében, ha már nagy filozófusok ujitás-vágya ragadta meg ifju lelkét; ne fogadja el másoknak kritikáját a keresztény filozófiáról olyan könnyedén; s ami fő, gyógyuljon föl abból a modern betegségből, amely mindenkire eredetiséget parancsol, akkor midőn a régi készen van, s a régi tan jó, s amikor üdvösebb reprodukálni ezt, alkalmazni a modern tudománynak igazi

vivmányaihoz, ezekkel megegyeztetni, és esetleg magyarázni, mint sem ujat hajhászni komikussá válható tudományos büszkeséggel.

22. Bihari Péter, a polihisztor.

A „bölcészeti előadások“ tanárai közül még dr. B i h a r i Péter maradt hátra. A kálvinista főgimnázium rendes tanára, és a budapesti katolikus egyetemnek magántanára ; s egyike azoknak, akik hévvel küzdenek amellett, hogy végleg telepedhessenek meg ezen egyetemnek árnyékában. Heti négy órában adja elő „a nevelés és oktatás elvét és gyakorlatát történelmi és lélektani alapon.“ Tehát ő is egyike a sok pedagógus tanárnak, bár a neveléstan nem képezi erős oldalát. E körülmény azonban semmikép sem háborgatja ezen szorgalmas kompilátort és polihisztort, aki egyforma nyugalommal képes írni logikát, lélektant, a filozófiai tudományok enciklopédiáját, általános és hazai művelődéstörténetet, ember-tant, egyetemes és részletes eszthetikát stb. többé-kevésbbé testes kötekben.

Uralkodik benne a kálvinista fölfogás, s nem is csoda, ha felekezetéhez huz ; legkevésbbé sem fanatikus, mert föléríti, hogy a protestáns tudomány főleg akkor tud a modern tudomány mezébe öltözködni, ha nyugodtságot affektál. Világ-nézetébe beleszorult a modern tudománynak quintesszenciája annyiban, hogy, teszem, a pozitivistákkal együtt nyugodtan hajt fejet az emberi lét „megfejthetlen“ kérdései előtt, s szívesen balansziroz a modern fiziologusokkal — a pszichológiában.

Az ugynevezett nagy filozófusok pedig az ő szemeiben is nagyok. Bölcészeti meggyőződését Kálvin dogmái sem háborgatják ; a keresztény filozófia természetesen terra incognita neki, s épen úgy mint dr. Medveczky előtt, I h e r i n g előtte sem eléggé kolumbusi nagyság.

Előttünk fekszik például dr. Biharinak lélektana. A könyv címe in genere : lélektan, és a szövegben kijelenti, hogy

csak tapasztalati lélektant fog 130 lapon át magyarázni. Elég okos, hogy világosan és határozottan nem tagadja a lélek halhatatlanságát, de e kérdést az „észleges“ lélektanra utalja át, melynek megírásába eddig — nyilván időhiány folytán — tudomásunkkal még nem foghatott.

E könyv szerint azt, hogy az emberiség „egy vagy több emberpártól“ származott-e, eddig nem lehetett megállapítani. Dr. Bihari (illetőleg a „nagy“ filozófusok) szerint „az akaratok közötti harmónia“ : a j o g.

Az erkölcsi és vallási érzelmek tárgyalásánál pedig olyan vastag és szemenszedett a konfuzió, hogy szinte csodáljuk, hogy a kalvinizmus, ha még tart keresztyén₁ alapelveire, megtüri ama tanoknak előadását felekezeti gimnáziumában. E tanár állandóan nagy betűvel írja Isten nevét, akit v i l á g s z e l l e m n e k nevez, és az akarat szabadságát sem tagadja ; keresztyéni szemforgatással utal a gondviselő Istenre, de V o l t a i r e szerint magyarázza a vallásos érzelem keletkezését.

Az ő tankönyve szükségesnek tartja a „vallás tartalmának fejlődését“ az e m b e r i s é g v i l á g n é z l e t é n e k v á l t o z á s á v a l ; és előtte a vallásalapítók (tehát Krisztus is) egyformán rendkívüli emberek, „akik előtt (indiscriminatim) l e l k ö k s z e n t f e l b u z d u l á s á b a n a hit mélyebb igazságai megnyilatkoztak.“ Alkalmilag azután, ahol szükség van rá, kenetteljes kálvinizmussal használja a szentírási kifejezéseket, amelyek valószínűleg az orthodoxok megnyugtatására vannak szánva.

Különös azonban, hogy aki annyi sokféle könyvet állít össze, eddig még nem ajándékozta meg irodalmunkat neveléstani munkával. Legutóbb azonban előadásai kizárólag e körül forgóldtak s ezért van reményünk, hogy e közben a körülbelül két év óta szünetelő irodalmi működés új táplálékot nyert.

Kiméljük meg magunkat attól, hogy Bihari művelődéstörténetébe és eszthetikájába betekintsünk. Bizonyára sok üdvös és protestáns dolog van ott összehordva a külföld művelt államaiból.

23. A keresztény filozófia bent és künt.

A mondottak után nem szükséges hosszabban bizonyítanunk, hogy a budapesti egyetemen a keresztény filozófia kellőleg nincs képviselve. Egy tanárra nézve körülbelül azt jegyeztük meg, hogy et tu mi fili, Brute! S főleg e körülmény bántja mindazokat, akik azt hitték, hogy a keresztény filozófia előadásáról gondoskodva lesz. Mert e kinevezéssel csak por van hintve azoknak szeméi közé, akik elég naivak elhinni, hogy a ruha és a meggyőződés között bizonyos elengedhetlen kapcsolatnak kell fönnállani.

Végig mentünk egyenkint a tanárokon, akik bölcsészeti előadásokat tartanak; és mindnyájára vonatkozólag bebizonyítottuk, hogy nem állanak keresztény alapokon, sőt hogy ezeket felekezeti vagy tudományos előítéleteik miatt megismerni vagy méltatni is képtelenek.

Találkoznak természetesen olyan frivol urak is, akik egyszerűen nevetnek kívánságaink fölött, és azt kérdezik tőlünk, hogy hát ultramontán filozófia előadását követeljük-e, mikor a modern tudomány azon már Descartes óta tette magát tul, s mikor egyházi férfiak maguk úgy nyilatkoznak ama bölcsületről, hogy az hátra maradt, s hogy ami benne jó, azt a modern filozófia át is vette. Hivatkoztak azután a külföldi egyetemekre, ahol szintén filozófiai konfuzizmust tanítanak, ezen egyetemekről pedig senki sem mondhatja, hogy nem állának európai színvonalon. A magunk részéről sietünk bevallani, hogy egy részben a keresztény bölcsület tanítóiban rejlett az ok, hogy három század óta a protestantizmussal együtt a modern filozófia kiszorította azt a felső iskolákból; sőt ugyanezen tanítók, még ha egyházi férfiak voltak is, amahhoz huztak, s alaposan kitömették magukat a középkor bölcsülete iránti előítéletekkel. Elég oktalanok voltak azon alapot rugni el lábáik alól, amely nélkül bizonyosan beletévedtek a modern bölcsület utvesztőjébe, amelyet az-

után behurcolva a theológiába, olyanféle álláspontra jutottak, mint egy P f l e i d e r e r, meg a többi német hirneves protestáns theologus, akik fölhuzva a modern bölcselet divatos szabásu öltönyét, végleg eldobták maguktól a kereszténység alapelveit.

A scholasztika, amely Magyarországon erőteljesen volt képviselve a XVII. és XVIII. századokban, később ugyanazon sorsban részesült, mint a többi Európában; megvetették, elfelejtették nálunk is. Nem is lehet azért csodálni, hogy szinte kihalt. Helyette a filozófiai konfuzió ütötte föl sátrát, amely meggyőződésének terét nomád módra változtatta. XIII. Leó adott annak erőteljes lökést, bár a kezdeményezés mélyen nyul be elődjének uralkodási éveibe; s a lendület, amelyet az utolsó évtized alatt vett a keresztény bölcselet, jót enged remélnünk arra nézve, hogy a budapesti egyetemen is fölvirul ennek hajnala. E remény azonban — legalább közeli teljessedésére nézve — bűnös optimizmusnak látszik.

Sikerült végre elhódítani a keresztény bölcselet elől az egyetemeket, s e század közepéig, sőt ezentul is a felső iskolákban tudományos monopólium volt behozva, amely szerint szóhoz juthatott a tanszékeken Kant, Hegel, Schelling, Fichte, a skótok, Comte, Taine vagy Baader stb. csak aquinói Tamás nem. A külföld végtelenül imponált nekünk; sőt el is nyomta abbéli képességünket, hogy valaha produkáljunk ö n á l l ó m a g y a r f i l o z ó f i á t. Szellemi erejével nyakunkra ült, s a reprodukcióra kényszerített. Filozófusainknak tehát még csak az a vigasztalódásuk sem maradt hátra, hogy valamiképen számot tehetnének a modern filozófia történetében, s hogy az ugynevezett nemzeti filozófiát tudnák kellőleg képviselni, ha már büszkélkedni akarnánk a bölcseletnek nemzeti fölfogásával. Azok, akiket az irodalomtörténet bölcselőknek nevezett el, a külföldi irányok meghonosításán kívül többet nem számíthatnak. Vandrák, Tarczy, Cserei, Imre stb. stb. csak ekképen mérlegelhetők. Így volt ez régen, így van ez most; s azon mentegetőzésen sem akadunk fönn, hogy a magyarnak természete nem hajlandó filozófálásra. A

tanulók tanáraiktól látják a külföld reprodukcióját; valószínű tehát, hogy ők is elszoknak az ama történelemben számot tévő termeléstől.

De a modern bölcelet monopoliuma épen a külföldön most már meg van törve. A német katolikusoknak sikerült dr. Hertling bárónak, és több társának, aki világi ember, tanszéket szerezni. Egyszerre nem lehet gyökeres gyógyítást vinni véghez, de azért vívmány számába mehet, hogy több német egyetemen alkalom van adva az ifjuságnak, a keresztény filozófia elveivel megismerkedni, s egyelőre ez elég.

Ausztriában még a hetvenes években nagy garral hívták meg az aposztata papot, a pozitivistát dr. Brentanót a bécsi egyetemre professzornak. Azóta odaát is változtak a viszonyok; a minnek eredménye, hogy legutóbb dr. Elter tanárt kinevezték a cernovici egyetemhez. E férfiú katolikus meggyőződésű, s ama egyetemen a keresztény bölceletet fogja tanítani. Zsidó liberális képviselők e kinevezés miatt meginterpelláltak dr. Gautsch kultuszminisztert, akinek volt bátorsága bevallani, hogy valakinek kath. meggyőződése nála nem akadály a kinevezésekben. Már a tudomány szabadságának érdekében is tehát előbbre vannak Ausztriában, mint minálunk.

Bizonyára intoleráns a budapesti egyetem filozófiai kara, amelynek tanárai a tanárajánlásoknál olyannyira vigyáznak a keresztény filozófia üldözésére, hogy alig hisszük, hogy ilyen jelölt vagy pályázó már be merte volna adni folyamodását. A zsidó és protestáns magántanárook serege pedig már előjoggal rendelkezik a rendes és rendkívüli tanszékekre. A budapesti egyetemen tehát szinte lehetetlenség, ami Ausztriában történt; s még lehetlenebb azon körülmény, hogy az említett dr. Eltert Gautschnak egy olyan bonni tanár ajánlotta, aki a keresztény filozófiát illetőleg ugyanazon álláspontra jutott a mi dekatholizált egyetemünk tanáraival, anélkül, hogy bölceleti konfuzizmust tanítana. A bonni tanárt pedig ismeretlenül is fölkérjük, hogy ezen összehasonlításért meg ne haragudjék. S a bonni tanár megmutatja,

hogy tudja tisztelni azt, akinek van bátorsága nem uszni a modern áramlattal, s aki mégis dicsekszik ennek teljes ismeretével, amelyet kötelessége fölhasználni, magyarázni, de cáfolni is a keresztény bölcséletnek előadásában. És erre az esetben csak a tudatlan vagy a hazug mondhatná majd, hogy antiquált és petrifikált álláspont.

Szóval a t u d o m á n y s z a b a d s á g a a budapesti egyetemen olyatén svindli, amelynek ótalma alatt zsidók és protestánsok turják ki a katolikusokat, és klikkszerű monopóliummal uralkodnak, s rontanak el egész generációkat. Konstatáljuk tehát, hogy a tudomány szabadságának szempontjából is hátra van Magyarország a külföld mögött.

Első lépés a javításra, egy olyan tanárt ültetni be eme egyetemre, aki ex professo foglalkoznék keresztény filozófiával, s ennek részeit adná elő, amellet, hogy a modern bölcséletben is teljes jártasságot tanusítana. Milyen szerény kívánság ez ; s az elpakolásra szánt kétszázézer forintból ilyen tanszékre is kelleve jutni földözetnek ! Iniciatívát arra nézve sem a beteg vagy egészséges Treforttól, sem az egyetem intéző köreitől nem várhatunk. Mert ilyen törekvéseknek addig állják utját, amíg tehetik ; épen mert érzik, hogy az ő konfuzizmusuk nem fogja megakadályozhatni a keresztény filozófia diadalát. Ez pedig első sorban kemény logikával vértézi a lelkeket, s másodsorban nem nevel olyan katolikusokat, akik saját élnetlenségök és gyöngeségök fölött röhögnek. Az erős meggyőződés, ha sokban nyilatkozik, félelmetes hadsereget alkot, amely a zsidó és protestáns monopoliumnak könnyen véget vethet. Ezt érzik előre, talán öntudatlanul, a professzor urak s ezért jeligéjök, amelyben minden apró zsörtölődésük dacára megegyeznek : Niederhalten, szóval abzug a keresztény bölcséletnek !

24. Történeti előadások. Dr. Kerékgyártó Árpád.

A filozófusokkal végeztünk. Egyet-mást elfogunk mondhatni azon tanárokról is, akik „történelmi előadások

sokat tartanak. Az előadások e nemét, hozzászámítva a műtörténetet tizenöt tanár látja el. Hat rendes, három rendkívüli, és ismét hat magántanár.

A rendes tanárok szeniora: dr. Kerékgyártó Árpád, aki heti hat órában kulturtörténetet és V. Ferdinánd korát adja elő. Nem említettük volna fel a tanár urat, aki iránt, mint tudós, hazafi, és mint jó katolikus iránt nagy tisztelettel viseltetünk, ha épen az ő példáján és esetén nem kellene bizonyítanunk, hogy protestáns tanárok miként viselkednek az olyan kollégáik iránt, akik nem átalják a nyilvánosság előtt is bevallani katolikus meggyőződésüket. Fölmentve érezzük magunkat az adatok felsorolása alól, mert ezeknek részletezésével talán gyöngéd érzelmeket sértenénk; de az is bizonyos, hogy a szövetkezett kálvinista, lutheránus és zsidóba oltott katolikus tanárok — értjük az egész filozófiai kart; aki ártatlan, az ne vegye magára — nem kimélnék fegyvert, nem harcolási módot és modort, csak hogy dr. Kerékgyártót a térről leszoríthassák. Ennél többet nem akarunk mondani.

E küzdelemnek azonban két homlokegyenest ellenkező eredménye van. Az egyik az, hogy ugyanazon urak, akik egy akadémiai klikknek befolyásos alkatrészét képezik, ki tudták vinni, hogy a tudós tanár eddig csak levelező tagja az akadémiának, s hogy e dicsőséget kénytelen olyan ifju urakkal megosztani, akik zsidók, szabadkőművesek, vagy kálvinisták. Ez utóbbi urak érdemeiből sem akarunk levonni semmit; de az is botrányos, hogy az akadémiának semmi érvéke sincs a distinkciók iránt; mert a levelező-tagok ugyanazon padján hagyja ülni az ifjukat azon tudóssal, aki évtizedek óta fáradhatatlan szorgalommal kutat. A nagy tudomány előtt az egyéni tulajdonságoknak háttérbe kellene szorulniok. S míg a nevezett tanárok lázasan munkálkodnak azon, hogy dr. Kerékgyártót háttérbe szorítsák, s már is élvezik fáradozásaik gyümölcsét: addig a jeles tanárok sztatlan tisztelet és népszerűségnek örvend az egyetemi ifjúság körében. Amióta tanár, azóta több ezer tanítványa volt, akik közül mindenki,

s e sorok írója is beismeri, hogy tőle sokat, nagyon sokat tanult. Előadásai a filozófiai karon a leglátogatottabbak közé tartoznak ; mert azon nagyon kevés tanár között ő az első, aki évtizedeken át minden órájára elkészült, s aki épen, mert háttérbe van szorítva, osztatlanul él tanári és tudós hivatásának. Tanítványainak szeretete és hálája kárpótolja dr. Kerékgyártót a mellőztetésért és méltatlanságokért. Több hazafit nevelt ő az országnak, mint dr. G y u l a i Pál és dr. H e i n r i c h Gusz-táv összevéve ; s nagyon jól ismeri az ő érdemeit azon Ma-gyarország, amely nem a Budapesti Szemléből, meg a mester-séges háttérbe szorításból szerzi információit. Az akadémiai klikk-uralmat sem vádolhatjuk vaksággal, mert jól lát és hall ; de hát minden klikkuralomnak az a lényege, hogy a napnál világosabb érdemek előtt is becsukja szemeit.

Dr. Kerékgyártó népszerűségének nagy okai vannak. Az ő mélyen érzett hazafisága soha sem chauvinista, és sohasem ellenkezik a történettudománynak megállapított eredményeivel. Azon kozmopolitikus szellő, mely a fiatalabb tanárokból kifújta a melegebb hazafiság érzelmeit, őt nem tántorította meg. Tá-vol áll tőle a tudós nagyképszerűsége is, s a ért tartozik azon nagyon kevés tanár közé, akik megközelíthetők a ta-nuló ifjuság által, s akik emiatt tekintélyükből semmit sem veszítenek

A hazai történetírás terén érdemeit szükségtelen részle-tezni. F r a k n ó i és ő alapította meg a magyar kulturtör-ténetet, azon különbséggel, hogy dr. Kerékgyártó a jövő tör-ténetíróinak olyan vezérfonalat, és olyan anyagot bocsátott rendelkezésére, amely biztos alapot nyújt részint további ku-tatásokra, részint a meglevő anyagnak végérvényes földolgo-zására. A magyar történet chronológiájában pedig dr. Kerék-gyártó valóságos unikum, a szónak kitüntető értelmében ; és másrészt nincs párja a történeti tényeknek ha-t a l m a s l o g i k á v a l é s m i n d e n o l d a l u b u v á r - l a t t a l v a l ó m e g á l l a p í t á s á b a n. Ezek a tudós ér-demei, amelyeket nagyon bőven lehetne részletezni ; a ta-nár érdemei pedig azok, amelyeknek alapján áll megérdem-

lett népszerűsége. Szóval az ő tudománya mindent felölel, ami a magyar történetre vonatkozik. Egyformán van tudomása valamely vidéki lapban megjelent apró történeti értekezésről, vagy tanár kollégáinak kutatásairól és munkáiról. A legfiatalabbaknak vívmányait épen úgy értekesíti, mint dr. S a l a m o n é i t, aki évek hosszú sora óta csak Budapest főváros történetével foglalkozik. Ezért állanak előadásai mindig színvonalon. De amíg ő senkit sem ignorál: addig őt mindenki ignorálja; mert fölötte fukarkodnak nagy érdemeinek hangos beismerésével. És e körülmény dr. Kerékgyártót cseppet sem zavarja. Nem keseredik el, s a tudós léleknyugalmaival kutat tovább fáradhatatlanul, s még talán legbizalmasabb körben sem jut eszébe efölött pauzszakodni, Nem érzékenykedik, mint több fiatal tudós, aki rögtön kész a hírlapi nyilatkozattal, ami a közönség figyelmének fölébresztésére szintén alkalmas; s a R a w d o n B r o w n-féle híres ingerültséggel sem rendelkezik, hetven éve dacára, de nem is bizonyíthatnának rá egy Brown-féle előítéletet vagy tévedést sem az összes magyar történetírók. Az ő nemes érzelmei nem szenvedtek csorbát az életnek keservesen agyarkodó küzdelmeiben. De ha őt nem, tisztelőit bizonyára fölháboríthatja ezen nagy ügyességgel és szemességgel berendezett ignorálás. Az akadémiai — csaknem kizárólag protestáns és zsidó — klikkuralomnak természetesen van befolyása az egyetemre is; s ha leszorítják az egyetemen, háttérbe szorítják az akadémián is. Erre vonatkozólag sok jellemző adatot sorolhatnánk föl. És első sorban azt lehetne kérdezni, hogy mikor kutatott dr. Kerékgyártó a z a k a d é m i a, v a g y m o n d j u k, a z o r s z á g k ö l t s é g é n külföldi levéltárakban, például a nyári szünidő alatt, amikor nem egy tudós köti össze az utilet a dulceval? Más, kisebb vagy nagyobb szünidők alatti tudományos külföldi küldetésére sem emlékezhetik vissza a jeles tanár. Mert hát a dulce-k körül nagy a verseny; ő pedig olyan, aki az arenába nem akar leszállani, hogy ifjúkkal birkózzék; aki pedig nincs a tál körül a XIX. század utolsóelötti évtizedében, az valószínűleg éhes marad. Tehát ő

bizonyosan nem survival of the fittest ezen küzdelemben. Sajnos, hogy ama távollétet a magyar történettudomány is megéhezte; és bizonyos, hogy a távoltartásról is alaposan gondoskodott a klikkuralom.

Az egyetem ignorálása szükségképen egészíti ki az akadémiaét; s ebből nem csak azon általunk első sorban fölemeltett mellőztetés következik, hogy a külföldi levéltárakban dulce-kkal egybekötött kutatás soha sem volt dr. Kerékgyártónak szánva. Másod sorban utálhatunk azon jellemző körülményre, hogy a jeles tanárt egy másik előnyben sem részesítették soha; mert egy esetben sem használták föl az okmánytárak kiadásánál szükségelt közreműködését. Az akadémia rászorult a jogi kar egyik tanárának közreműködésére ugyanazon munkálatban, ami nem szemrehányás-képen van mondva; de dr. Kerékgyártót következetesen ignorálta. Az erdélyi, az anjoukori s a többi okmányok sajtó alá rendezésének fáradságát jó pénzért szemesebbek vállalták magukra. E jövedelmező mesterségből is kitudták tehát a jeles tanárt, akiről legnagyobb ellenségei sem mondhatják el, hogy a diplomatikához, vagy régi okmányok kibetűzéséhez nem ért annyit, mint bármelyik benfentes és győzelmes riválisa. Mellékesen jegyezzük meg, hogy e mesterség olyan kapós és olyan rentábilis, hogy néhány ifjabb és öregebb tudós éveken át sem dolgozik máson, mint oklevelek másolásán és rendezésén, amelyek testes kötetekbe gyűjtve az akadémia padlásán, nyilvános könyvtárakban és antiquáriusoknál fölívágtalanul foglalnak helyet. Ezen okmánykiadási vakbuzgóság ellen föl is szólalt legujabban néhány akadémikus és a sajtó egy része.

Az akadémia támogatásával adják ki továbbá a Budapesti Szemlét, az Archeologiai Értesítőt, Magyar Történeti Életrajzokat, és adtak ki sok történeti művet. Lehet, hogy dr. Kerékgyártó már nyert valamelyik művével pályadíjat az akadémianál; de hallott-e valaki arról valamit, hogy több nagybecsű munkájára azt írhatta volna, hogy az akadémia támogatásával adta ki, ami körülbelül azt jelenti, hogy a mi irodalmi viszonyaink között csak e támogatással lehe-

tett a kiadás költségeit részben vagy teljesen fedezni? Hány szor és mikor, és arányban tudományos érdemeivel biztatta-e meg az akadémia olyan munka megírásával, amelynek szükségét talán érezte a magyar történetírás? E kérdésre nagyon fogyatékos választ adhatnának az érdekelt felek, amiből igen súlyos vád volna formálható. A páratlan szorgalmu tudós évek óta nem lépett a könyvpiacra újabb munkával; pedig föltehető, hogy az évtizedek óta folytatott kutatásnak érdemleges eredményei kénytelenek kéziratokban vesztegelni. És ha vannak ilyen munkák, akkor az akadémia bűnös konnivenciát folytat a mostoha irodalmi viszonyokkal, és vétkezik a magyar történetírás ellen; pedig e téren, és a nyelvészet körül is féltékeny a maga érdemeire. De hát az elfeledett, félretolt, mellőzött katedrós kénytelen íróasztala és előadásai számára (verba volant) dolgozni; sőt még az akadémia elé sem lép kisebb értékezéseinek fölolvásával; mert elállják előtte a fölolvásostalt az apró-cseprő levelező tagok, akik még apróbb fölföldözéseikkel is sietnek a nagyközönség unalmát nevelni, és a hirlapok üres reklámdobját verni.

Ezen botránnyos ignorálásra vonatkozólag tényekre hivatkozhatunk. Az egyik eset több év előtt történt. Egy évtizednek történeti munkásságát ugyanis a Szilágyi-alapból azzal szokták jutalmazni, hogy ezerkétszáz forintnyi díjjal tisztelik meg a legkiválóbb magyar történeti munka íróját. Azon tudósunk, akit kormány, egyetem és akadémia egyformán ignorál, jónak látta szándékos és szándéknélküli elvonultságából kilépni. Legkitünőbb munkáinak egyikét tehát benyújtotta az összeegyült bizottságnak, amelynek elnökletét a mindenhová betolakodó Pulszky fogadta el. Ezen elnökség ominózus volt, és lett is. Az ülésen nem voltunk jelen, s csak a fényes gyülekezetnek tagjai tudhatják, hogy miként csinálták meg azt az eredményt, amelylyel, mondjuk ki egyenesen, a k u t a t á s b a n m e g ő s z ű l t dr. Kerékgyártót szégyenítették meg. Gyánítjuk, hogy a díjat nem dr. Kerékgyártó kapta meg. De

hát ki nyerte el a díjat? Talán a kényelemszerető dr. Sallamon Ferenc, vagy egyházunk kitűnősége, Fraknói Vilmos, akik nem is pályáztak; vagy a Renan-kultuszt terjesztő dr. Ballagi Aladár (az előbbi két tudós meg fog bocsátani, hogy az övék után közvetlenül e névvel hozakodjon elő); talán dr. Marczali Henrik, aki három vas-kos kötetben írta meg II. József korát; avagy a jeles dr. Károlyi Árpád, aki helyett a községi autonomia örököstartó gunyjára egy aposztata, műfordító papot választottak meg fővárosi főlevéltárnoknak; talán dr. Thallóczy Lajos, aki most Kállay oldalánál rendezti a közös pénzügyminiszterium aktáit? Nem, az ifju generációnak ezen tagjai közül egyik sem kapta meg a díjat, s valószínűleg nem is pályáztak. És ezeknek díjazásával a megszégyenítés nem lett volna eléggé hathatós. A bizottság tehát előkeresett egy törekvő fiatal embert, aki akkor még csak a törekvők sorában foglalt helyet. Szalay — így hívták a fiatal embert, aki nem rég elhalt — Magyarország történetének kézi könyvét írta meg, nem száraz kompilációval, de az ingeniumnak minden magasabb villanása nélkül is. A bizottság az ezer forintot meghaladó díjat dr. Szalaynak ítélte oda. Nem tudjuk, hogy miként hatott ezen megszégyenítés dr. Kerékyára; a botrányos eljárás ellen azonban tisztelőivel együtt számcs ellensége is fölháborodott. Volt-e ezen ítéletben alig kvalifikálható malicia, elhozta-e Pulszky a bizottsági ülésre szabadkőművesi nagymesteri jellegét? E kérdésekre kellene feleleteket kapnunk. És kell-e erőteljesebb kontraszt, mint az ilyen, a hetvenesztendő tudós és a harmincadik életévét még el nem ért törekvő ifju között?

Ne fejtessük tovább e megszégyenítést, amelylyel az akadémia tulajdonképen önmagát szégyenítette meg, mivel talán lecsendesedett, és igazságosan keserű érzelmeket vernék föl. Az olvasó átérzi ennek jelentőségét, s ha legőszintébb részvéttel nem kel birokra a fölháborodás, akkor kell, hogy tisztelete és nagyrabecsülése fokozódjék az ősz tudós iránt, akit testestül-leikestül vallhatunk a magunkénak.

25. A javithatlan akadémia és a felekezetenlküli egyetem.

Az előbbi fejezetben említettekén kívül azonban jelentősebb adatokkal szolgálhatunk.

Az akadémia idei nagygyűlésének fontos feladata volt. A történeti díj odaitélése keltett széles körökben érdeklődést, amelyet évekkel ezelőtt Horváth Mihály kapott meg történetirói munkásságáért, amelylyel ez évben az 1881—1887 évek között megjelent történelmi munkák valamelyikét szándékoztak kitüntetni. E munkák lajstromát az akadémia szétosztja tagjai között, akik szavazattöbbséggel döntenek a 200 aranyból álló díjnak odaiteléséről. A lajstrom kezeink között volt, s mi érdeklődéssel tekintettünk végig történelmi irodalmunk hat évi eredményén, s örömeinkre szolgált, hogy ott egyházi férfiak szép számban vannak képviselve. Fraknói, Bunyitay, Csaplár, Dedek, Kandra, Göndöcs, Giesswein, Ipolyi, Horváth. Jedlicska, Karácsonyi, Knauz, Lipp, Némethy, Ortway, Surányi, Szentkláray, Szentimrei, Vaszary, Villányi, Wayand stb. neveket találtuk a lajstromban, s nincs panaszunk, hogy valakit abból kihagytak volna. A lajstromban több mint kétszáz munka volt felsorolva; teljességében tehát megbízhatunk; mert a kiváló munkák mellett egyformán foglalnak helyet apróbb, jelentéktelenebb művek, szárnypróbálgatások, és olyanok is, amelyek önképzőkori dolgozatoknak válnának be. Nem hallgathatjuk el azonban egy olyan nevet: hiányát, amelynek a lajstromból nem lett volna szabad elmaradni. Értjük dr. Kerékgyártó Árpádot. Eleinte azt hittük, hogy a tudós tanár munkásságában szünet állott be 1881—1887 között; s ez esetben természetesen találtuk, hogy neve és művei a lajstromból kimaradtak; megerősített tévedésünkben az a skrupulózus aprólékosság, amelylyel a lajstrom össze van állítva. Azonban bizonyosságot akartunk szerezni, s átnéztük az 1881—1887. évek könyvészeti jelentéseit, s azon meglepő eredményre jutottunk, hogy az akadémia dr. Kerék-

gyártónak két munkáját, amelyek a nevezettévek között jelentek meg, ignorálta és a lajstromban nem vette föl. Az elsőnek címe: Gróf Széchenyi István élete; a 97 lapra terjedő füzet megjelent Pozsonyban Stampfelnél 1884-ben s nagyrészt — ezt tessék megjegyezni — sajtó útján meg nem jelent adatok alapján van írva. A könyvre az van nyomva, hogy a kultuszminiszterium azt „a magyar nyelv és irodalom tanulmányát elősegítő olvasmányul ajánlja“, amit bizonyosan az élelmes kiadó eszközölt ki, s nem a tudós tanár, aki teljesen meg van nyugodva abban, hogy kormány, akadémia és egyetem őt egyesült erővel ignorálják. A második munkának címe: Magyarország emléknapi ezeréves történetében. A könyv 1882-ben jelent meg 712 lapnyi terjedelemmel. Óriási szorgalommal vannak abban összeállítva történetünk eseményei az évnek 366 napjára; s nem csak a szorgalomnak eredménye e könyv, mert számos új tény, különösen az utolsó félszázadra vonatkozólag, nyert ott fölemlítést. Szóval a magyar történetnek olyan naptárajutott evvel kezünkbe, a kronológiának olyan kincsesbányája, amely történetírásunkban eddig páratlanul áll; a Széchenyiről szóló könyvbe pedig olyan anyag van összehordva, hogy annak alapján és vezetése mellett kötetekre terjedő életrajzot lehetne megírni.

És e két mű az akadémia lajstromából hiányzott. Igen figyelemreméltó körülmény továbbá, hogy az akadémia hivatalosan jelentette ki annak idején, hogy a szerzők ne fárasztásuk magukat történeti műveik külön beküldésével, neki, mint a magyar tudományos élet óráinak és fejlesztőjének kötelessége, ezen munkákról tudomással birni. Tehát miért hagyta ki a lajstromból dr. Kerékgyártó két munkáját; azon lajstromból, amelyben igen vékony füzetek szerepelnek történeti művekként; ahol például Deák Farkasnak könyve a kolozsvári ötvös legények sztrájkjáról, Duda és Gyulának 30 lapra terjedő füzetei, Fejérvapatakynak egy apróbb dolgozata Helmár Visszapillantása, Kálman Miksának a magyar jobbágyról szóló, rövid bölcsélet-

tudori értekezése, Király füzete a mithraeumról, Mangold Lajosnak középiskolai tankönyve, Mayer Györgynek 36 lapra terjedő füzetkéje, Mészáros Sámuelnek könyvecskéje az ó-budai kálvinista anyaegyházról, Petz é a magyar hunmondáról, Schillingnek két apró tanulmánya Catilina és Julius Cezárról, Szádeczky és Szendrei füzetkéi, Trefort emlékbeszédei és tanulmányai, meg Zsilinszky kisebb értekezései stb. stb. — — helyet kaptak, a kétszáznál több könyvcim között? Az akadémia nem feledkezett meg a gyöngé kísérletekről, s úgy szólván önképzőköri dolgozatokról; de ignorálta az ősz tudós két művét. Ha kötelessége e munkákról tudomást vennie, — ha szóval minden füzetkét és apró értekezést kötelessége beállítani ama lajstromba: akkor eme ignorálással sulyos kötelességmulasztást követett el. Mi lehet tehát az oka ezen ignorálásnak? Szinte föl kell tételeznünk, hogy szándékosan történt, mert az akadémia sok szeme sokat lát, és épen dr. Kerékgyártó két munkáját nem látta volna meg?

Május hó elején e tudatos mulasztására a napisajtóban figyelmeztettük az akadémiát, rá sem hederített, s ha felszólalásunkig talán föltételezhattük azt, hogy mulasztása akaratlanul történt: most be kell látnunk, hogy a kötelességmulasztás tudatos, tervszerű, kiszámított volt. És ezért sulyosabb beszámítás alá esik.

Az ősz tudós önértékét megnyugtathatja, hogy nem klikek, hanem a magyar tudomány számára dolgozik. S ha a Szilágyi-dijra, melyre ő is pályázott, egy ifju törekvőt tartottak érdemesnek: akkor ez bevált megszegyenítésnek, amelynek elkészítésében különféle kezek munkálkodtak közre. S meg kell jegyezni, hogy a mikor nem lehetett őt ignorálni, akkor megszegyenítették; és most, hogy újabb jutalom kiosztásáról van szó, szándékos ignorálással távolítják el a magyar történetírók sorából, s hogy az ignorálás fájdalmasabb legyen, a lajstromból senkit nem felednek ki, csak őt, akinek az abba foglaltak egy része hálás vagy hálátlan tanítványa volt.

A történeti díjat — 200 aranyat — megfizették, és felét *F r a k n ó i n a k* ítelték oda Pázmány Péterről írt munkájáért, aki sietett az összeget ismét az akadémiának ajánlani föl; és pedig azon nagy főpap képének az akadémia falfestményei közé való sorozására, akinek a legméltóbb emléket emelte a kitüntetett életrajzzal; a másik felét *S a l a m o n n a k* adták „Magyarország a török hódítás korában“ című huszonöt év alatt 1886-ban második kiadást ért művéért, aki e száz aranyat jogosan tartotta meg magának.

A díjnak ezen megosztása igen érdekes világitásba helyezi akadémiánkat. Régebben a díjat osztatlanul kapta meg a kath. pap: Horváth Mihály, s ezen akkor protestánsok sem ütköztek meg. Most, 1888-ban *F r a k n ó i t ó l*, a nagyérdemű történet írótól és kath. paptól a díjat nem vonhatták meg; de hogy a protestánsok meg ne botránkozhassanak, a felét a kálvinista *S a l a m o n n a k* ítelték oda. S ez is egyik bizonyítéka, hogy az akadémián nagy hatalomra vergődött a protestantizmus. S miért választották ki épen Salamont a jutalomra, nem találtak volna más protestánst érdemesnek?

A török hódításról szóló könyv nem új munka. Ugy szólván változatlan kiadása a réginek, s a kényelemszerető Salamon még azt a fáradságot sem vette magának, hogy az akadémia által kiadott „török kincstári defterek“-et tanulmányozta volna át, amelyek sok részben meglepően új adatokat tartalmaznak. Meghaladott álláspontu könyvet jutalmazott tehát az akadémia, amely 1863-ban jeles mű volt, azonban huszonöt évnek kutatásai nyomtalanul haladtak el fölötte. A kath. papságra nézve dicsőség, hogy osztatlanul tartják szükségesnek, a díjat egyik képviselőjének itélni oda. Más protestáns bizonyosan inkább érdemelte volna a díj felét; miért adták tehát Salamonnak, talán előttünk nem ismert érdemei vannak akadémia, kormány vagy egyetem körül?

E rövid historia után elmondhatunk még egyet-mást dr. *K e r é k g y á r t ó r ó l*, botrányos mellőztetésének jellemzésére. Mikor és hányszor vette igénybe az országos közoktatásügyi miniszterium az ő tapasztalatait; mikor kérte

véleményét akár a történetírás, akár a tankönyvek, akár a tanárképesítés terén? Buzdította-e valaki a kitűnő tanárt, hogy tankönyveket is írjon, vagy megbízászerűleg fölszólította-e őt, aki a történettanítás mezején bizonyosan az első közé való? E kérdésekre nem tudnánk megnyugtató választ kapni. A tankönyvirodalom fölött fiatal tanárok uralkodnak a közoktatási tanács pártfogása alatt, és uralkodnak monopoliumszerűleg. Ezeknek kritikája alá bocsássa a megőszült tudós esetleges tankönyveit? Talán már e viszonyok folytán sem jut eszébe, tankönyveivel segíteni a magyar közoktatásügy mizériáin.

Dr. Kerékgyártó az egyetem legöregebb tanárai közé tartozik. Évekkel ezelőtt a filozófiai kar dékánja volt, s ez volt a legmagasabb munus, ameddig az egyetem körében föl- vitte. Ha e sorok szemei elé kerülnek: ne vegye rossz néven azok írójától, hogy advocatusnak lép föl sine advocazione. Ideje volt már mellőztetésének részleteivel lépnünk a nyilvánosság elé, hogy lássák Magyarország katolikusai, akiknek nevében van jogunk beszélni, hogy milyen félretolásra, s csaknem elgázoltatásra számíthatnak a nyíltan katolikus tudósok a dekatholizált egyetem kebelében és ezen kívül. És e tekintetben ezen felső iskola legjellemzőbb bizonyítványt állította ki magáról; mert eddig nem jutott eszébe egyik leg- régibb tanárát, t u d ó s a i n a k e g y i k l e g k i v á l ó b b- j á t r e c t o r m a g n i f i c u s n a k m e g v á l a s z t a n i. A névleg katolikussá lett zsidó, dr. K o r á n y i, a nyíltan darvinista dr. M a r g ó, a lutheránus dr. H u n f a l v y, minden nehézség nélkül jutottak be a rektori méltóságba. De mikor volt valaha szóban dr. Kerékgyártónak, vagy dr. L u b r i c h n a k (L. különben még a dékánságig sem vitte föl) jelöltsége akképen, hogy valami reményük lett volna e méltóságnak elnyerésére?

Ezzel azután be van tetőzve a méltatlanságok azon soro- zata, amelylyel az előbbi tanárt évek óta illették. A rektor- választó urak azonban a külszint kitűnően tudják megővni. Évtizedek óta nem volt az egyetemnek protestáns rektora, s

vagy negyven év előtt viselte e méltóságot F a b i n y igazságügyminiszternek atyja ; míg ez idő óta dr. Hunfalvy a második protestáns rektor. A közbeeső időszak alatt katolikusok jutottak e méltóságba, ami részben a katolikusok megtévesztésére irányul, s esetleges féltékenykedésöknek elaltatására, másrészt évek óta félnek olyan tudósok választásától, aki nyíltan vallja kath. elveit, s aki, vagy akik a legméltóbban tudnák képviselni P á z m á n y Péternek katolikus egyetemét. E finesse-nek a nyomára jutni nem volt nehéz dolog ; s csak az nyugodhatik meg a dolgok ez állapotában, aki egyformán tartja katolikusoknak a névlegeseket és címzeteseket, vagy a valódiakat.

Hosszasabban időztünk a katolikus dr. Kerékgyártónak mellőztetésénél ; épen mert az ő példáján lehetett a legvilágosabban bizonyítani, hogy az igazi katolikusokra nem járnak most jó idők. Ignorálja, félretolja őket kormány, akadémia és egyetem egyaránt — s ezt teszik látszólag a modern szellem patronátusa alatt, a liberalizmusnak végelegyengülésben szenvedő frázisai mellett, de valóságban a legszűkkeblűbb felekezetiiség, szóval a judaizmussal szövethetett protestantizmus érdekében. Egyetlen dicsőségünk s reményünk az, hogy még f é l n e k t ő l ü n k, mert ha az ő szempen'jükből ártatlan lelkek volnánk, nem folyna ellenünk elkeseredett, de csöndes, és a nyilvánosság elé nagyon ritkán kerülő harc a kulisszák mögött, amelyeknek titkait végre valahára kiméletlenül kellen e leleplezni.

26. Hunfalvy, a tanév elején és végén.

Dr. B e r g e r és dr. B i t a egyetemi rektorok tanévet megnyitó beszédei óta nem hallottunk szeptember elsején, amikor az egyetemi tanév hivatalosan megkezdődik, olyan felszólalást, amilyennel 1887-ben dr. H u n f a l v y János rektor lepte meg a tanárokat és ifjuságot. A rektori beszédek között a Hunfalvyé elsőrangu helyet fog elfoglalni ; mert egyenesen és bátran kimondotta, hogy t á r s a d a l m u n k

regenerációja a vallásosság és erkölcsösségtől várható! Az alma mater falai nincsenek szokva ilyen szavakhoz. Hisz, mint tudjuk, dr. Korányi pozitivistikus színezetű és materialisztikus alapú beszédet mondott, melyben a morál örök követelményeinek néhány kopott frázis hangoztatásával tett eleget. A beszéd kiméretlenül ostorozta társadalmunk romlottságát, s egyuttal rámutatott ennek orvosságára, a vallási regenerációra. A P e s t e r L l. akkor alkalmat vett magának, hogy eléguiletlenségét fejezze ki a beszédnek a vallásra vonatkozó részletei fölött.

Ne szóljunk ma arról, — írja a nevezett lap — hogy dr. Hunfalvy az életnek materialisztikus fölfogásával együtt a tudománynak materialisztikus fő elvét is elveti, s hogy ő — valószínűleg, hogy bizonyos szuszceptibilitásoknak elejét vegye, amelyeknek, mint protestáns rector magnificus különösen ki van téve — az emberi tudás határait nagyon élesen hangoztatja, s hogy „Isten országát, ahová legszentebb érzelmeink kívánkoznak, az örök igazság, jóság, szépség és fönység hazáját“ a kutatás birodalmával ellentétben csaknem demonstratív jámbor buzgalommal vázolja.

E sorok egyenesen farizeizmusról vádolják a lutheránus rektort; s valljuk be, hogy erre ad némi okot az a körülmény, hogy — a papi tanároktól eltekintve — épen a katolikus tanárok mulasztották el, rektori beszédeikben a keresztény elveket hangoztatni, s hogy protestánsainknál kezdve Szász Károlytól Czékusi g Diogenes lámpájaként pislog a keresztény meggyőződés. Hová jutott azonban ez országban a dekatholizálás és a dekriztianizálás, ha a sajtónak tekintélyes része farizeizmussal bátorkodik vádolni egy olyan tudósnak jellemét, aki lutheránus létére nem osztja hitsorosainak, s általában a protestánsoknak modern világnézetét?

Hunfalvy rektorral választatásának azonban más jelentősége is van. A dolog olyan színezetűnek látszik, mintha választói szinte tüntetni akartak volna, bemutatva őt Magyarországnak, mint keresztény meggyőződésű s tudós férfit, akinek rektori jelenlétével kell szentesíteni a protestantizáló

rendszer, s akiről nagyon szeretnék elhíttetni (már a mi keresztény meggyőződését illeti), hogy — ex ipso disce omnes.

A rektorválasztóknak ezzel sikerült blamirozni a magyar katolikusokat; mert olyan katolikusra, aki a dr. Hunfalvyéhoz hasonló elveket hangoztatott volna, szavazataikat nem adták, hanem választottak éveken át olyan urakat, akik attól ijedtek volna meg, hogy ultramontánnak nevezik őket, ha bővebben fejtegették volna rektori beszédjeikben a vallási elveket. Ami azután olyatén külszint nyer, mintha hitű katolikusok nem is ülnének az egyetem három fakultásában. Jellemző marad, hogy pozitív meggyőződésű protestánsnak választásától nem irtóznak annyira, mint az ugynevezett ultramontánokétól.

Ezen és alábbi megjegyzéseinkkel semmit sem akarunk levonni a földrajz tudósának tudományos érdemeiből. Örülünk a rektori megnyitó beszédnek, de örömünk csak e tanév végéig tartott; mert ekkor vettük észre, hogy a közös keresztény alap, amelyen a tudós rektor ural állunk, addig tart, amíg a protestantizmus érdekei veszélyeztetve nincsenek.

A budapesti egyetem május 13 án ünnepelte ujjaalakításának 108. évfordulóját. Az ünnepi beszédet, amelyben Mária Terézia királynő érdemeit méltatta az egyetem körül, Hunfalvy rektor mondotta. E beszédében erőteljesen domborodik ki a lutheránus természet; mert hát Hunfalvy is belátta, hogy a katolikusok miatt ő bátran szidalmazhatja a régibb kort, ennek „elfogult és sötétszellemét.”

A beszédben először is diszkreditálja a Pázmány által alapított egyetemet, amely „csak névszerint volt egyetem”, mert mostani modern formájában csak három emberöltő óta áll fenn tudományegyetemünk. A lutheránus lóláb e vád alól kilátszik; kicsinyíti, lealacsonyítja Pázmány alkotását, hogy magasabbra emelje a modern egyetemet, amelyet talán két-harmadrészben a felekezeti állam dotál. Igaz, — Pázmány egyeteme nem volt teljes egyetem, hiányzott belőle többek között az orvosi kar is; de

ki nem tartotta századokon át, s még most is egyetemnek a b o l o g n a i főiskolát, amelyen századokon át nem adtak elő orvosi tudományokat, vagy a párizsi Sorbonnet, amely intézeteknek tizezerekre menő tanítványaik voltak? A tudós rektor tehát azon elemi tévedésbe esett, hogy modern mértékkel nézi a régi alkotásokat, a XIX. század szemüvegével néz be a XVII. és az azelőtti századokba. Beszédének egész szövegéből meglátszik, hogy azon szemüveget t e n d e n c i á b ó l h a s z n á l j a. Mi folyton a Pázmány által alapított katolikus egyetemre hivatkozunk, Hunfalvy ezzel szemben ezen főiskolának korábbi primitív voltára mutat, amivel közvetve vádol bennünket, hogy sötét reakcióval akarunk visszacsavarodni a XVII. század utjaira, és irányaira, amelyekben „elfogult és sötét szellem“ uralkodott. A rektor ur személyében tehát ekképen verődött ki a tanév végén a lutheránus szellem. M o s t m á r nem feszélyezi állása, m o s t m á r nem mutatja be keresztény meggyőződését, szinte tüntetőleg, m o s t m á r fesztelenül hozakodik elő lutheránus előítéleteivel és vádjával, amelyeket a tanév elején rezervában tartott. Ennyire lehet csalódní a mi jó protestánsainkban, akik addig forgatják szemeiket, s helyezkednek velünk közös keresztény alapra, amíg mi csupa felekezeti türelmeséggel, szemet hunyunk arra, hogy egymásután kapkodják el a katolikusok elői az állásokat és méltóságokat. Ennyiben csalódtunk tehát, de e csalódásnak a főnforgó esetben mélyebben fekvő okai vannak.

De igen ügyesen nemcsak a multat vádolta elfogult és sötét szellemmel, nem csak ennek fogyatékoságait emelte ki, hanem a jelennek bajjaival is foglalkozott, többek között azzal, hogy az egyetemi ifjuságnak legnagyobb része b r o d s t u d i u m n a k tartja csak tanulmányát, hogy f i l o z ó f i a i l a g f e g y e l m e z e t t észszel nem rendelkezik, s hogy ennél fogva a t u d o m á n y o s s z e l l e m b ó l i s k e v é s jutott neki. Feledhetleneknek tartja Mária Terézia érdemeit is a magyar közoktatásügy körül, aminek a következőkben ad kifejezést :

A tanulmányi rendtartás 1777. szept. 9 én hirdetteték ki, s ezzel Mária Terézia halhatatlan érdemeire a koronát tette fel. Azon rendtartás az ország és kapcsolt részei számára csak egyetlen egy tudományegyetemet alapít meg, hogy ez Magyarországon mintegy anyja legyen az összes közoktatási ügynek. Ezt a királynő különböző leiratokban ismételve kijelenté, a miből következik, hogy azt nem kizárólag a római katolikusok számára alapította.

Sajnáljuk, hogy a tudós rektor ilyen kezdetleges szofizmával járul az eszmezavarhoz. Ki állította valaha, hogy a nagy királynő az egyetemet csak katolikusok számára szervezte ujja? A nagyszombati, és később budai egyetem szívesen eresztett körébe protestánsokat és zsidókat is; de meg volt szabva, hogy csak katolikus szellemben lehetett előadásokat tartani. Azonban értjük, hogy hová céloz Hunfalvy azon állításával. A szofizmának a következő az értelme: Abból, hogy az egyetem nem kizárólag katolikusok számára alapított, következik, hogy az egyetem maga nem volt katolikus egyetem, nem volt katolikus alkotás, már ujjaszervezése óta. Van ebben logikai nexus? Tehát azon szívességből, hogy más vallásuakat is bocsátottak a katolikus egyetemre, szabad és illendő-e azon főiskolának jellegére következtetni?

Eszünkbe jut a közmondás: „Adj a tótnak szállást, s kiver a házból“ Elhiszszük, hogy azokra, akik Hunfalvy beszédét végig hallgatták, a protestánsok és zsidókra mély hatással volt ama szofizma; s ők már most rendületlenül vannak meggyőződve, hogy a mi katolikus egyetemünk osztatlanul állami intézmény, s hogy ilyennek kontemplálta Mária Terézia, és hogy, mert Pázmány főiskolája tulajdonképen nem is volt egyetem, nem kívánkoznak vissza ez után, s egyszerűen megelégedesznek, ha genealogiájukat a nagy királynőig vezethetik vissza. A szofizma tehát eszmezavart terjeszt; elaltatja a jogaival nem törődő katolikusokat, és ujabb buzgóságra serkenti a protestánt és zsidót, akiknek együttesen sikerült főiskolánkból a katolikus szellemet eltávolítani.

A szabad kutatás barátja azután a következő vádat emeli a régi egyetem ellen :

Igazi autonómiaja és tanszabadsága sohasem volt az egyetemnek, de a szabad tudományos mozgalmat, az elfogulatlan gondolkodást és kutatást korlátozó rendszabályok a helytartótanács részéről sohasem követték egymást oly sűrűn, mint századunk első három évtizedében.

És Hunfalvy föl is említ egy mult századbeli tanárt, aki Kant tanait magyarázta és adta elő, amitől eltiltották ; de azért Kanttól nem szigetelték el a hallgatókat, nem iparkodtak előlük elrejteni a königsbergi filozófus tanait, mert megmagyarázták nekik, s meg is cáfolták. A tudós rektor tehát tulajdonképen a cáfolás szabadsága ellen szószokolt. El kell hinnünk ezután, hogy mostanság a szabad, tudományos mozgalom nincs elnyomva a tudomány-egyetemen. E tudományos szabadságot kitűnően ismerjük ; olyan szabadság az, mely zsarnokilag nyomja el a keresztény fölfogást, és a cáfolás szabadságát sem engedélyezi. A mostani egyetemen minden keresztényellenes tan nyert szabad képviselést, a darwinizmus fék nélkül hódít híveket, a pozitivizmus és más rendszerek egyformán egyeznek meg a keresztény fölfogás lenyűgözésében. A mostani állapotok, még a tudomány szabadságának érdekében is, rosszabbak a régiéknél.

És értjük Hunfalvy följajdulásának mélyebben fekvő okait is. A lutheránus rektor az idén szokatlanul hathatósbabban ijedt meg Haynald bíboros érsek és Zichy Nándor grófnak főrendiházi tiltakozásaitól. Növelte félelmét a „Nemzetnek“ márc. 1. vehemens cikke, amely a a klerust 200.000 frtjával való elpakolásra szólította föl ; mert ebből azt gyaníthatta a tudós rektor ur, hogy a tiltakozások az idén erőteljesebbek voltak. Gyarapította talán aggodalmait az is, hogy a „Magyar Állam“ című politikai napilap 42 cikkében, amelyeket e könyvben vesz az olvasó átalakítva és lényegesen megbővítve, kiméletlenül rántotta le a leplet a katolikus egyetemnek keresztényellenes irányáról, protestáns és zsidó monopoliáról.

E hármaskör bírhatta Hunfalvyt arra, hogy lutheranus hajlamaival és meggyőződésével bátran lépjen elő. A régi egyetemet tanszabadságával, „elfogult és sötét szellemével“ együtt öszeszidta; azután szofizmához folyamodott, hogy a régi egyetemet egyenesen állami alkotásnak degradálja; s ő, aki a múlt évben a keresztény fölfogás meliatt tört lándzsát elegikus beszédében, az idén a szabad tudományos mozgalmat követeli — a cáfolás szabadsága nélkül, és evvel a keresztényellenes tanoknak korlátlan uralkodását. Most már kísértésben vagyunk arra nézve, hogy megvédjük-e dr. Hunfalvyt a Pester Lloydnak szeptemberben hangoztatott vádjai ellen. Önmagát leplezte le előttünk — a tanév végén, mikor már megkéstünk afölötti megbotránkozásunkkal, hogy az idén, a második protestáns rektor állt az ő személyében a katholikusan egyetem élére.

A népnek mondásai és proverbiumaiban igaza van. A katholikusan népnek különös véleménye van a lutheránusokról. Alkalmazzuk-e ezt Hunfalvyra, aki másként mutatkozott be a tanév elején, és másként a tanév végén?

27. Salamon, és a közép s ujkor történelme.

A történelmi előadások sorában dr. Salamon Ferenc a francia királyság fejlődéséről beszélt a középkorban, heti öt órában, s ezzel ki vannak merítve előadásai. Köztudomásu, hogy a kiváló tudós kálvinista, amit nem azért említünk fel, mintha ritka tudományos érdemeiből akaránk valamit levonni. Lehet, hogy e körülmény is befolyt arra nézve, hogy dr. Salamon fáradozásait sok helyütt iparkodtak megjutalmazni. Szinekurája a hivatalos lap szerkesztősége, amelyet a címzetes katholikusan és kálvinista kormányok alatt egyaránt sikerült megtartania; irányadó tagja az akadémiának, rendes tanára az egyetemnek, írója Budapest főváros történetének, és történetírásunk büszkesége.

Ha egy vagy két, vagy több esztendő mulik el, hogy Salamon nem lép a nyilvánosság elé egy új munkájával:

akkor bizonyosak lehetünk, hogy azon időszak talán helyrehozhatlan veszteség történeti irodalmunkra nézve. Szükségfelen rideg kontrasztokat hajhászunk az ő és más tanárok megjutalmaztatása között, annél kevésbbé, mert senkinek nem jutottak tudomására olyan esetek, amikor felekezeti szűkebb-lúség érdekében vetette volna latba tekintélyét; bár megfigyelésre érdemes a tény, hogy az akadémia — a protestánsok vigasztalására — neki ítélte oda a nagyjutalom felét; s ebből mintha következnék, hogy Salamonra, mint vezércsillagukra tekintenek protestánsaink.

De ki tehet róla, hogy a szakmájához tartozó magántanárok között aránytalanul szaporodnak a protestánsok? Ki tehet róla, hogy a katolikusok minden téren leszorulnak, önhibájukból és a protestáns rendszerből kifolyólag?

Nem mondunk valami feltűnőt, ha azt állítjuk, hogy Salamon munkáin erősen megérik a kalvinizmus, még még a török hódításról irt művében is; sőt a Zrinyiek története sem kerülhette el a protestáns nézponot. E részben a kiváló tudós egy kevésbé antiquált állásponton maradt, a történetírás azon stádiumában, amikor még a német protestáns fölfogás volt a döntő a középkor megítélésében. Elkövetheti tehát helyenkint azt a kisebb tévedést is, hogy a korszellemnek, amely a katholicizmusra utal vissza, tudja be azt, hogy a reformáció után is egybenöve maradtak egyházi és világi ügyek, s hogy az előbbieket is világi hatóságok bírálták el; holott maga a protestantizmus kiáltotta ki a világi hatóságok cezaropapizmusát, kezdve a hesszeni fejedelemtől egészen Debrecen város tanácsáig. Budapest fővárosa történetének megírása — e történetnek szenteli kizárólag drága idejét; nyer evvel Budapest, de veszít nagyon sokat az ország története; pedig arra alig érdemes Salamon-féle talentumot vesztegetni — talán nem enged annyi érkezést, hogy kellőleg méltathassa az újabb német kath. történetírást, amely legujabban épen a reformáció hazájában zavarta üdvös irányba a kedélyeket.

A török hódításról irt munkájának 1886. évi kiadása örömet talál abban, hogy a jezsuitákat j a n i c s á r o k k a l hasonlítja

össze ; egy keveset levon Pázmány érdemeiből, akit „a párt szélsőségének képviselőjeként“ vesz számba, és térítési sike-reinek jó részét a katolikussá lett főurak politikai érdekei-nek tudja be. Mint protestáns természetesen röstelli bevallani, hogy a „cujus regio ejus religio“-féle barbár elvet a pro-
testantizmus tette „divatos szójárássá.“ A politikai szabadsá-
gokat a protestantizmusnak, az abszolutizmust a katolicizmus-
nak itéli oda, elhallgatva a protestáns cezáróepizmust, amely-
ből, a kellő valajba ültetve orientális kalifátus fejlődhetett
volna, s fejlődött is ehhez hasonló abszolutizmus ; emellett
azonban kegyes elismerni, hogy a középkor politikai fejlő-
désének is tudható be a katolikus államok ujkori abszolu-
tizmusa ; azt azonban elhallgatja, hogy az egyház tekintélyének
hanyatlásával állott be ama fejlődés, amikor az uralkodók
kezdtek megszokni, hogy az egyház intelmeivel ne törődjenek ;
valamint azt is, hogy a spanyol és francia abszolutizmus,
amely az uralkodó mindenhatóságának törekedett alávetni az
egyházat is, nem tulajdonítható a katolicizmus elveinek.
Szóval Salamonnál is irányadó a protestáns előítélet és a
Laveleye-féle fölfogás : a vallásnak tulajdonítani a katolikus
államok abszolutizmusát és a protestáns országok szabadsági
törekvéseit.

Egy igen érdekes fejezetet azonban nélkülöz a török
hódításról irt könyv. Büszke előítélet protestánsainknál, hogy
a magyar alkotmányt ők mentették meg, s közönségesen el-
terjedt vélemény náluk, a XVI., XVII. és XVIII. század
katolikusait hazaárulóknak tekinteni, akik állítólag vallásuk
érdekeért adták el hazájukat a bécsi udvarnak. És milyen ér-
dekes lett volna, ha Salamon könyvében minél többször rá-
mutat arra, hogy hányszor szövetkeztek a törökkel protes-
tánsaink, s hogy a reformáció mennyire egyik főoka annak,
hogy hazánk másfél századig nyögött a török uralom alatt ?
Ez is helyet találhatott volna könyvének többi szemlélődése
között. Pedig épen az ilyen szemlélődés milyen előítéleteket
szüntethetett volna meg az ő hitsorsosainál ; de szétszakította
volna a protestáns történetírás nyujtotta nimbust is.

Fatális lehet továbbá az is, hogy a középkor történetének tanítását protestáns tanár tartotta főnn magának, akinek esetleges nyakassága annál nagyobb igazságtalanságokat követhet el a történelmi igazságokon, minél kevésbé veszi számba ama külföldi katolikus történetírásnak vivmányait, s minél természetesebb hajlandósággal áll azon német kollégák oldalára, akik Janssent és társait ignorálják, vagy Dölinggerrel sem törődnek, mielőtt ó-katholikussá nem lett; pedig valószínűleg Salamon is ismeri ez utóbbinak „Kirche und Kirchen“ című munkáját.

Könnyen vádolják azután lényegével járó türelmetlenséggel az egyházat, amely a valdenzisek és albigenzisekkel elbánt, akik szociálistái és kommunistái voltak a XIII. századnak; ugyanazon egyházat, amely szent Ambrus korában, hatalmának tetőpontján, épen a korszellemből kifolyólag, mindenféle türelmetlenséget kárhoztatott, amint nagy szent Leo pápa mondotta ki, szinte elvszerű határozottsággal. Protestáns előítéletek és rémület meggyengülhetnek, ellanyhulhatnak: de azért tudományos nyugodtságba öltözködve csak olyan igazságtalanságok és olyan előítéletek, amilyenekkel a reformáció hevesvérű „prédikátorai lármazták tele a világot. Nagy a valószínűség tehát, hogy ezen középkor nem részesülhet teljesen objektív fölfogásban, ami természetesen következik Salamon neveltetéséből. És más kérdés azután, hogy szóhoz juthatnak-e az egyetemen a kath. történetírás vivmányai? vagy lehet-e remélnünk, hogy valaha protestáns tanár mellett némi paritásképen, katolikus, a mi értelmünkben és ama vivmányok alapján, fogja-e előadhatni a világtörténelem legkényesebb időszakait?

E sorok írásával kákán nem kerestünk csomót; nagyon őszintén tudunk örvideni Salamon ritka tudományos érde-meinek épen a magyar történet érdekében; de egy szerény óhajtásnak és néhány véleménynek kifejezést kellett adnunk, anélkül, hogy mereven nyargaltunk volna azon, hogy a középkor története protestánsra, s bármilyen kiváló tudósra is van bizva.

28. Dr. Ballagi. a monopolium osztályosa.

A protestáns dr. Ballagi Aladár az újkor történetét adta elő, heti négy órában ismertetve a renaissance korát. E korszakkal egyedül ő foglalkozik a tanárok közül, akik között nyilvános rendkívüli jellege van, s a rendes tanárságra sem kell sokáig várakoznia.

Érdemes tehát megismerkedni vele is, mert előadásainak szelleméből világlik ki, hogy miként fogja föl protestáns monopoliumát, s hogy milyen irányba tereli történettudomány dolgában meg nem állapodott hallgatóit.

Mindenekelőtt méltánytalanság volna tőle követelni, hogy a világtörténelem művelésénél olyan munkákkal álljon elő, amelyek számot tennének a külföldön, vagy itt is érdemleges főlemlítésben részesülnének. Oda künn e tér annyira el van látva művelőkkel, hogy az ezek által földolgozott anyagnak appropriálása is bátran igénybe vehet egy emberéletet; a három-négy századnak története pedig olyan széleskörű, hogy produkálás szempontjából igen részletes munkamegosztásra volna szükség. Mellékesen legyen tehát mondva, hogy dr. Ballagi világtörténelmi dolgozatai, például a Colbertről szóló, nyereség a magyar irodalomra nézve, főleg annyiban, hogy idegen nyelven nem értő honfitársaink vannak azok olvasására utalva.

Egy más szempont azonban az, melyet különösen ki kell emelnünk. Dr. Ballagi igen szorgalmas tanár, sokat olvas és tanul; nagyon sok dolog iránt érdeklődik, s bizonyosan ő tartozik az elsőkhöz, akik a külföldi világtörténelmi irodalom nevesebb termékeit tanulmányozzák. Végzetes tévedése azonban, hogy a protestáns szellemet, illetőleg a szükkeblű, felekezeti protestáns fölfogást egyenesen identifikálja a tudományosszellemmel, pedig ő nem állíthatja magáról, hogy benne ama szellem őseitől öröklötten gyökeresedett volna meg. Gyökeres meggyőződése, hogy a kultúra körül

nagyobb érdemei vannak a protestantizmusnak, mint a katholicizmusnak; felekezetenkülüinek és tudományos színezetűnek tartja a történelemnek protestáns előítéletekkel való megítélését, s ezért kap nála föltétlenül] és a priori igazat az, ami protestáns. Ezért szent előtte minden, amit a hirhedt W e b e r-féle tankönyv mond, amely széles elterjedésénél, új és új kiadásainál fogva fél Európának történeti fölfogását hamisította meg.

S e szellem egyaránt nyilatkozik munkáiban és előadásiban. El van látva az összes protestáns előítéletekkel a katholicizmus iránt; nincs érzéke ennek intézményei iránt, mert tudomást róluk olyan külföldi könyvekből merít, amelyek szintén prot. előítéletekkel vannak tele; s talán meg sem nézi, vagy el sem olvassa ama munkákat, amelyek ezen előítéleteket volnának hivatva eloszlatni. E mellett bámulója Renannak is, akinek világtörténelmi spekulációit, különösen a pápaságra vonatkozólag, feltűnő előszeretettel teszi teljesen magáévá dr. Ballagi. Szerinte, illetőleg R e n a n szerint a római pápák hagyományoszerű ügyességgel zsákmányolták ki azt, hogy székhelyük a római császárok fővárosa lett, s a fiatal tanár a római püspököknek a Nyugaton elismert primátusát hajlandó ki z á r ó l a g ama körülménynek tulajdonítani.

A történelmi igazságszolgáltatást tehát eléggé egyoldaluan kezeli, anélkül, hogy fanatikus volna, amely körülménnyel ismét azt akarjuk mondani, hogy a modern tudományos nyugodtság sokkal veszedelmesebb a szektárius fanatizmusnál. Az ujkor előadásában pedig ezer alkalom van adva, gáncsolni a katholicizmust, vértanuvá avatni föl a protestantizmust, s még jó, ha nem hallgatják el, hogy ez utóbbi a türelmetlenséget a legtöbb esetben véráldozattal pecsételte meg. Nem nehéz a nantesi ediktum visszavonását az egyház lényegének tudni be; s könnyű elhallgatni, hogy a francia hugenották még a XVII. század közepén is tiltakoztak az ellen, hogy községeikben katholicus istentisztelet tartassék. Richelieu politikai viselkedésén is nem egy protestáns kebel buzdulhat föl. A Bertalan-éj, a harmincéves háboru, a jezsuiták méltatása,

az enciklopedisták, II. Frigyes porosz királynak hivatása a protestantizmusra való tekintettel szintén érdekes pontok. E kérdésekben föltétlenül a protestáns álláspont jut uralomra, utánnézés, kutatás és skrupulus nélkül fogadtatik el külföldi protestáns tudósok véleménye, s kolportáitatik a budapesti egyetemen, mint tudományos igazság.

E mellett, mint már megemlítettük, Ballagi a katholicizmusnak rendkívül fogyatékos ismeretével rendelkezik. Azonban e részben is példát vehetne e rendkívüli tanár a magántanár dr. M a r c z a l i Henriken, aki II. Józsefről irt három kötetes munkájában sok helyütt képes igazán tudóshoz illő tárgyilagosságra emelkedni. S műveiben Ballagi feltűnő ügyességgel kerüli kizárólag protestáns fölfogásának csillogtatását. Itt rendszerint véka alatt tartja, hogy azután előadásiban annál fesztelenebbül állhasson vele elő. Ezekben valóságos hajszát indit a történelemnek azon kényes pontjaira, amelyeknél a legolcsóbb dicsőséggel lehet prédikátori módra harcolni, szónokolni és győzni. S ezen entre-nous-buzgóságnak is meg van a maga haszna; itt mutatja be magát pongyolában a tanár, míg a nyilvánosság előtt, műveiben gondos és feltűnést nem keltő toilletben jelenik meg, kismitva és kifésülve, vagy gondosan elrejtve a protestáns előitéleteket.

Már most bátran kérdezhetjük azt, hogy véletlenül vagy szándékosan történik-e, hogy a budapesti egyetemen protestáns adja elő az ujkort monopoliumszerűleg, úgy mint a középkort? Nem f e l e k e z e t i tudomány-e ez, melyet dr. Salamonnal együtt dr. Ballagi képvisel, annál inkább, mert egyik sem képes kiszabadulni a felekezeti fölfogásból, s legfőlebb azon végzetes tévedéssel nyugtatják meg esetleges tudományos aggodalmaikat, hogy azonosítják a tudományos szellemmel a protestáns fölfogást? Tessék azután mérlegelni azon együttes hatást, amelyet a hallgatókra t-sznek, s főleg a kath. hallgatókra, akik legtöbb esetben többé-kevésbé a protestáns fölfogásba vágó történeti ismereteket hoznak magukkal.

29. Dr. Mangold, a tankönyv-egyedárus.

Dr. Mangold Lajos magántanár heti egy órában görög magán- és államrégiségeket adott elő, s még nem olyan nevezetes tagja a fakultásnak, hogy munkásságát részletesebben kellene megfigyelni. Tankönyveivel azonban nagy befolyást gyakorol az országban, s azért kívánatos a vele való foglalkozás.

Katholikus létére éppen annyi érzéke van az egyház intézményei iránt, mint a protestáns Ballagiak, s ami Salamón és Ballagi előadásában, az Mangold tankönyveiben, egyedáruságra gravitálva e téren. Tankönyveit kath. közép-tanodákban is használják. Be kell vallanunk, hogy szinte megfoghatatlan az az idearum confusio, amelylyel e tankönyveket plántálták be kath. iskolákba, s a közöny olyan fokáról tanuskodik, — mert rossz akaratot föltételeznünk nem szabad — amely nagyon szomorú világításba helyezi amaz iskoláink állapotát.

Dr. Mangold a világtörténelemmel foglalkozik, éber figyelemmel kíséri a külföld történeti irodalmát, amelyet mint rovat-vezető szokottröviden ismertetni a „Századok“-ban. Azt hisszük, a fiatal tanár is meg fog bocsátani, hogy egyéb tudományos működésével ezuttal nem foglalkozunk; nem olyan kül- vagy belterjes ez, hogy figyelembe vehetnők. Elég legyen tankönyveit méltatni, amelyek közül három: a középkor, az ujkor és a magyarok története fekszik előttünk. E tankönyvek a maguk nemében jelesek; nagy figyelmet fordítanak a kulturtörténetre, s röviden, velősen ismertetik a főbb eseményeket, arányban fontosságukkal; föl van használva részben az újabb vizsgálatok eredménye, és a könyvek beosztása methodikailag is alig hagy kifogásolni valót; annál sajnálatosabb tehát, hogy e könyvek tökéletesen felekezeti, illetőleg protestáns szellemben vannak megírva. Futólagos átlapozás után is meggyőződhetik arról mindenki; és beláthatja, hogy

a legveszedelmesebb modern szédelgés, amelyben az apróbb munkatársak öntudatlanul vesznek részt, a protestáns irányt a kizárólagos igazsággal törődő tudományos fölfogással azonosítani.

Első sorban tehát nagy derűtségünk származott a jezsuiták rendjének ismertetéséből. Loyolai Ignác Mangold szerint „vallási rajongó“; maga a rend pedig már III. Pál pápa alatt „kezdte meg működését a hitujítás, s e g y á l t a l á b a n a s z e l l e m s z a b a d s á g e l l e n.“ Sikereit a rend „fö l ö t t e e l m é s e n (sic) kigondolt szervezetének köszönheti“; s mulatságos, hogy a fiatal tanár e szervezetnek distinktivumát a „föltétlen engedelmisségben“ találja. Ugyane szervezet „egyeduralmi és katonai (!!)“, s a generális „majdnem korlátlan hatalmu“. A szerzet tagjai továbbá kétfélék: „segédek és beavatottak (!!)“, s az előbbieket az utóbbiak közé „csak hosszadalmas és szigorú próba-idő után“ jutnak be. És szerinte jogosan vetették a jezsuiták szemére a cél szentesíti az eszközöket-félc elvet. Azon félelmetes engedelmisségre vonatkozólag pedig a következőleg tanítja a középiskolai ifjúságot:

Családi kötelékek megtagadásával, a rend tagjainak „tanquam lignum et cadaver“ kellett lenniök, sőt nem csak az akaratot, hanem magát az ész t i s a l á t a r t o z t a k r e n d e i n i a főnök parancsának. Az engedelmisség ez általános kötelezettsége alól csak egy eset képezett kivételt, ha t. i. a főnök alárendeltjétől olyasmit követelt, ami halálos bűnbe ütközött. Ha azonban a főnök ezt „in virtute obedientiae“ parancsolja, akkor ez esetben is szót kell fogadni.

Elismeri azután, hogy a jezsuiták iskolái fényes eredményeket mutatbattak föl a protestánsokéi fölött, de ezt a gépiesen bemagolt (!) ismereteknek tulajdonítja. Elhanyagolták dr. Mangold szerint az exakt tudományokat (?); és „a rendet jellemző kémkedési rendszert bevitték iskoláikba is.“ S végül kitűnőek voltak ama pedagógiai jártasságban, amelylyel „a zsenge elmével bänni, ennek hiányait elleplezni, hajlamait pedig fényesen

tudták kifejleszteni.“ E vélemény a jezsuiták iskoláiról ellenmondásokkal van tele, amelyeknek megfejtését bátran biztatjuk egy hatodik osztálybeli gimnázistára.

Olvassuk továbbá könyvében, hogy a jezsuitákat „még a v a k b u z g ó Spanyolországból is kiűzték.“ XIV. Kelemen pápa „1773-ban, bullával minden időre megszüntette a rendet“; ezt azonban „Nagy Frigyes és Oroszország t ü r t é k továbbra is.“

Sem terünk, sem időnk, ezen állítások cáfolatába bocsátkozni; mert olyan olvasó közönséghez van szerencsénk szólni, a melyet egyszerűen figyelmeztetünk ama kézikönyvek tévedéseire; tudományos diskusziókba pedig dr. Mangolddal sem bocsátkozhatunk, akinek kötelessége volna ismerni azon forrásokokat is, amelyeknek alapján írjuk bíráló megjegyzéseinket. S ha a jezsuiták megítélése próbaköve annak, hogy miként lehetséges protestáns előítéletekben elfogulni: annál jellemzőbb lesz a protestántizmusról táplált fölfogás, amelyet a tanár a következőkben foglal össze:

A reformáció szükség szerű kielégítése volt az emberiség amaz ellenállhatatlan vágyának, melyet akkoriban (!) a szabadság iránt táplált: a laikus világ harca volt a reformáció a papi világgal.

És miután papi világ, illetőleg katolicizmus még most is van, a kath. középiskolák ifjusága dr. Mangold szerint vagy vesse el vallását, vagy mondjon le a tudomány szabadságáról, és hátráljon vissza a XIII.—XV. századba. A tankönyv írójának azonban van valami halavány tudomása J a n s s e n r ő l, mert „a nagy szellemi forradalom okát téves volna kizárólag a pápákban, vagy a reformátorok személyében keresni.“ Azonban rátalált a protestantizmus velejére, amely dr. Luther ezen első tételébe van foglalva: „A hit cselekedetek nélkül is üdvözít.“ És ez esetben szánalomra méltó V i o Cajetán bibornok, aki „Luther nézeteit nem bírta megcáfolni.“ Szerencsésebb volt nálánál dr. E c k, aki azért tudta az ex-augusztinust „sarokba szorítani“, mert „a klasszikai nyelvekben jártasabb volt.“

Dr. Mangold nehezen ismeri a német tudomány leg-

ujabb megállapodásait, amikor Luther biblia-fordítását „művei legnagyobbszerűbbikének nevezi, amely irodalmi szempontból is korszakot alkot.“ Az ártatlan reformátort szerinte továbbá „alaptalanul“ vádolták a parasztlázadással. Az egész reformáció tárgyalásánál szembeszökő még az is, hogy dr. Mangold állhatatosan elhallgatja a protestánsok aknamunkáját, következtetlenségét, politikai eszközeiknek erköcstelenségét, hazaárulásait; de nem mulasztja el kiemelni, hogy a bajor herceget pénzen vették rá a schmalkaldeni szövetség megkötésére, hogy X. Leo pápa állami kezekbe adta a spanyol inquiziációt, hogy III. Pált V. Károly csak a Farneseknek adott Piacenzával tudta kiengesztelni, s hogy a birodalmi gyűlés katolikusai numerikus többségükkel akartak a protestánsok hitbeli dolgaiban döntő jogot gyakorolni. Z w i n g l i b e n pedig, mert egyházilag „a szabad községet“ honosította meg „egyesült a vallási reformátor a köztársasági államférfiival“; épületes azonban olvasni, hogy a két vallásalapító Marburgban találkozáván „az urvacora felletti tan fölött összevesztek, és haragban váltak el egymástól.“

Tankönyvei ilyen ferde felfogásokkal vannak tömve. Tudor Mária szerinte például V é r e s M á r i a. Épületes továbbá a kath. morálra nézve, hogy Stuart Mária-nak volt tudomása az Erzsébet elleni összeesküvésről, amely a királynő meggyilkoltatását célozta, s Stuart Mária szerinte azt helyeselte; pedig e két nőben a század nagy vallási ellentéte talált kifejezésre, ami szépséges a katholicizmusra nézve, a kath. Mária-nak ama helyeslését véve tekintetbe.

Llorrente tollával vázolja Mangold az inquiziációt, és semmit sem tud annak állami rendeltetéséről. II. Károlyi spanyol király alatt, „aki félt az ördögtől,“ a nép „hallatlanul buta“ volt. Galileit az inquiziáció kinpadra vonja, de e pursi muoveja „jellemző, bár nem hiteles adoma.“ Lengyelország első felosztásának egyik oka pedig a nemesség „hallatlan tudatlansága és a befolyásos jezsuiták által szított vakbuzgalma“ volt.

Boszankodunk vagy mulatunk dr. Mangold állításain,

amely állítások tulajdonképen nem is az ő találmányai. Múltunk például, ha a bécsi kongresszustól kezdve következetesen beszél A u s z t r i a - M a g y a r o r s z á g r ó l ; meg ha a skolasztika legnevezetesebb képviselőinek tartja R h a b a n u s M a u r u s t vagy A b a i l a r d - t , a „nagy tudóst, akit a miszticizmust alapító szent Bernát tett tönkre.“

E furcsaságokat az ujkor történetében találtuk. Bővebben vannak a középkor történetében. Szerinte pap, papi rend, hirearchia az első században még nem volt, s csak a másodikban kezdett az alakulni. Ritka frivolitással van az megírva, hogy ravaszul jutottak a pápák a primátus birtokába, a kiknek „könnyen igazgatható hadseregei“ voltak a szerzetesek, s akik „az alsóbb néposztályok in y é r e“ (sic) érvényesítették befolyásukat a fejedelmeknél. Szóval a pápák ravaszok voltak, s mikor a bibornokok pápaválasztási joga hozatott be, a császárnak küldött okmányban benne volt, hogy a római német császár erősíti meg a pápát; míg a Rómában eltett példányból az okmánynak e lényeges részét is kifejejtették. Az askezis, az egy csodálatos rajongási irány, s az ostorozott test annyira fölizgatja az agyvelőt, hogy Istent és szenteket vél látni. És a keresztes háborúk a „valamennyik szívében alvó fanatizmust“ tüzelte lángra.

Ilyenekkel van tele a három kötet, s egyébiránt teljesen fölösleges dr. Mangold tankönyveinek tévedései és előítéleteivel részletesebben foglalkozni. Aki azt képes állítani IX. Pius pápáról, hogy „a modern tudomány vívmányait kárhoztatta“, az olyannak mutatja be magát, mint aki a katholicizmushoz nem ért. Mit higyük tehát azon kath. középiskolák történettanáraitól, akik e tankönyveket intézeteikbe behozták? Fölületességnek, eszmezavarnak, könnyelműségnek, vagy tudatos célzatosságnak tartjuk? Elégé nem fájlalható tény az, hogy a saját intézeteinket teszszerűk a protestantizmus fiókjaivá; s következményeiben fölért egy elvtagadással olyan esetben, mikor kitűnő tankönyveket irtak kath. középtanodák használatára például V a s z a r y , S o m h e g y i stb.

Kötelességünk tehát, kérni a kath. középiskolák tanárait : k ü s z ö b ö l j é k k i i n t é z e t e i k b ől M a n g o l d t a n k ö n y v e i t. Tanulságul szolgálhat, hogy a kath. írók olyan tankönyveit, amelyekben épen kath. fölfogásuk a döntő, vagy amelyekben a legerősebb bizonyítékokkal szolgáltatnak igazságot a sokat rágalmazott egyháznak, protestáns vagy állami iskolákból vagy kiküszöbölték, vagy soha nem használták. Vicem pro vice ! Az állami intézetekhez szavunkat nem intézhetjük ; ezekben Mangold kézikönyvei szintén használatnak ; s e körülmény alapján is belátják olvasóink, hogy a felekezetenküli állam egész felekezetenkülisége abban áll, hogy a protestántizmust juttassa diadalra, hogy az ő szűkkeblü felekezeti fölfogását oktroyálja az állami patent mellett közvetített és forgalomba hozott tudományra.

Még egy megjegyzésünk van, s ennek döntő jelentőséget kérünk tulajdonítani. Tudjuk, hogy dr. Mangoldot a felsőbb hatalmak a világtörténelem rendes egyetemi tanárának deszignálták. Ezért hívták föl a vidékről a budapest-lipótvárosi főreáliskolához tanárnak ; innét történt volna a gradus ad Parnassum. Nem a döntő körökön mult, hogy e terv nem valósult ; de azért a terv fölötte jellemző. A fürge dr. B a l l a g i és dr. H a m p e l József, Pulszky Ferenc veje, az ó-kor történetének előadója installálta magát helyette, s idővel nyilván azelőbbi, a protestáns fogja dr. S a l a m o n t, a protestánt pótolni. A katolikus Mangoldnak szelleme tisztán protestáns vagy mondjuk, közönséges értelemben felekezetenküli, ezért tesszik a döntő köröknek, amelyek rendes tanárrá akarták tenni. A világtörténelem tehát „jó“ kezekbe lett volna letéve a kath. egyetemen, szerintünk pedig veszedelmesebbekbe, mint a milyenek dr. Salamonéi. Dr. Ballagi és dr. Mangold szépségesen kinevelték volna a jövő tanárait, amely munkát most az előbbi jóformán egymagában kénytelen végezni ; a papi tanár-jelölteket pedig vagy konfundálták, vagy megboszantották volna. Ne emeljék tehát vállaikra dr. Mangoldot a kath. középiskolák tanárai, a kik között Trefort bizonyosan nem keresett egyetemi kandidátust.

30. A kath. történetírás a dekath. egyetemen.

Gyökeres baja a történeti előadásoknak, hogy ezekben protestáns szellem, illetőleg állítólagos felekezetenlküli fölfogás nyilatkozik. A tanárok egytől-egyig *ignorálják a német kath. történetírás vívmányait*, s nem csak azt, hanem a francia, angol irodalomnak hasonló irányu képviselőit is. Ignorálás szempontjából pedig azon külföldi kollegáik álláspontjára helyezkednek, akik szintén agyonhallgatással igyekeznek ideig-óráig fentartani tudományos monopoliumukat.

Németországban tudvalevőleg *Jannsen* János, mint frankfurti gimnáziumi tanár kezdette meg nagy munkájának — címe: Németország története a középkor vége óta — kiadását, amely a hivatalos protestáns történetírást kizökken-tette századok óta élvezett tudományos monopoliumából. Minden agyonhallgatás és agyonkritizálás dacára a protestáns hivek megzavaródtak, s lekipásztoraikkal egyetemben szép számban tértek a katolikus vallásra, a munka hatása alatt. A centrum-párt végre Jannsennek egyetemi tanárrá való kineveztetését sürgette; de célt nem értek, mert a hivatalos és protestáns Poroszország ez ellen kézzel-lábbal dolgozott. Szóval Jannsen korszakalkotó munkát alkotott, amely a protestantizmusnak többet ártott, mint e századnak összes apologetikus íratai. A protestáns irány tehát hatalmas Németországban; milyen erős lehet tehát nálunk, ahol a protestantizmus még mindig nagyobbára látatlanul dolgozik a térfoglaláson, s ahol katolikusaink felekezetenlküli jelszavak alatt amazoknak uralmát segítik elő, osztva szellemüket s előítéleteiket. Filozófia előadására sikerült Németországban egyetemi tanszékekbe ültetni a keresztény szellemü Hertlinget és társait; e részben már nincs mit védekeznie a modern protestantizmusnak, a mely ellökte maga alól a keresztény tanok alapját, s a modern filozófia paganizmusát vette magába. Egyetlen tere a védekezésre a történelem; és e téren Jannsen ellen koránt-

sem a tudás fegyvereivel harcol.” De eléggé üdvös az, hogy legalább már a harctéren vannak és találkoztak az ellenfelek.

A protestánsoknak sikerült egyedül az ő történeti fölfogásukat három század óta tudományosnak hirdetni és fogadtatni el. Bemutatták tehát felekezetnélkülinek, s az a katolikus, aki vakon vagy kevés kritikával indult utánuk, az erőstelhetette magát, hogy az egyházhoz tartozik. Tudnak nevetni, azon, hogy k a t h o l i k u s t ö r t é n e t i r á s r ó l s z ó l u n k, holott annak programja egyetlen pontból áll, s ez: a z e g y h á z n a k i g a z s á g o t s z o l g á l t a t n i a történelmi kritika összes, rendelkezésre álló bizonyítkaival. Ehhez van jogunk, épen mint azon meggyőződésünkhöz is, hogy a protestáns fölfogás tudományossá magasztalta föl magát.

Tehát miért nem hallgatják meg a mi tanáraink a német kath. történetírás vívmányait? Ennek is igen egyszerű oka van. Azon vívmányok alapján meg kellene változtatni fölfogásuk egész irányát, szellemüknek összes előítéleteit. Nagyobb baj azonban kath. dolgok körül kimutatott végzetes tudatlanságuk. Az egyik például a probabilizmust úgy fogja fel, „hogy az ember kétes esetekben é p u g y v á l a s z t h a t j a a r o s z a t, m i n t a j ó t.” S a legtöbb ovakodik hallgatóit figyelmeztetni a protestantizmus alapelveinek (a hit cselekedetek nélkül üdvözit) fatális következményeire, a melyek az elvek logikájának elemi erejével érvényesülnek. A vastag előítéletekre enyhébb szót alkalmazni a tudatlanságénál nem lehet. Előkelő megvetés, uri közöny affektálása a katolikus tanokkal szemben, a meggyőződés oszttentálása, hogy az azokkal való foglalkozás régen meghaladott álláspont, teszik e tanárokat igazságtalanokká, s tüntetik föl őket a dekatholizálás munkájának akaratlan vagy tudatos munkatársaiként. Ezenfelül a legtöbb protestáns tanár lelkében nem marad egyéb hátra, mint a felekezetéhez való makacs ragaszkodás, a felekezetéhez tartozóknak kézalatti, de erőteljes pártfogolása; anélkül, hogy őt felekezetének hitbéli ügyei vagy elvi álláspontja melegebben érdekelnék.

E kézalatti buzgólkodás és osztentatív felekezetnélküli irány pedig vagy elaltatja a kath. ifjúságot, vagy ellenségévé teszi egyházának, ami végérvényben annyiban is hasznos a protestánsizmusnak, hogy az olyan ifju esküszika tudomány szabadságának, a türelmességnek frázisaira, s csak nagyon későn veszi észre, hogy e frázisok uralma alatt tulajdonképen a protestantizmusfészkelibe magát hivatalokba és katedrákba; mert ami a címzetes katolikuskoknál esetleg szent meggyőződés (értjük a liberáliskodó felekezetnélküli felfogást), az a protestánsoknál csak frázis, amelynek hatásai alatt kitünően sikerül a csendes hódítás.

Évek hibáit és mulasztásait hamarosan meggyógyítani nem lehet. Bizonyára szerény ohajtásnak válik tehát be, ha olyan tanárnak kineveztetését kívánjuk, aki ismeri a kath. történet tudományának vívmányait is, s aki a hallgatóságnál legalább ezeknek ismeretét közvetitené. Eddig semmi remény sincs ez ohajtásunknak teljesülésére. A magántanárok egyike sem élteheti ama reményünket. S valamint a filozofiánál nem mert még jelentkezni olyan valaki tanárnak, aki előhozakodott volna a keresztény filozófiára vonatkozó terveivel: azonképen fölötte valószínű, hogy ilyen törekvő jelöltnék utját állanak a történeti előadások tanárai is. E körülmények illuzóriusokká teszik minden reményünket. Azelőtt papi tanár is volt ezen tanárok között; nem föltétlenül szükséges ugyan az ilyennek jelenléte, s szinte elszoktunk már attól, hogy a történeti előadások valamelyikét rendes tanári joggal lássuk papi férfiura bizva. Itt tehát sikerült a kibőjtölés, míg a bölcsészetnél nem, bár e sikerben sincs köszönet, mert tudjuk, hogy papi tanár kineveztetése nem föltétlen garancia, s megesik, hogy néha szemfényvesztés.

S csakis felülről gyakorolt nyomásnak sikerülne olyan tanárt kinevezni, aki a kath. történettudomány vívmányainak közvetítésével volna megbizva; mert a tanárok bizonyosan féltékenyen őrzik a maguk meghódított uralmi körét, s még inkább félnek attól, hogy az igazság

h ó d i t, s hogy egy erőteljes kath. tanár olyan szellemi központ lehet idővel, amely majd érzékeny csapásokat mérhet a protestáns monopoliumra.

31. Természettudósok és nyelvészek.

A természettudományi szakon dr. M a r g ó Tivadar állattant ad elő, s ugyane tantárgyat k i z á r ó l a g o s a n látja el orvosnövendékek, tanárjelöltek és gyógyszerészet-hallgatók számára. Kivüle senki állattant nem ad elő az egyetemen.

Említettük az orvosi karon, hogy Margó Mihálkovichcsal együtt a leghatásosabban képviseli a darwinizmust. Ez az ő bölcséleti hitvallása, párosulva meleg kegyelettel a rendszer alapítója iránt; s monopoliumának hatásait szükségtelen részletezni, ha tekintetbe vesszük, hogy kizárólag ő közvetíti az állattani tudományt a jövő orvosainak, gyógyszerészeinek és tanárainak. Már pedig ilyen óriási számú növendéknek tanítása rendkívüli nehézséggel jár. Miért nem vesz tehát magához, vagy miért nem adnak hozzá fiatalabb tanerőt, aki megosztaná vele a terheket; vagy a monopolium gondos őrzése összefüggésben volna a darwinizmusnak felülről és az egyetemről szándékolt kizárólagos uralmával?

Az egyetemnek két kiváló vegyész-tanára van, akik — úgy látszik — keveset, vagy épen semmit sem törődnek tudományuknak viszonyával a bölcselkedéshez. Minden idejüket a vegyi tünemények kutatása veszi igénybe, s első sorban tudományáguknak experimentális haladása fekszik szívéükön. Dr. T h a n Károly hallgatóit például vasárnap, sőt szombaton sem bocsátja a vegytani intézetbe; dr. L e n g y e l Béla azonban, a másik vegyész hétfő kivételével n a p o n k i n t tartott 9—10-ig és 11—12-ig vegytani előadásokat; s ő az egyetlen tanár a természettudományi előadásokon, aki az órarend szerint a vasárnapot nem veszi ki az előadási napok közül.

Dr. S z a b ó József olyan jeles és világszerte ismert

geologus, hogy 1883-ban megjelent geológiájának külső lapján címei épen tizenhét sort foglalnak el. A hirneves geologus nagy kisértésnek lehetett kitéve a darwinizmus körül; van azonban bátorsága utalni e tudományos divatnak nagy fogyatékoságaira és megfajtéseinek hiányosságára, ritka higadtsággal mérlegelve az érveket pro és contra.

A növénytan tanárát, dr. J u r á n y i Lajost sem háborgatja a nyíltan és fesztelenül kifejezésre juttatott bölcseleti világnézet. A két neves fizikus, dr. E ö t v ö s Lóránt báró és dr. F r ö h l i c h Izidor is inkább a természettan fejlesztésén működnek, mint sem hogy idejüket materiálisztikus vagy monisztikus tanok hirdetésére fordítsák.

Kisértésbe eshetik néha a paleontolog: dr. H a n t k e n Miksa; mig dr. T ö r ö k Aurél, az anthropolog Lyell, Lubbock, Tylor, Caspari stb.-re esküszik, s az anthropológiában egészen a darwinizmusnak vizeiben uszkál.

*

Három kiváló nyelvészünk van az egyetemen képviselve, s érdekes, hogy e három közül kettő: dr. V á m b é r y Á r m i n és dr. S i m o n y i Zsigmond volt zsidó, mig dr. B u d e n z József, délnémetországi katolikus, aki a lutheránus H u n f a l v y Pállal egyetemben vitatja finn-ugor rokonságunkat, amelylyel szemben V á m b é r y a török rokonság mellett kardoskodik,

Fiatal korában történt Budenzzel, hogy az eperjesi lutheránus kollégiumba pályázott tanárnak. Mikor megtudták, hogy katolikus, ijedten küldték vissza folyamodványát. S van legalább olyan érdekes, hogy B e r z e v i c z y Albert, a jelenlegi államtikár katolikus létére kapott az eperjesi kollégiumban tanári széket. Megcsappant volna tehát lutheránusainknak buzgó őrködése, vagy Berzeviczytól, a katolikus-tól nem féltették a lutheránizmust?

Hozzáértők mondják, hogy Vámbéry — akinek „Life and Adventures“-ei angol nyelven jelentek meg, s akit Angliában diadallal szoktak fogadni, aki tehát szegény, elnyomott ireknek barátja nem lehet — a török rokonság alapján

iskolát alapítani nem tudott — hacsak egy legutóbbi név telen írot nem számítunk iskolának. Budenz-Hunfalvy finn-ugor rokonsága pedig a német nyelvtudomány egész apparátusával rendelkezik, polemiájával és előadásaisal meghódítva az egyetemen a jövőnek tanárait.

Dr. H a t a l a Péter pedig, a maga renanizmusával és arab nyelvtanával régóta a csendes emberek közé tartozik.

32. Gyulai és a Budapesti Szemle.

G y u l a i Pál, a kálvinista a katolikus T o l d y F e r e n c e t váltotta föl az irodalomtörténeti ka'hedrában, s most a kálvinista dr. B e ö t h y Zsolttal együtt monopolizálja az irodalomtörténetet.

Gyulainál talán a legügyesebben tör elő néha-néha a kálvinizmus. Dogmatikája öszpontosul e tételben, hogy: a hit cselekedetek nélkül üdvözít; s e tételt ő nagyszerűnek és fonségesnek találja. Vörösmarty életrajzában például a a puritán Gyulai hizeleg az alsó papságnak a magyar irodalom körüli érdemeiért, csak azért, hogy a főpapságnak állítólagos mulasztásait szorítsa előtérbe. S ujabban a kalvinizmus mind vehemensebben nyilatkozik belőle.

Hivatalos lapjában, a B u d a p e s t i S z e m l é b e n, leránt mindent, ami katolikus, sajátkezűleg készített és önmagához intézett leveleiben vagy recenzióiban. Megbotránkozta egész Magyarországot, amikor kicsinyes ürügyek alatt a hercegprimás könyvtárát akarta antiquáriusi színvonalra sülyeszteni; s u g y a n ő tiltakozott az ellen, hogy a biboros egyházfejedelemnek nincs joga Magyarország katolikusainak nevében szólani a Szentszék előtt, aki ennek függetlenségét a pápa világi uralmával hozta kapcsolatba. Fölötte jellemző, hogy a nyiltsisaku kálvinisták, zsidók és szabadkőművesek mindannyiszor kiesnek tudományos higgadtságot vagy politikai nyugalmat affektáló szerepeikből, valahányszor a hercegprimásnak alkotásairól vagy egy-egy erőteljes szózatáról van szó. E részben a „Pester Lloyd“, a „Pesti Hirlap“ és a

„Budapesti Szemle“ mindig karöltve járnak egymással, fényesen bizonyítva be, hogy a judaizmus s a protestántizmus Magyarországon szoros szövetségben áll, s hogy e szövetség előre is ijedezik azon katolikus öntudattól, melyet a bibornok 1886. évi nagy beszédjében ébresztett. Főleg az utóbbiért támadják tehát személyét és alkotásait.

A Szemle továbbá a modern viszonyokat egészük'len okajtaná felölelni, évi tizenkét füzetben; már pedig a katolikus tudomány mozgalmait e folyóirat következetesen ignorálja, s bizonyosan nem feledékeny-égből. A folyóirat az akadémia támogatásával jelenik meg, amelynek amazok iránt ugyanannyi érzéke van, mint dr. Gyulai Pálnak. Az is sajnálatos, hogy e folyóiratban gyakran nagyon ismeretlen nevek adnak maguknak találkozót. Ugyane testület megengedi neki továbbá, hogy kritikájával, amelynek primitiv hiánya az, hogy abszolút mértékkel mér, tehát nagyon könnyen verhet maga körül rothadt, eszthetikai gerendákkal, eljátszsza tekintélyét a magyar közönség előtt, amelyre különködéseinél fogva soha nagyobb befolyást nem gyakorolt.

Tanári működésében pedig ezerfelé való elfoglaltsága akadályozza. Előad néhány órát, s azután számtalan teendőinek egyike után lát, amelyek közül sokat másokra, és ifjabb erőkre bízhatna. Bizonyos telhetetlenség kell ahhoz, mindenütt akarni uralkodni. Egész jogosan tételezhetjük föl tehát, hogy a Szemle szerkesztőjének is csak olyan a szelleme, mint az irodalomtörténet tanáré; s világos, hogy e tárgyat, ugymint a világtörténelmet, kálvinisták foglalták le maguknak. Előadásaiiban is szóhoz jut a protestantizmusnak irodalmi és tudományos dicsőítése, vagy győz az agyonhallgatás: több-ké-nyes esetben. A fölött is megakadhatnánk, hogy miért nem mond le egy-egy hivataláról, amikor évek óta kíváncsiak a közönség és tanár-jelöltek az ő nyomtatásban megjelenő irodalomtörténetére, amely szintén évek óta pongyolán jár litografirozva kézről-kézre; s még a tankönyvkészítést is dr. Beöthy vállalain hagyta.

Szóval évek óta pihen szelleme: de be kell vallanunk,

hogy a nagy tehetségű férfiúnak ezen sokfelé elfoglalt nyugalma szinte pótolhatatlan veszteség irodalomtörténetünkre nézve. Romhányi, Olcsó Könyvtár, Kisfaludy-társaság, Budapesti Szemle, akadémiai titkárság, klasszikusok kiadása, egyetemi tanárkodás, dramaturgia stb. stb. nem hagynak időt. S e mellett főelve: Ne forcez point votre talent, amelyet nem is erőtet meg tulnagy termeléssel. Kitűnően sikerül Gyulainak azon szerepe, amikor tüntetőleg kell bemutatnia, hogy protestánsokkal épen annyit törődik, mint katolikusokkal, hogy az előbbieknak uralmát semmiképen sem mozdítja előre.

E részben épületes az az évtizedek előtt kitört vita, amelybe keveredett a magyar protestántizmus két eszthetikai oszlopa: dr. Gyulay Pál és Szász Károly. Aki zamatos, keserű és dühös polemiát akar olvasni, az vegye elő a régi „Keszorut“, amelyben a két oszlop oszlopos gorombaságokat mondott egymásnak. Kár, hogy e vitának nem akadt Cranich Lukácsa.

33. Dr. Heinrich Gusztáv élete és művei.

Valamelyik protestáns kapacitás mondotta, hogy azon tanárokat, akiket protestáns középiskolában nem használhatnak, azokat az egyetemre helyezik be professzoroknak. Heinrichnél kísértésben van az ember, hogy ama mondásnak adjon igazat.

Egymagában, monopoliumszerűen adja elő a német irodalomtörténetet, s mint lutheránus, különösen kifejlett érzéssel kell, hogy birjon a középkori német poézis iránt. A legutóbbi időkig ő szerkesztette az „E g y e t e m e s F i l o l o g i a i K ö z l ö n y t“, s munkatársainak és egyéb ifju törekvőknek olyan busás írói díjakat fizetett, hogy a folyóirat színvonala látbatólag emelkedett olyan magaslatig, ahol — másnak kezébe kellett tenni a szerkesztést. Egyébaránt a tanszéken dr. Heinrich buzgó tevékenységet fejt ki; sőt egy nagyobb szabású monografiával a német irodalomtörténetet is gazdagítja;

kár azonban, hogy munkáit németre nem fordítják, s így a német tudomány nem vehet tőlük tudomást.

Egyik főereje a sokat olvasott tanárnak tan- és olvasókönyvek írásába, illetőleg német klasszikusok magyarázatába van elrejtve. A középiskolák, katolikusok és államiak vegyest, használják eme kézi könyveket. Herder Cidjének magyarázatánál például beszél „St. Jacobus (sic) apostolról, Spanyolország védőszentjéről, a k i a m o n d a s z e r i n t Compostellában van eltemetve.“ „Vallásos rajongás“ bir természetesen nála a keresztes háborukra. A gimn. III. és reálisk. I. osztály számára összeállított olvasókönyvében osztentátíve kerüli a keresztény szellemű olvasmányokat; 132 lapból 54-et szentel a görög-római mithológiának, 17-et a német hősmondának, 13-at a népvándorlásnak, s fél oldalt a Sprüchwortoknak. E könyvnek szelleme teljesen hasonló a főgimnáziumok és főreáliskolák számára kompilált olvasókönyvéhez. Ebben a keresztény szellemet képviseli S c h l e i e r m a c h e r n e k (!) egy prédikációja 12 lapon át, és F ö r s t e r Henrik boroszlói herceg-püspöknek pásztorlevele 2 lapon át, amiből kiviláglik a Schl. iránti lutheránus tisztelet. Még H e f e l e párhuzamát is adja (Ximenes bibornok életéből) Izabella és Erzsébet királynők között, ennek véleményével szemben azonban siet megjegyezni, hogy a protestáns D a h l m a n n, R a u m e r és Ranke fölfogását kell Anglia királynőjére alkalmazni. V e r s l e h r e j e felsőbb iskolák, tehát felsőbb leányiskolákszáma is készült, amelyekben bár keveset értenek az orthografiához, de azért épülni fognak — akár fiuk, akár leányok a 25. oldalon található két vers-példán; az egyik Platentól a következő:

Inbrünstige, fromme Gebete
Dir, Kypria, send' ich empor.

A másik Schillertől a következő:

Wundervoll ist Bacchus Gabe,
Balsam für's zerrissene Herz.

Sem terünk, sem időnk annak részletesebb bemutatására, hogy a német klasszikusok szövegéhez, milyen kommentárok vannak csatolva. Aki érdeklődik, az kezébe veheti dr. Heinrich bármelyik tankönyvét, s itt olyanokat fog ta-

lálni, amik joggal botránkozhatnak, meg afölött, hogy ezen tankönyvek állami patent mellett kerültek forgalomba. Azon nem ütköznénk meg, hogy dr. Heinrichnek, mint lutheránusnak nincs érzéke az egyház fölfogása iránt; de az tudóshoz és tanárhoz semmiképen sem illő eljárás, hogy nem iparkodik azon álláspontra helyezkedni, amely az illető intézmény ismeretetésének felel meg, s hogy az egyházat illető dogmákról elrejtett gunnyal, az ugynevezett természetes észnek hánytorgatásával, szóval lutheránus előitéletekkel nyilatkozik. Ekképen azután előfordul az eset, hogy állami intézetek hitoktatóihoz a fiuk ama könyvekre hivatkozva olyan kérdéseket intéznek, amelyek alapján vetnek óriási gátakat a hitoktatói működés elé. Az állami intézetek hittanárjai igen jól ismerik a helyzet olyatén nehézségeit, amelyekkel nekik, talán az összes felekezetenélküli vagy protestáns tanárokkal szemben, heti két órában kell megküzdeniök. Dr. Heinrich előadásainak szellemét természetesen e tankönyvek hiven tükrözik vissza. Továbbá mintán tudjuk, hogy állami intézetekben rendszeresen szervezve van foganatba véve a dekatholizálás és dechrisztianizálás, azon kommentáros kézi könyvek használatán megakadni fölösleges. Amit azonban dr. Mangold kézi könyveiről mondtunk, ugyanazokat kell ismételnünk dr. Heinrich iskolai kiadványaira vonatkozólag, mert tény, hogy ezeket katolikus középiskolák is használják; és ezen intézetekről tudomást szerezni és adni nem esnék nehezünkre. Ismét azon kérelemmel fordulunk tehát azon katolikus középiskolák tanáraihoz: küszöböljék ki e kézi könyveket intézeteikből. Ha pedig tény, hogy más szerzők hasonló tankönyvekkel nem léptek a tanügyi piacra, s hogy az állam erőszakolta amaz intézeteket ezeknek kizárólagos használatára, akkor ismét teljesen világosan áll előttünk a tendencia, amely abból áll, hogy kath. intézetekbe is hurcoltassék be az elkereszténytelenítés. A hittanárok kötelessége volna ezek ellen erélyesen föllépni, s a kath. s egyébiskolákban vagy kiküszöbölésüket vagy ellensúlyozásukat eszközölni. A dekatholizált

egyetem tanárai tehát nem csak nevelésükkel, a középiskolai tanárokkal jutnak szóhoz az alsóbb iskolákon, hanem tankönyveik útján is, amelyeket ellensúlyozni senkinek, vagy nagyon kevésnek jut eszébe, részint jó tankönyvek írásával, részint az ilyeneknek kötelező behozatalával.

Érdemes, dr. Heinrichnek curriculum vitaejével megismerkedni, épügy mint érdemes volt Kármánéval; mert e két tanférfiu szoros szövetségben áll, sokban közös jellemük Oresztes és Piladesszé avatják őket. A szelekciós küzdelemben mindakettő győztes maradt.

Pályafutását Heinrich, mint tanár kezdette meg a lutheránus gimnáziumban, és mint tanügyi író a Pester Lloydban, amelynek hasábjain báró Eötvös Józsefet és Paulert, a kultuszminisztereket lepiszkolta, Trefortot megdicsérte — a konc fejében és reményében; és a magyar közoktatásügyet meghurcolta a külföld előtt; folyton a legigazságtalanabb fegyvereket szolgáltatva a schulvereinosoknak.

Főtörekvése volt, minden áron az egyetembe jutni, de a tudományszakokban válogatós nem volt. Megpróbálkozott a földrajzzal. Somhegyi referálására visszautasította a fakultás, s ekkor a lutheránus gimnázium német önképzőkörének vezetője, a német irodalomtörténettel próbált szerencsét — sikerrel.

Ő, aki katedráját tan- és olvasókönyveit, és irodalmi működését üzletnek tekinti, minden védekezés nélkül volt kénytelen elfogadni a bebizonyított vádat, amelyet P. Thewrerk Árpád emelt ellene. Ez mutatta ki, hogy munkáinak legnagyobb része, szemérmetlen plágium, amilyenért más országban tanszékétől fosztják meg a tanárt.

Mint magántanár folytatta a Pester Lloydban piszkolódásait és rágalmazásait a tanári kar ellen, amely későn ijedt meg attól, hogy kebelébe vette. S a Trefort előtt füstölt tömjén végre is azt eredményezte, hogy a fakultás akarata ellenére lett rendkívüli tanárrá, s ezzel bejutott szavazatképes tagnak a tanári ülésekre. És társaival elbánnia később anynyira sikerült, hogy maga a kar ajánlotta rendes tanárnak.

Sikerült tehát e két előlépése, — dacára, hogy a kiváló dr. M e l t z l Hugó is pályázott a kolozsvári egyetemről, ahon-
nét tudvalevőleg csak nepotizmus és politikai érdemek révén
lehet Budapestre jutni. Heinrich különben Meltzlt sem kimélte
a német lapban, lutheránusan vehementer tollával írva a sa-
ját folyamodása érdekében.

Minden qualifikáció hijában tehát journalismusával küz-
dötte föl magát a tanszékre — azon időszakban, amikor lármásan
hizelgő szájakat kellett tömni, s amikor a hizelgés még nem
volt egyetemes, a bizantinizmus nem olcsó és nem mindennapos.
Heinrich carriére-je különben egyik emlékoszlopa marad a
Deák-párti kormányok nepotizmusának.

Es most, hogy Magyarország első főiskoláján mono-
poliumos tanára a német irodalomnak, kétségtelenül jó ha-
zafi is. Most már nem írja azt, amit a hetvenes években
írt a Lloydban: hogy magyar tulajdonos irodalom nincs,
s nem is lesz; és hogy a magyar irodalom teljességgel nem
alkalmas szív-, és jellemképzésre; mert azóta ő maga is írt
és plagizált tan- és olvasókönyveket, klasszikusokhoz kom-
mentárokat; és német irodalomtörténetet — az akadémia
könyvkiadó vállalatába, amelybe tudvalevőleg csaknem ki-
zárólag fordítások vétetnek föl. S nem szatirából tette az
akadémia, hogy dr. Alexandernak Kantról, és dr. Heinrich-
nek a német irodalomtörténetről írt munkáját a m a f o r -
d i t á s o k k ö z é s o r o z t a ?

* * *

Tehát a bölcsészeti karon is nagyon kevés olyan pontra
akadtunk, ahol jogosult panaszainkat nem kellett volna han-
goztatnunk. Még azon tanár is, akinek k ö t e l e s s é g e volna
a keresztény bölcselkedést képviselni, képes állítani, hogy
I s t e n l é t é n e k „k é r d é s e t a l á n m é g i g e n s o k á r a
t a l á n y l e s z e l ő t t ű n k .”

A bölcsélet, neveléstudomány, az irodalomtörténet, az
eszthetika, a világtörténelem protestáns és zsidó kezébe
van letéve; s emellett bevallottan katolikus tanárok nap-

nál világosabb félretolás és ignorálással kénytelenek küzdeni : amellet, hogy a keresztény meggyőződésű habilitálás végett nem is mer jelentkezni.

Magántanárok, szóval az ifju tanerők pedig feltűnő számban kerülnek elő protestánsok és zsidók közül. És e körülmény sokáig maradt észrevétlen.

A minap kérdeztem egy katolikus, középiskolai s világi tanártól, aki ismerősöm, hogy vette-e észre valaha, hogy a protestáns tanárok különös kedvteléssel poussirozták volna a protestáns hallgatókat vagy a magántanárijelölteket ? Az illető katolikus létére kapott katolikus alapból öztöndíjat, s még katolikus jellegénél fogva is ennek feltűnően örült ; és megjegyzendő, hogy hét esztendő előtt fejezte be tanuló éveit.

Kérdésekre arcomba nevetett. Szerinte az egyetemen a tudomány szentsége, a tudomány szabadsága, a talentum foka és nagysága a döntő ; e szerint a protestáns dr. Gyulai, dr. Heinrich, meg dr. Beöthy stb. egyforma lelkesedéssel protegálják be magántanárnak a katolikus dr. F e j é r p a t a k y t, akit szabadkőművességgel vádolnak ; a kálvinista dr. S z á d e c z k y t, valamelyik lutheránust, vagy a zsidó dr. S c h ü t z Miksát, aki mindenben, szóval mindenben tanulékony és hűségés tanítványa dr. H a n s l i c k, a bécsi zeneesztetikai tanárnak. A megfigyelésnek ezen felekezetenélküli hiányából, amint ismerősömben mutatkozik, s mutatkozott egészen a legutóbbi időkgig nagyszámu kollégáiban is, akik kezdenek fölcusadni frázisokkal altatott vallásszabadságos és jogegyenlőséges álmaikból, csak annyira van jogom következtetni, hogy a protestáns tanárok pártfogoló munkájukat igen ügyesen végzik, s miután a nyolc osztályból kikerült érett ifjunak vallásközönyéről eléggé gondoskodott a középiskola : bizonyos, hogy kevésbbé fog érdeklődni valakinek vallása iránt, s csak nagyon későn veszi észre a protestantizáló rendszert. Azon dicséretet, hogy a protestáns tanárok hitsorsosaitak úgy protegálják, mint katolikus hallgatóikat, nagyon, de nagyon kevés tanárról lehet elmondani, ami nem zárja ki, azt, hogy alkalmilag, tüntetésszerűleg ne pártfogoinának föl-

tünő melegséggel katolikust is, de mindenestre olyant, aki non re, sed nomine tartozik közénk.

34. A tanárok vallási statisztikája.

A budapesti egyetem tanári személyzete — a tanáriségek és tanítóktól eltekintve ; tehát csak a rendes, rendkívüli és magántanárokat véve számba — **163** tagból áll. Kombinálva az 1887/8. tanév második felének tanrendjét a félév végével megjelent almanachchal, vettem föl ama számot, nem tekintve a legujabban történt habilitálásokra, t. i. két jogkari, egy orvoskari, és egy bölcsészeti magántanár képsítésére. ̄

E százhatvanhárom tanár vallási viszonyaival kellene foglalkoznom. T i z e t azonban mellőzni vagyok kénytelen részben mert a második félévben előadást nem tartottak ; s részben mert vallásfelekezeti viszonyaik előttem ismeretlenek maradtak, minden utánjárásom dacára ; többet azonban dacára, hogy a tanrendben nevük elő nem fordult, fölvettem, mert vallásukat ismerem.

Hosszas utánjárásom némi eredménytelensége is egyik biztos jele a vallásközönyös társadalomnak, amely illemszabályyá magasztosította föl a tilalmat, valakinek vallási viszonyai felől kérdezősködni ; vagy egy bizonyos neme a taktikának, amelylyel protestánsaink élnek, hogy t. i. röstellik felekezetüket bevallani, nehogy a közélet minden terén való aránytalan képviselőtük azonnal szembe ötljék.

A tanárok egy t i z e n h a t o d részénél tehát kevesebbet hagyok el, s ez döntő befolyást nem gyakorolhat okoskodásomra.

Hatvanegy rendes, (köztük egy helyettes), **26** rendkívüli és **66** magántanár vallási viszonyai azonban kielégítő felvilágosítást kell hogy nyujtsanak arra nézve, hogy egyetemünkön a protestáns és zsidó tanárok aránytalanul vannak képviselve ; s hogy főleg a tanárok fiatal generációjánál napnál világosabb ezen aránytalan képviselőt. Megjegyzem, hogy a rendes

tanárok vallását kivétel nélkül ismerem : míg az ifju generációból, a rendkívüli és magántanárok közül tizről egész bizonyossággal ugyanazt meg nem tudhattam.

L á n g Lajos és J e k e l f a l u s s y József „Magyarország statisztikájáról“ szóló művük első kötetében (megjelent Budapesten, 1884.) utalva a modern korszellemre, szinte kísértésben voltak, hogy Magyarország vallási viszonyait külön nem tárgyalják, ha valamelyik statisztikai kongresszus ezt ama modern korszellem dacára köteleességgé nem teszi. A kongresszusi határozatnak köszönhetjük tehát a legújabb adatokat, amelyek szerint Magyarországon (hozzá számítva Erdélyt, de Horvátországot és Fiumét tekintetbe nem véve) van :

katholikus : 7,972,414; szóval az összes lakosságnak 58.07^o/_o-a ;

gör. kel : 1,937,105 14.11^o/_o ;

protestáns : 3,186,559 23.21^o/_o ;

(ebből lutheránus : 8.07, kálvinista : 14.74, és unitárius : 0.40^o/_o)

zsidó : 624,737 4.55^o/_o ;

görög keleti tanára van az orvosi karnak : I rendkívüli, s a bölcsészeti karnak : I rendes tanára ; s talán még egy, a kinek felekezetét egész bizonyossággal nem ismerjük. Amaz Bukarestba költözött át ; s e csekély arány részben bizonyítja, hogy mily kis részt vesznek ki nem egyesültjeink a magyar szellemi életből, aminek oka, hogy népük elmaradott, s hogy az intelligencia idegen országoknak küld tanárokat.

A jogi karon 17 rendes tanár működik : köztük II katholikus, akiknek jó része még a régebbi időkben nyerte kineveztetését, amikor nagyobb tekintettel voltak az egyetem kath. jellegére ; 3 a tanárok közül kálvinista, és 3 lutheránus ; tehát több mint fele, nem katholikus ; holott két és félszer több az ország katholikusainak száma a protestánsokénál. Zsidó a rendes tanárok között nincs ; van azonban a rendkívüliek között I, velük szemben 2 a katholikus, (ezek között azonban I volt zsidó) ; míg a másik kettőnek felekezete előttünk ismeretlen, azonban bizonyos,

hogy nem zsidók. S az egész egyetemen még ezen utóbbi statisztikai adat a legörvendetesebb.

Megdöbbentő azonban a zsidó magántanárok tulnyomó nagy száma a jogi karon. Tizenegy magántanár közül 5 katolikus, 2 kálvinista, és 4, mondd : négy a zsidó.

Ugyanazon arányta jogi kar rendes tanáraival mutatják föl az orvosi kar katolikus tanárai. A rendes tanárok száma 16 (1 helyettes,) s ezek között 11 a kath., míg lutheránus van 3 és kálvinista (a helyettes tanárt beszámítva) 3; ezen a katolikusokra nézve még fényes arányt ismét a régi kinevezési rendszernek kell tulajdonítanunk; de a lakosság arányában 17 kath. tanárnak kellene lennie 6 protestáns mellett. Zsidó még nem lehetett rendes tanár a három fakultás egyikében sem; s legfőlebb e negatív dolog akarná még egyetemünk k e r e s z t é n y jellegét föntartani.

Valamivel kedvezőbb az arány a rendkívüli tanároknál. Tizenöt közül (a nem egyesültről már megemlékeztünk) 9 a katolikus, 2 a kálvinista, 1 a lutheránus, és 2 a zsidó. Itt tehát a zsidók e g y n e g y e d részét képezik a katolikuságnak, holott az ország lakosságának arányában csak egy t i z e n e g y e d része volna joguk; h á r o m s z o r o s tulsúlyban vannak a kálvinisták fölött is, a lutheránusokat pedig n é g y s z e r e s e n mulják fölül; s a protestánsok egyesülve a katolikusok fölött is mutatnak föl néhány százaléknyi előnyt.

Eddig tehát nem állíthattuk, hogy a katolikusok az ő arányuknak megfelelőleg volnának képviselve a budapesti egyetemen; szemben velük aránytalanul vannak képviselve a protestánsok, míg emezeket ismét — a rendes tanári székektől eltekintve — háttérbe szorítják a zsidók, akik a magántanári székeket foglalják el, mert van műveltségük és zsidóságuk, bevárni az időt, amikor nagyobb viharral ostromolhatják a rendkívüli, s amikor majd meghódíthatják a rendes tanári székeket is.

Az orvosi kar 33 magántanára közül 9 katolikus, zsidó 13, lutheránus 4, kálvinista 6 (egy magántanár unitárius), összesen 11 protestáns, tehát a protestánsok fölött a zsidóság körülbelül

hatszoros előnyben, a katolikusok fölött pedig még nagyobb az előnye, mert 14 katolikus magántanárra 1 zsidónak volna szabad jutni, holott a budapesti egyetemen 9 katolikus áll 13 zsidó magántanár mellett. S az összes keresztény felekezetek (beszámítva a görög keletieket) aránya pedig megkövetelné, hogy 19 keresztény magántanárra jutna egy zsidó ; a budapesti egyetemen pedig 20 keresztényre 13 zsidó jut ; tehát több mint egy harmada (mert van összesesen 33) az orvosi magántanároknak zsidó ; míg $\frac{1}{19}$ és $\frac{1}{3}$ -nál nagyobb többség között tudvalevőleg óriási a különbség.

Ennélfogva a jogi és orvosi kar a zsidók és protestánsok uralmának szomorú képét tüntetik föl. Hova hamarabb beáll azon idő, hogy zsidók neveztetnek ki rendes tanárokká ; mert olyan irányt vesz a fejlődés, hogy előbb protestánsoknak sikerült a katolikus egyetemen rendes tanársághoz jutniok, s hogy ezeket a dolgok elemi erejével fogja követni a zsidóknak bevonulása a rendes katedrákba.

Huszonnyolc rendes tanára van a bölcsészeti karnak ; egy közülük nem egyesült vallású. A többi a következőleg oszlik meg : katolikus 14 (egy, házassági szükségletei szerint többféle felekezeten ment keresztül, s egy másiknak katolikus volta is kétes), lutheránus 9, kálvinista 4. A zsidóság e karra sem szolgáltatott még rendes tanárt ; a rendkívüliek között sincs még képviselve, ha csak nem számítunk hozzá egy protestánsná lett zsidót, s ha egy zsidó neveléstani magántanárt nem avatunk rendkívülivé, akinek kineveztetése a legközelebbi jövőnek lesz eseménye. A protestánsok tehát — a kétest is katolikusnak számítva — (13—14) a rendes tanárok között több mint két és fél szer vannak erőteljesebben képviselve ; némi többségben vannak a kálvinisták a katolikusok fölött (14°/_o—58°/_o) ; s míg kedvező arányszámot véve föl 7 katolikus rendes tanárra volna szabad 1 lutheránusnak jutni ; addig 13 katolikus foglal helyet 9 lutheránus tanár, mellett, ami óriási aránytalanságot képvisel.

A rendkívüli tanárok között öt katolikkal szemben (egy, kétes) 4 protestáns áll (köztük 1 kálvinista, 1 lutheránus,

és egy : a volt zsidó) ; tehát a protestáns többleti arány itt is körülbelül két és félszeres.

A bölcsészeti magántanárok valási viszonyai, éppúgy mint a jogi és orvosi karéi, szomorú adatokat mutatnak. Huszonkét magántanár közül csak 6 katolikus, ugyananyi, tehát 6 zsidó, lutheránus 7 és kálvinista 3. A zsidók tehát a katolikusok fölött körülbelül tizenegyszeres, a kálvinisták fölött körülbelül hatszoros aránynyal vannak túlképviselve ; míg a lutheránusok a katolikusok fölött körülbelül kétszeresen, a kálvinisták fölött körülbelül négyszeresen ; s még a kálvinisták is kétszeres túlsúlyban vannak a katolikusok fölött.

Megdöböntő tudomásul szolgálhat, hogy a tanulók számát és felekezeti viszonyait illetőleg is igen szomorú adatok állanak rendelkezésünkre. A tanulók száma az első félévben 3746 s a második félévben 3541 volt. Ez utóbbiak számából hittudományi hallgató volt 90, jogász 1650, orvosnövendék 1178, bölcsész 326, gyógyszerész 229, és szülésznő 68. S elég, ha a második félév hallgatóinak vallási viszonyait vesszük tekintetbe.

A vallást tekintve, legtöbb volt a katolikus : 1491, közvetlen ezután jön a zsidó vallásuk száma : 1145. ev. református volt 409, ágostai vallásu 324, gör. keleti 95, görög katolikus 68 és unitárius 9.

Megjegyezzük, hogy a hittanhallgatókat is tekintetbe véve, a bölcsészethallgatók, a gyógyszerészek és szülésznők túlnyomó része katolikus, akiknek számát a görögökkel együtt összevéve 1559-re lehet tenni. S ezeknek háromnegyed része zsidó, akik csaknem kizárólag a jogi és orvosi pályára adják magukat. A katolikusok fölött tehát majdnem tizenegyszeres aránytöbblettel jelentkeznek az ország első főiskoláján. A többi keresztény felekezet összevéve állít 837 egyetemi hallgatót 1145 zsidó mellé. Ezek fölött is majdnem egyharmadrésznyi többségben vannak a zsidók, holott ezen keresztény felekezetek kilencszeres többségben vannak a lakosság számarányához képest. Köny-

nyü volna, azon számokból más meglepő tanulságokat vonni ki. Megteheti ezt az olvasó, a tanulók vallási viszonyait felekezetük országos képviselőjével vetvén egybe. S ha frapáns a szám, amely ezen összehasonlításból előkerül: akkor tág tér jut az elmélkedésnek, és ama körülmények fölötti szemlélődésnek, amelyek ama meglepő számeredmények okozói volnának.

Be van tehát bizonyítva, hogy a budapesti egyetem tanárai között a zsidó és protestáns elem, szemben a katholikussal, a r á n y t a l a n t ö b b s é g b e n v a n k é p v i s e l v e. Érdemes volna ennek összes okaival is foglalkozni, ami olyan fejtegetésekre adna alkalmat, amelyek tul esnek e könyv föladatán. Az első főok kétségtelenül az az e r ő t e l j e s s z o l i d a r i t á s, amely irigylésreméltóan van meg a zsidók s protestánsok között, az a szívósság, melyel a faj és felekezet érdekei előmozdítatnak, minden rendelkezésre álló, s még államhatalmi eszközökkel is.

A z i l y e n s z o l i d a r i t á s teljesen hiányzik katholicusaink között. Hiányának megdöbbentő következményeit e könyvnek számos lapja tárja föl, amely vádlevél akar lenni a közelmúlt ellen, és buzdító szó a jövőre nézve. S meggyőződésünk, hogy a jövő talán igen későn fogja jogosult reményünket beváltani.